

NAMAZIN HİKMƏT VƏ SİRLƏRİ

Bu kitabda müəllif dinin sütunu sayılan namazın fəlsəfə və sirrinə toxunmuş, həmçinin namaza aid olan cəzbedici nöqtələri bəyan etmişdir. Mərhum alim müasir elmlərdən istifadə etməklə yanaşı gəncləri mənəviyyata doğru rəqəbləndirmişdir.

Kitabın adı:Namazın hikmət və sirləri
MüəllifAyətullah Əhməd Ehtimam
Mütərcim: Rövşən Əhmədzadə
Redaktor:Hacı Arzu

MÜTƏRCİMDƏN

BAGIŞLAYAN VƏ MEHRİBAN ALLAHIN ADI İLƏ

Bildiyimiz kimi, fəruidinin (əməli hökmlərin) birincisi namazdır. Namaz o qədər əhəmiyyətlidir ki,

hətta döyüş meydanında, xəstəlik və s. şəraitlərdə belə yerinə yetirilməli və heç bir halda tərk olunmamalıdır. Adəm peyğəmbərin **(ələyhissəlam)**¹ yaradılışından başlayaraq sonuncu Peyğəmbər həzrət Məhəmmədin² **(salləllahu ələyhi və əlihi və səlləm)**³ dövrünə kimi bu ibadət müxtəlif formalarda yerinə yetirilmiş və nəhayət İslam dinində kamilləşmişdir.

Cism və ruhdan ibarət olan insanın bədəninin təmiz qalması və müxtəlif xəstəliklərdən qorunması üçün “su” zəruri olduğu kimi onun ruhunun paklanması və sağlam qalması üçün “namaz” da zərurətdəndir. Çünki Allaha səmimi qəlbədən iman gətirib öz əməllərinə diqqət yetirən hər bir namazqılan, daima çalışır ki, yalnız Yaradanın razılığını əldə etsin və mənəviyyata ucalmaqla kamillik pillələrini addımlasın.

Təəssüflə qeyd etmək lazımdır ki, hal-hazırda bəzi müsəlmanlar namazın hikmət və fəlsəfəsindən agah olmadıqları üçün bu ibadətə etinasız yanaşır, bəziləri isə namaza əhəmiyyət vermir və bu ibadəti xurafat sayaraq bir sıra bəhanələr də tapırlar. Yəqin ki, belələri müqəddəs kitabımız Qurani-Kərimin ayələrindən xəbərsizdir. Onlar bilməlidir ki, hətta peyğəmbərin övladı,⁴ əmisi,¹ yaxud həyat yoldaşı² belə Allah-

¹ Yəni “Ona salam olsun”.

² Əslində bu mübarək ad Muhəmməddir.

³ Yəni “Allahın salavatı və salamı Ona və Əhli-beytinə olsun”.

⁴ “Hud” surəsində buyrulur: **“Nuh Pərvərdigarına dedi: “Pərvərdigara, oğlum mənim ailəmdəndir. Sənin vədəm haqdır və Sən ən yaxşı hökm edənsən.” (Allah) buyurdu: “Ey Nuh, həqiqətdə onun əməli düz olmadığı**

təalanın əmrlərinə itaət etməsə, axirətdə əbədi əzab içində olasıdır.

Yeri gəlmişkən namaza əhəmiyyət verməyən şəxslərin bəhanələrini qeyd edib onları cavablandırmaq istərdik:

Bəhanə 1: Mən hesab edirəm ki, ən başlıcası – insanın qəlbinin təmiz olmasıdır. Namaz qılmasan da olar. **Cavab:** Müqəddəs və mübarək dinimiz də qəlbin təmizliyini əsas amillərdən sayır. Amma məhz elə namaz həmin bu qəlb təmizliyinə nail olmağın zəruri elementlərindəndir. Maraqlıdır, Allahın sözüne qulaq asmayanın ürəyi necə təmiz ola bilər? Sənin qəlbin namaz qılmaqdan mübarək ayaqları şişən Məhəmməd Peyğəmbərin (**salləllahu ələyhi və əlihi və səlləm**) qəbindən təmizdirmi?

Bəhanə 2: Mən Allaha inanıram və mənə bu kifayətdir. Namaz qılmağa isə ehtiyac görmürəm. **Cavab:** Çox gözəl, amma iş burasındadır ki, sənin inandığın O Uca Allah namaz qılmağı sənə vacib bilir: **“Həqiqətən Mənəm O Allah ki, Məndən başqa heç**

üçün sənin ailəndən deyil. Buna görə də bilmədiyin bir şeyi Məndən bir daha istəmə.” (45-46-cı ayələr).

¹ “Məsəd” surəsində buyrulur: “Əlləri kəsilsin (qurusun) Əbu Ləhəbin və həlak olsun. Onun malı və qazandığı fayda vermədi. O, tezliklə şöləli atəşə girəcəkdir.” (1-3-cü ayələr). Həmçinin “Ənam” surəsinin 74-cü ayəsinə müraciət edə bilərsiniz.

² “Təhrim” surəsində buyrulur: “Allah kafirlər üçün Nuhun və Lutun həyat yoldaşlarını misal çəkir. Onlar bizim saleh bəndələrimizin (Nuh və Lutun) nəğahında idi və hər ikisi onlara (Nuh və Luta) xəyanət etdi. Onlar (Nuh və Lut) öz həyat yoldaşlarından əzabı uzaqlaşdırma bilmədi. Onlara deyildi: “Başqaları ilə atəşə daxil olun!” (10-cu ayə).

bir məbud yoxdur. Elə isə Mənə ibadət və namaz qılmaqla Məni yad et.” (*Taha surəsi, 14-cü ayə*).

Bəhanə 3: Namaz mənim vaxtımı alır və başqa işlərimi çatdırı bilmirəm. **Cavab:** Bəs onda dünyada müxtəlif peşələrdə (fəhlə, mühəndis, həkim, müəllim və s.) çalışan insanlar namaz qılmağa necə vaxt tapır? Sözsüz ki, milyardlarla müsəlmanın namaz qılıb bu ibadətə vaxt ayırması, dediyinizin əksini sübut edir. Bir də ki, gündəlik vacib olan beş namazın ümumi vaxtı təxminən 30 dəqiqə çəkir. Həmin vaxtı Allaha ayırmaq məntiqə uyğun deyilmi?

Bəhanə 4: O qədər namaz qılıb, oruc tutan tanıyıram ki, özlərini layiqli aparmırlar. **Cavab:** Bəs elə isə, siz o kəslərdən olun ki, namaz qılıb, oruc tutur və bununla yanaşı öz ləyaqətlərini də qoruyurlar.

Bəhanə 5: Mən niyyət etdim ki, filan arzum yerinə yetsə, namaz qılaram. Lakin o arzum yerinə yetmədi. **Cavab:** Biz öz Yaradanımıza şərtmi qoyuruq? Özü də ki, biz haradan bilə bilərik ki, xeyirimiz haradadır, ziyanımız harada? Məsələn, ola bilər ki, avtomobil barədə olan yerinə yetməmiş arzumuz bizi ağır bir qəzaya (ölümə) gətirəcəkdi. Quran buyurur: **“Bəyənmədiyiniz bir çox şeylər var ki, sizin üçün xeyirli və bəyəndiyiniz bir çox şeylər var ki, sizin üçün zərərli. Allah bunları bilir, lakin siz bilmirsiniz.”** (*Bəqərə surəsi, 21-ci ayə*). Yaxud başqa bir ayədə belə buyurulur: **“Əgər Allah sənə bir zərər yetirsə, Ondan başqa (həmin zərəri) heç kim uzaqlaşdırı bilməz və əgər (Allah) sənə üçün bir xeyir istəsə, Onun bu fəzilətinin qabağını heç kim**

ala bilməz. O, Öz (xeyrini) istədiyi bəndələrinə çatdırır. Bağışlayan və Mehriban olan məhz Odur.”
(Yunus surəsi, 107-ci ayə).

Bəhanə 6: Mən qorxuram ki, namazı vaxtında qılmayım. Bu ibadəti yerinə yetirmək mənim üçün çətin olar. **Cavab:** Qətiyyən qorxmayın! Sizdən qat-qat zəif, xəstə olan insanlar belə namazı vaxtında qılır və bundan yalnız fayda aparır.

Bəhanə 7: Mən hələ cavanam, 40 yaşına çatanda namaz başlayaram. **Cavab:** Allah-təaladan çoxmu bilirsən? Gələcəkdən xəbər vermək yalnız Ona məxsusdur. Sən 40 yaşına kimi yaşayacağına əminsənmi? Yaxud 5 dəqiqədən sonra başına nə iş gələcəyini bilirsənmi?

Şair demişkən:

*Çəkmə dünyanın nazını,
Sən qıl beş vaxt namazını.
“Sabah qılaram” deyənin,
Bu gün qıldığ namazını.*

Hər bir insanın təbiətində “**təşəkkür**” hissi var. Məsələn, əgər avtobusda cavan bir şəxs özündən yaşca böyük birisinə oturmaq üçün yer verərsə, o, istər-istəməz həmin cavana öz təşəkkür və minnətdarlığını bildirəcək. Namazın hikmətlərindən biri də Yaradana “**şükr etmək**” hissidir. Belə ki, namaz qılmaqla Allah-təalanın bizə bəxş etdiyi sonsuz nemətlərin (hava, su, sağlamlıq və s.) müqabilində Ona öz təşəkkürümüzü bildirmək və möhtaclığımızı etiraf etmək istəyirik. Bu

da vücudumuzda olan **“təşəkkür”** duyğusunun bürüzə verilməsidir. Əlbəttə ki, Allah-təalanın bizim namazlara heç bir ehtiyacı yoxdur. Əsl məqsəd budur ki, insan namaz qılmaqla kamilliyə, mənəviyyata ucalıb dünya və axirət səadətinə yetişsin.

Namazın əhəmiyyətli olduğunu yada salaraq Qurani-Kərimin “Muddəssir” və “Maun” surələrindən bir neçə ayəni zikr edirik:

فِي جَنَّاتٍ يَتَسَاءَلُونَ عَنِ الْمُجْرِمِينَ مَا سَلَكَكُمْ فِي سَقَرٍ
قَالُوا لَمْ نَكُ مِنَ الْمُصَلِّينَ وَلَمْ نَكُ نَطْعُمُ الْمُسْكِينِ
وَكُنَّا نَحْوُكُمْ مَعَ الْخَائِضِينَ حَتَّى أَتَانَا الْيَقِينُ

“Cənnətdəkilər (Cəhənnəmdə olan) günahkarlardan soruşacaq: Sizi “Səqər”ə (Cəhənnəmə) salan nədir?” Cavab verəcəklər: “Biz namaz qılanlardan deyildik, yoxsullara təam verməzdik, batilə uyanlarla əlbir idik, dirilənə kimi qiyamət gününü (dirilməyi) də yalan sayardıq.”¹

فَوَيْلٌ لِلْمُصَلِّينَ الَّذِينَ هُمْ عَنْ صَلَاتِهِمْ سَاهُونَ

“Vay olsun, o namazqılanların halına ki, namazlarını yüngül sayarlar (Namaza əhəmiyyət verməzlər).”²

Əksinə olaraq hər kəs namaza diqqətlə yanaşıb bu ibadəti layiqincə yerinə yetirsə, Allah-təala tərəfindən böyük mükafata nail olacaqdır. Belə ki, Qurani-

¹ “Muddəssir” surəsi, 40-46-cı ayələr.

² “Maun” surəsi, 4 və 5-ci ayələr.

Kərimin “Əla” surəsinin 14 və 15-ci ayələrində belə buyurulur:

قَدْ أَفْلَحَ مَنْ تَزَكَّى وَ ذَكَرَ اسْمَ رَبِّهِ فَصَلَّى

“Həqiqətən, nəfsini saflaşdıran nicat tapdı və Pərvərdigarını yad etməklə namaz qıldı.”

Rəvayətlərdə də namaza əhəmiyyət verilməsi təkidlə tapşırılır. İmam Sadiq (ələyhissəlam) buyurur: *“Hər kəs namazı yüngül saysa, bizim şafaətimiz ona yetişməyəcəkdir.”*

Artıq bütün dünyada başlamış İslam intibahının lətif dalğaları bizim ölkəni də döyəcləməkdədir. Dinə qayıdış və inanclarımıza yenidən baxış hər bir yerdə hiss olunur. Belə bir dövəmdə alimlərin, din xadimlərinin vəzifə və məsuliyyətləri qat-qat artıq olur. Ayinlərimizi, etiqad və hökmləri ümumi xalqın başa düşə biləcəyi bir tərzdə, elm və məntiq əsasında oxuculara çatdırmaq, qarşımızda duran ən önəmli və müqəddəs vəzifəmizdir.

Rəbbimizin öz bəndələrinə vacib etdiyi, tərk olunduğu təqdirdə əzab vədəsi verilən hökmlərin açıqlanması isə təxirəsalınmaz işlərdəndir. Uca Tanrının müqəddəs dərgahına yüksəlmək vasitəsi kimi elan olunan namazın əhəmiyyəti isə inkarolunmaz bir həqiqətdir.

Əgər Allah-təala bu kiçik təlaş qəbul edib savab yazarsa, həmin savabı valideynlərimə hədiyyə edirəm.

Ey Öz bəndələrinə ata-anadan da Mehriban olan Allahım! Millətimizə yardım et, onları Öz haqq olan

yoluna yönəlt və onlara namaz qılıb ibadət etmək
şirinliyini dadızdır. Amin! Ya Rəbbəl ələmin!

1432/ 23 səfər. ----- 2011/ 28 yanvar.

ÖN SÖZ

Bismilləhir-Rahmənir-Rahim

Sonsuz şükür və tərif məxluqları Yaradana məxsusdur. O Yaradana ki, yaratdıqlarına gözəllik bəxş edib onları zینətləndirərək hər bir varlığın dərinliyində hikmətli sirlər təyin etdi. Böyük Allah məxluqları arasından yalnız insanı seçib ona **“Kərrəmna”** (*Kəramət bəxş etdik*) buyurmaqla üstünlük əta etdi və

insanın öz Məbuduna yaxınlaşması üçün bir çox ibadətlər, o cümlədən namazı vasitə qərar verdi. Həmçinin, bütün kainatın sərvəri, Xatəmul-Ənbiya (Peyğəmbərlərin sonuncusu) Məhəmməd ibn Abdullaha **(salləllahu ələyhi və əlihi və səlləm)**, həmçinin o həzrətin pak Əhli-beytinə **(ələyhimussəlam)**¹ və saleh bəndələrə sonsuz salamlar olsun!

Nəzər sahiblərindən bəzisi belə deyir: *“İslam dininin hökmləri sırf ibadi xarakter daşdığı üçün bu hökmlərin fəlsəfəsini öyrənməyə ehtiyac yoxdur və gözlərimizi qapayıb ibadət və itaətimizi yerinə yetirməliyik”*.

Başqa bir qrup isə yuxarıda qeyd olunan baxışın əleyhinədir. Onlar belə deyir: *“Hansı hökmün fəlsəfəsi məlumdursa, onu ürəkdən qəbul edirik. Fəlsəfəsi məlum olmayan hökmü dərk etmək çətindirsə, buna təslim olmaq bizə müşküldür”*.

İndi isə hökmlərin fəlsəfəsi ilə daha da yaxından tanış olmaq üçün bəzi ayə və rəvayətləri nəzərdən keçirək.

Bəzi ayə və rəvayətlərdəki hökmlərin fəlsəfəsinə işarə

Ayələr

1. Dəstəmaz və təharətin fəlsəfəsi:

¹ Yəni “Onlara salam olsun”.

مَا يُرِيدُ اللَّهُ لِيَجْعَلَ عَلَيْكُمْ مِنْ حَرَجٍ وَ لَكِنْ يُرِيدُ
لِيُطَهِّرَكُمْ وَ لِيُتِمَّ نِعْمَتَهُ عَلَيْكُمْ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ

“Allah sizi çətinliyə salmaq istəmir, bəlkə şükür edəsiniz deyə, sizi paklandırıb Öz nemətini sizin üçün tamamlamaq istəyir.”¹

2. Namazın fəlsəfəsi:

وَ أَقِمِ الصَّلَاةَ لِذِكْرِي

“Məni yad etmək üçün namaz qıl.”²

3. Təsbihat və zikrin fəlsəfəsi:

الَّذِينَ ءَامَنُوا وَ تَطْمَئِنُّ قُلُوبُهُمْ بِذِكْرِ اللَّهِ أَلَا بِذِكْرِ اللَّهِ تَطْمَئِنُّ
الْقُلُوبُ

“Onlar iman gətirən və Allahı yad etməklə qəlbləri aram olan kəslərdir. Agah olun, yalnız Allahı zikr etməklə qəblər aramlaşar.”³

Həmçinin “Taha” surəsinin 130-cu ayəsində belə buyurulur:

فَاصْبِرْ عَلَىٰ مَا يَقُولُونَ وَ سَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ قَبْلَ طُلُوعِ الشَّمْسِ وَ
قَبْلَ غُرُوبِهَا وَ مِنْ ءَانَائِ الْيَلِ فَسَبِّحْ وَ اطْرَافِ النَّهَارِ لَعَلَّكَ تَرْضَىٰ

¹ “Maidə” surəsi, 6-cı ayə.

² “Taha” surəsi, 14-cü ayə.

³ “Rəd” surəsi, 28-ci ayə.

“Razı və xoşhal olasan deyə, sənə qarşı deyilən sözlərə görə səbr et və Allaha gün çıxmamışdan qabaq, gün batandan sonra, həmçinin gecənin bir hissəsində və günün işıqlığında sitayiş et.”

4. Orucun fəlsəfəsi:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ ءَامَنُوا كُتِبَ عَلَيْكُمُ الصِّيَامُ كَمَا كُتِبَ عَلَى الَّذِينَ مِن قَبْلِكُمْ
لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ

“Təqvalı olasınız deyə, oruc sizdən qabaqkılara vacib olduğu kimi sizə də vacib edildi.”¹

5. Həccin fəlsəfəsi:

لِيَشْهَدُوا مَنَافِعَ لَهُمْ وَ يُذَكِّرُوا اسْمَ اللَّهِ فِي أَيَّامٍ مَّعْلُومَاتٍ عَلَى مَا رَزَقَهُم مِّن بَهِيمَةِ الْأَنْعَامِ فَكُلُوا مِنْهَا وَأَطِيعُوا أَمْرَ الْبَائِسِ الْفَقِيرِ

“Belə ki, onlara yetişən mənfəətlərə sahib olsunlar və müəyyən olunmuş günlərdə mal-qaranı (qurbanlıq heyvan) kəsdikdə Allahın adını zikr etsinlər. Onların ətindən yeyin və yoxsulları da yedizdirin.”²

Həmçinin, Allah-təala “Bəqərə” surəsinin 158-ci ayəsində “səy” hökmünün fəlsəfəsini açıqlayaraq buyurur:

إِنَّ الصَّفَاَ وَالْمَرْوَةَ مِن شَعَائِرِ اللَّهِ

¹ “Bəqərə” surəsi, 183-cü ayə.

² “Həcc” surəsi, 28-ci ayə.

“Həqiqətən Səfa və Mərva Allahın nişanələrindəndir.”

“Ər-Rəhman” surəsinin 7-ci ayəsi dəqiq hesablaşmanın və ədalətin riayət olunmasının fəlsəfəsinə işarə edir:

وَالسَّمَاءَ رَفَعَهَا وَوَضَعَ الْمِيزَانَ

“Göyləri ucaltmış və mizanı qurmuş.”

Rəvayətlər

1) Həzrət Fatimə (əleyhəssəlam)¹ Peyğəmbərin (salləllahu əleyhi və əlihi və səlləm) məscidində mühacir² və ənsarlara³ (“Fədək” xütbəsində) bəzi hökmlərin fəlsəfəsini bəyan etmişdir.⁴

2) Həzrət Əli (əleyhissəlam) bəzi dini terminlərin fəlsəfəsini belə açıqlayır:

“Allah-təala bizi şirkdən təmizləmək üçün iman, təkbəbürdən uzaqlaşdırmaq üçün namaz, ruzimizi artırmaq üçün zəkatı, ixtisat olmağımız üçün orucu, dinin möhkəmlənməsi üçün həccə vacib etdi. Həmçinin, İslam dininin izzəti üçün cihadı bizlər üçün qərar verdi. Avam insanların hidayəti üçün əmr be mərufu (yaxşı işlərə dəvət), azgın insanların

¹ Yəni “Ona salam olsun”. (Mütərcimdən).

² Məkkədən Mədinəyə hicrət edən müsəlmanlar. (Mütərcimdən).

³ Mədinədə yaşayan müsəlmanlar. (Mütərcimdən).

⁴ İslam hökmlərinin fəlsəfəsi ilə daha da yaxından tanış olmaq istəyənlər bu kitablara müraciət edə bilər: “İləluş-şəraye”, “Uyuni əxbari Riza”, “Məanul-əxbar”, “Biharul-ənvar” və s.

qarşısını almaq üçün isə nəhy əz münkəri (pis işlərdən çəkəndirmək) vacib buyurdu.

Sayınızın artması üçün sileyi-rəhmi (qohum-əqraba ilə əlaqə yaratmaq), qan tökülməsinin qarşısını almaq üçün qisası müəyyənləşdirdi. Qanunlardan boyun qaçırmamaq və haramlardan uzaqlaşmaq üçün hədd (cəza) təyin etdi. Ağlınızı əldən verməməyimiz üçün şərabi haram etdi. Düzgünlüyün bərqərarı üçün oğurluğu tərک etməyi vacib buyurdu. Nəslin qorunması üçün zinanın tərک olunmasını vacib, nəslin artması üçün isə ləvati¹ haram buyurdu. İnkār edənlər üçün höccət və dəlil olaraq şəhadəti ərməğan gətirdi. Doğruluğa sövq olunarsız deyər yalanı tərک etməyi vacib buyurdu.

Qorxudan amanda qalmaq və rabitəni qırmamaq üçün İslamı göndərdi. Camaatın gündəlik işlərinin tənziimi üçün əmanətdarlığı təyin etdi. İlahi hökumətin yüksəkliyini və imama təzimi insanlara bildirmək üçün ona (imama) itaəti vacib buyurdu.”²

3) İmam Sadiqdən (ələyhissəlam) halal və haram barəsində soruşdular. Buyurdu: *“Allah-təala bir işi başqa bir iş üçün qərar verdi”.*

Mərhum Əllamə Məclisi bu hədisin mənasını belə açıqlayır: “Yəni Allah-təala hər bir əməldə (vacib, haram, müstəhəb (bəyənilən), məkrüh (bəyənilməyən), və mübah (adi)) hikmət qərar verdi. Belə ki, bir iş yaxşı

¹ Burada, yəni kişilərin bir-birilə cinsi əlaqədə olması. (Mütərcimdən).

² “Biharul-ənvar”, Əllamə Məclisi, 6-cı cild, səh.110.

və xeyirli olduğuna görə onu halal və digəri pis və zərərli olduğuna görə onu haram etdi.”¹

4) Fəzl ibn Şazan Nişapuri bir çox hökmlərin fəlsəfəsi haqqında “Biharul-ənvar”-ın 3-cü cildində ətraflı məlumat vermişdir. Bu rəvayət çox uzun olduğu üçün onu qeyd etmirik.

5) Səkkizinci imamımız həzrət Rza² (ələyhissəlam) belə buyurmuşdur: *“Allah-təala cəmiyyətdə fəsadın qarşısını almaq üçün zinanı haram etdi. Bu əməlin bir çox zərərləri vardır. O cümlədən, qətle-nəfs³ və nəslin kəsilməsi. Belə ki, zinadan dünyaya gəlmiş uşaq çox vaxt başsız qalaraq tərbiyəsiz böyüyür. Həmçinin, vərəsəlik hüququ pozulmaqla bərabər cəmiyyətə çoxlu ziyanlar yetirir.”*

¹ Yenə orada.

² Əslində bu mübarək ad Rizadır.

³ Yəni körpənin ana bətnində öldürülməsi. (Mütərcimdən).

BİRİNCİ FƏSİL

NAMAZA DOĞRU

İBADƏTƏ MADDİ MEYARLARLA VERİLƏN QİYMƏT

İbadətlərin, xüsusilə ən üstün və bariz ibadət nümunələrindən olan namazın hikmət və fəlsəfəsi, bu ibadətlərin maddi faydalarından daha üstündür. Alimlərin və ariflərin dili ilə desək, onlar hər bir ibadəti ərş aləminə giriş qapısı hesab edirlər. Daha dəqiq desək, ibadət insanı maddi aləmdən ayıraraq üns

və məhəbbət aləminə aparır. Belə ki, həqiqi ibadət insanın ruhunu qidalandıraraq onu bəşərin ən böyük ümidi olan mənəvi yaxınlığa çatdırır və **“*Namaz möminin meracidir*”** - ifadəsi əməldə gerçəkləşir.

İbadət Xaliq və məxluq, məbud və qul arasında olan bir rabitə, həmçinin məhbub və həbib arasında olan bir ünsiyyət və aşiqin məşuqla vüsəlidir.

Bəzi insanlar hiss və təcrübələrinə arxalanaraq həqiqət aləminə maddi yöndən baxıb ona qiymət vermək istəyir, lakin yanılırlar.

İbadətin ruhi camalı, mənəviyyatın həqiqi fəlsəfəsi, iman nuru və Yaradanla olan rabitə, elmi hesablamalarla və ya fəlsəfi miqyaslarla ölçülə bilməz. İbadətin bir çox maddi faydalarına və təbii mənfəətlərinə, həmçinin fiziki xeyirlərinə baxmayaraq mənəviyyatın ucalığı, əxlaqın gözəlliyi və ərş aləminə yaxınlaşmaq əsl hədəf olaraq birinci yerdə durur.

İBADƏTİN NÖVLƏRİ VƏ İNSANLARIN MÜNASİBƏTİ

Bəşərin təbiət və fitrətində maddi təminatlarla, o cümlədən, var-dövlətə, övlada və cana möhkəm əlaqəsi vardır. Yaşayış üçün lazım olan bu üç ünsür Allah-təalanın hüsurunda müəyyən həddə kimi bəyənilmiş işlərdəndir.¹

¹ Var-dövlətə məhəbbət barəsində Quran “Adiyat” surəsinin 8-ci ayəsində belə buyurur: **“O, (insan) dünya malını çox sevir.”** Övlad barəsində isə bir çox hədis və rəvayətlər mövcuddur. Belə ki, övlada məhəbbət təkid olunaraq bildirilmişdir ki, onların təlim və tərbiyəsində etinasız olmamaqla yanaşı

Ən üstün əlaqə və məhəbbət isə aləmlərin Pərvərdigarına olan eşq və məhəbbətdir. Həqiqi məhəbbət və bütün məhəbbətlərin sultanı məhz budur.¹

Lakin bəzən maddiyyata olan istək və əlaqə həqiqi məhəbbəti kölgədə qoyur. Buna görə də Haqq-təala insanların qəlblərini bütlərin (maddi istəklərin) məhəbbətindən təmizləyib ona zinət vermək, həqiqi məşuquna qovuşdurmaq və batildən ayırmaq üçün bir sıra ibadətlər müəyyənləşdirmişdir. Onlar üç hissədən ibarətdir:

1. *Bədənə aid ibadətlər:*

Bu növ ibadətlərə namaz, oruc, Quran oxumaq, azan demək, müxtəlif zikir və dualar daxildir.

2. *Mal və sərvət vasitəsilə yerinə yetirilən ibadətlər:*

Məsələn, sədəqə vermək, xümsü, zəkatı ödəmək və s.

3. *Can vasitəsilə olan ibadətlər:*

Buraya isə Allah yolunda cihad, haqq uğrunda canıyananlıq və s. daxildir.

Bir qrup insanlar öz bədənlərinə həddindən artıq qulluq edib, bədən vasitəsilə olunan ibadətlərə (namaz,

rahatlıq və asayişləri üçün əlimizdən gələni əsirgəməyək. Hətta övladı öpməyin belə çoxlu savabı zikir olunmuşdur. Öz canımıza olan əlaqə barəsində isə Qurani-Kərimin “Bəqərə” surəsinin 195-ci ayəsində belə buyrulur: “**Öz əlinizlə özünü təhlükəyə atmayın.**” Şəri hökmlərə əsasən insan ona zərər olan amillərdən uzaq olmalıdır. Belə ki, əgər orucun insana ziyanı varsa, tutmamalı, həmçinin əgər dəstamaz almaq zərərlidirsə, əvəzinə təyəmmüm etməli və s.

¹ Allah-təala Qurani-Kərimin “Nəml” surəsinin 34-cü ayəsində belə buyurur: “**Həqiqətən padşahlar bir şəhərə daxil olduqda oranı viran edirlər.**” Bu cəhətdən də Allaha məhəbbətlərin Soltanı deyilir. Əgər bu Soltan insanın qəlbinə daxil olsa, digər məhəbbətlər viran olub aradan gedər.

oruc və s.) çox da əhəmiyyət vermir, bəzi vaxtlar səhlənkarlıq edirlər. Lakin mümkündür ki, bu kimi şəxslər Allah yolunda öz var-dövlətlərindən heç nə əsirgəməsinlər. Nəticədə belələrinin bədənperəstliyi allahpərəstliyindən daha çox olur.

İkinci qrup isə əksinə, bədən vasitəsilə yerinə yetirilən ibadətlərdə heç də səhlənkarlıq etmir, “fırada” (tək qılınan namaz) və camaat namazını vaxtlı-vaxtında qılmaqla yanaşı dualarda iştirak edir, günahlarına görə göz yaşı axıdıb Allahla razü-niyaza qatılır. Lakin mallarını, pullarını haqq yolda sərf etmək onlar üçün olduqca ağır gəlir və infaq (sədəqə) etməklə razılaşa bilmirlər. Bunlar malpərəst, pulpərəst, inəkpərəst və mülkpərəstdirlər.

Üçüncü qrup yuxarıda zikr olunan iki qrupdan fərqlənir. Belə ki, bu şəxslər həm bədən və həm də mal vasitəsilə edilən ibadətlərə böyük əhəmiyyət verir, haqq yolda hər iki əmri can-başla yerinə yetirirlər. Lakin can vasitəsilə ibadət önə gəldikdə imanlarının zəifliyi ucbatından Allah yolunda canlarını qurban verməkdən çəkinirlər.

Dördüncü qrup o üç qrupdan tamamilə fərqlənir. Belələri Allah-təalanın razılığını əldə etmək xatirinə bədən, mal və can vasitəsilə ibadətləri ürəkdən yerinə yetirməklə yanaşı haqqa qovuşmaq üçün heç nəyi əsirgəmirilər. Məsələn, tovhid¹ qəhrəmanı həzrət İbrahim (ələyhissəlam) bir sıra imtahan və çətinliklərdən

¹ Ərəb mənşəli olan bu kəlmə əslində “təvhid”dir. (Mütərcimdən).

üzüağ çıxaraq öz məşuqunun yolunda əziz övladını belə qurban verməkdən çəkinmədi.

Həmçinin İbrahim peyğəmbərin **(ələyhissəlam)** varisi, məhəbbət vadisinin qəhrəmanı imam Hüseyn **(ələyhissəlam)** Allaha qovuşmaq və Onun razılığını əldə etmək üçün canını, malını, ailəsini, övladlarını və əzizlərini fəda etdi.

NAMAZ - İCTİMAİ BİR İBADƏT

Namazın başlanğıcı

İslam dini ibadətlər arasında namaza xüsusi əhəmiyyət verməklə yanaşı digər ibadətlərin qəbulunu ona bağlayır. Namaz dinin sütunu kimi qələmə verilir. Bu ibadət bütün hallarda (xəstəlik, sağlamlıq, səfər, qorxu, müharibə və s.) vacib hesab edilir, iman və küfr arasında sərhəd sayılır.

Üsuliddin (əqidələr) və fəruiddinin (əməli hökmlər) məcmuəsi olan namaz

Namaz - üsuliddin və fəruiddinin məcmuəsidir. İlahi maarif namazda cəlvələnir və qalan ibadətlər onda gözə çarpır.¹

¹ Namazda, demək olar ki, üsuliddinin bütün maddələri cəlvələnir. O cümlədən təvhid, nübuvvət, imamət, məad həmd surəsində və salavatda, ədl isə təsbihatda mütəmadi olaraq zikr edilir. Namaz, orucu da öz əhatəsində saxlayır, çünki namazqılan müəyyən vaxtlarda oruc halında olur. O, xümsü, zəkatı ödədikdən sonra namazın mələkəti fəzasına daxil olur və başqaları

Namaz – mələklərin ibadətinin cəm forması

Merac barəsində nəql olunan rəvayətlərdə bildirilir ki, mələklərin də özünəməxsus ibadətləri vardır. Onlar Allahın əbədi olaraq təyin etdiyi ibadət halına qapılaraq qeyrisinə etina etməzlər. Mələklərin bəzisi qiyam və qunut, bəzisi rüku, bəzisi səcdə, bəzisi isə oturaq halda Allah-təalaya ibadətlə məşğuldur. Mələklər, onlar üçün təyin edilmiş xüsusi ibadəti heç vaxt tərk etmirlər. Yəni rüku halında ibadət edən mələyin səcdə etməyə ixtiyarı yoxdur və s.

Namazqılan mömin şəxs isə gah qiyam, gah qunut, gah rüku, gah səcdə, gah da oturaq halda Xaliqini zikr edir. Belə ki, o, bütün mələklərin ibadətlərini cəm şəkildə yerinə yetirir.

Namaz – məxluqatın təkvini ibadətlərinin cəm forması

Namaz bütün yaranmışların ibadətlərini özündə cəmləşdirir. Bu məsələni aydınlaşdırmaq istərdik:

Qurani-Kərim insanın torpaqdan yaradılıb, yenidən torpağa qaytarılacağı barəsində aşkar surətdə belə buyurur:

كَمَا بَدَأَكُمْ تَعُودُونَ

üçün xeyir-dua istəməklə öz əməlini isbata yetirir. Namaz, həcc kimi Beytullahın (Kəbə evinin) Sahibinə olan xüsusi bir diqqətdir. Namaz, pisləklərdən çəkindirən və yaxşılıqlara dəvətdir. O, nəfs və şeytanla olan cihaddır. Namazın məkanı mehrab və döyüş meydanıdır.

“Sizi torpaqdan yaratdığı kimi, yenidən torpağa qaytarılacaqsınız.”¹

Həmçinin, başqa bir ayədə belə buyurulur:

مِنْهَا خَلَقْنَاكُمْ وَ فِيهَا نُعِيدُكُمْ وَ مِنْهَا نَخْرِجُكُمْ تَارَةً أُخْرَى

“Sizi torpaqdan yaratdıq, yenə ona qaytaracağıq və yenidən sizi bu torpaqdan xaric edəcəyik.”²

Alimlər təhqiqatlar əsasında yekdilliklə insanın həqiqətən də torpaqdan yaranması qənaətinə gəlmişlər. Torpaqdan və onun tərkibində olan bir sıra ünsürlərdən yaranan insan, mərhələ-mərhələ inkişaf edərək özünü ali insaniyyət məqamına yetirmişdir. Belə ki, hər mərhələni başa vurduqda ona bir sıra imtiyaz və üstünlüklər əlavə edilmişdir.

Həmçinin, insanın ruhu maddi aləmdən üstün olan bir aləmdən nəşət tapmışdır. Həmin aləmə “Əmr” aləmi deyilir. Bu da bəşərin elm və aqlının fəvqündə durur.³

İnsan “Xəلق” və “Əmr” aləminin zahiri surəti, “Mülk” və “Mələkut” aləminin bir nümunəsi və bütün məxluqatın ən şərəflisidir. Elə bu cəhətdən də mələklər

¹ “Əraf” surəsi, 29-cu ayə.

² “Taha” surəsi, 55-ci ayə.

³ “İsra” surəsinin 85-ci ayəsində belə buyurulur: **“Səndən ruhun mahiyyəti barəsində soruşanlara de ki, bu Pərvərdigarımın əmrindəndir və cüzi məlumatdan başqa bəşər aqlı bunu dərk edə bilməz”.**

Allahın əmri ilə təzim əlaməti olaraq insana səcdə etdilər.

Qurani-Kərimin “İsra” surəsinin 70-ci ayəsində belə buyurulur:

وَلَقَدْ كَرَّمْنَا بَنِي آدَمَ وَحَمَلْنَاهُمْ فِي الْبَرِّ وَالْبَحْرِ وَرَزَقْنَاهُمْ مِنَ الطَّيِّبَاتِ وَفَضَّلْنَاهُمْ عَلَى كَثِيرٍ مِمَّنْ خَلَقْنَا تَفْضِيلًا

“Biz Adəm övladlarını əziz tutub onlara kəramət bağışladıq. Onlara suda və quruda minik verdik. Pak ruzilər əta etməklə bərabər bir çox yaranmışlardan üstün qərar verdik.”

Həmçinin “Tin” surəsinin 4-cü ayəsində belə buyurulur:

لَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ فِي أَحْسَنِ تَقْوِيمٍ

“Həqiqətən biz insanı ən gözəl surətdə yaratdıq.”

Quran buyurur:

وَإِنْ مِنْ شَيْءٍ إِلَّا يُسَبِّحُ بِحَمْدِهِ وَلَا يَكُنْ لَا تَفْقَهُونَ تَسْبِيحَهُمْ

“Hər şey Allahı sitayiş edir, lakin siz onların sitayişini anlamırsınız.”¹

Təkvini və tədvini kəlam

¹ “İsra” surəsi, 44-cü ayə.

Təkvini kəlam tədvini kəlam kimi, müəyyən məna bildirir. Uşağın ağlaması onun ac olduğunu, bina isə bənnanın varlığını göstərir. Deməli, aləmdəki bütün yaranmışlar Yaradanın vücudundan danışır. Şair demişkən:

*Torpaqdan cücərən hər gül, hər çiçək,
Qalxır, “şəriki yox, birdir” deyərək.*

Demək, bütün mövcudat təkvini kəlamdan ibarətdir. Allah-təala Quranda həzrət İsanı (ələyhissəlam) “Kəlimətullah”¹ adlandırır:

إِذْ قَالَتِ الْمَلَائِكَةُ يَا مَرْيَمُ إِنَّ اللَّهَ يُبَشِّرُكِ بِكَلِمَةٍ مِنْهُ اسْمُهُ الْمَسِيحُ
عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ وَجِيهًا فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ وَ مِنَ الْمُقَرَّبِينَ

“Mələklər dedilər: Ey Məryəm! Allah sənə öz kəlməsi ilə müjdə verir. Onun adı Məryəm oğlu Məsihdir. O, dünyada və axirətdə Allaha yaxın olan kəslərdəndir.”

Həmçinin, məsum imamlar (ələhyhimussəlam) “kamil və tam kəlmə” adlandırılmışlar. Belə ki, “Səhər” duasında oxuyuruq:

“İlahi, ən kamil kəlmələr xatirinə Səndən istəyirəm...”

Həqiqətdə hər bir yaranmış öz Yaradanına həmd və səna deyir. Hər şey öz təkvini dili ilə Allahı zikr edir. Quran bu barədə buyurur:

¹ “Ali İmran” surəsi, 45-ci ayə.

قَالُوا أَنْطَقَنَا اللَّهُ الَّذِي أَنْطَقَ كُلَّ شَيْءٍ وَهُوَ خَلَقَكُمْ أَوَّلَ مَرَّةٍ وَ إِلَيْهِ
تَرْجِعُونَ

(Dəriləri) deyəcək: Bizi danışdıran Allahdır. O Allah ki, hər şeyi danışdırmağa qadirdir. Hər şeyi əvvəldən Yaradan Odur və Ona tərəf də qaytarılacaqsınız.”¹

Hər bir camal sahibi tərifə layiqdir. Bütün camal sahiblərinin ən gözəli və ən üstünü Allah-təaladır. Belə ki, hər bir gözəllik və camal Ondandır və Ondan alınmışdır.

Fransalı müvəhhid (yeganə Allaha inanan şəxs) Kamil Felamaryon *“Allah təbiətdə”* adlı kitabında belə yazır: *“Qadir, Müdəbbir, Həkim, Müqtədir olan Allah sanki təbiətin hər bir guşəsində bizimlə söhbət edir.”*

Məxluqlardan bir hissəsi həmişə qiyam (ayaq üstə) halında Haqq-təalanı təsbih və təmcid edirlər. Ağacları misal göstərmək olar.

Başqa bir mövcudlar isə oturaq halda (məsələn, bitkilər, dağlar və s.), digər hissə rüku halında (məsələn, dördayaqlı heyvanlar və s.), bəziləri isə

¹ “Fussilat” surəsi, 20-21-ci ayələr. Ariflərdən biri deyir: "Peyğəmbərimizin ovcunun içində çınqıl daşların təsbih deməsi təsbihın özünü başa salmaq deyil, əksinə əsl məqsəd çınqıl daşların zikr və təsbih etməsini camaata çatdırmaq idi. Belə ki, daşların Rəsuli-Əkrəmin (**sallallahu ələyhi və əlihi və səlləm**) mübarək əlində zikr etməsi, o həzrətə məxsus deyil. Çünki bütün dünyanın çınqıl daşları, hətta bütün mövcudat Allahı zikr və təsbih edir. Lakin şərif ayəyə (İsra, 44) əsasən, biz onların təsbihini eşitmirik. Bununla belə İslam Peyğəmbəri (**sallallahu ələyhi və əlihi və səlləm**) camaata möcüzə göstərmək və onları anlatmaq üçün çınqıl daşların səsini və təsbihini onlara eşitdirdi.

səcdə halında (məsələn, sürünən heyvanlar və s.) daimi olaraq Allahı zikr və təsbihlə Ona həmd və səna etməklə məşğuldurlar.

İnsanda bütün məxluqların kamillikləri, onların keçdiyi bütün mərhələlər (“kani”, “cəmədi”, “nəbatı” və “heyvani aləmlər”), həmçinin “nəfse natiqəyə qodsiyyə” (müqəddəs nitq nəfsi) cəmlənmişdir.

Buna görə də insan üçün namaz adlı ibadət qərar verilmişdir.

Namaz, bütün xeyirlərin və səadətlərin formulu, həmçinin bütün şər və fəsadların qarşısında duran maneədir.

Namaz, iman və saleh əməllə zinətlənmiş, habelə gözəl əxlaqla bəzənmiş və günahlardan uzaq olan mömini həmişə pisliliklərdən qoruyur.¹

NAMAZ – İNSAN ÜÇÜN İSLAHEDİCİ BİR MÜƏSSİSƏNİ XATIRLADIR

Namazın insana təsirini və “insandüzəldən” necə bir zavod olmasını aydınlaşdırmaq istərdik. İslam Peyğəmbəri həzrət Məhəmməd (salləllahu ələyhi və əlihi və səlləm) buyurur:

“Namaz dinin sütunudur. Əgər qəbul olunsə, başqə əməllər də qəbul olunar, rədd olunsə, sair əməllərin heç biri qəbul olmaz.”²

¹ Qurani-Kərimin “Ənkəbut” surəsinin 45-ci ayəsində buyurulur:

“Həqiqətən, namaz (insanı) pis və yaramaz əməllərdən saxlayır.”

² “Mən la yəhzuruhul fəqih”, 1-ci cild, səh. 208, hədis 626.

Namazın düzgünlük şərtlərindən biri namazqılanın qəsb edilmiş¹ şeydən çəkinməyidir. Yəni əgər onun paltar, yaxud məkanı, ya dəstəmaz aldığı su və s. qəsb olsa, qıldığı namaz batildir. Qəsb olunmuş şey namaza münasibətdə odla pambığın misalındadır. Od pambığa yaxınlaşdıqda onu kül etdiyi kimi qəsb paltarla namaz qılmaq da namazı batil edər.

Buna görə də namazqılan şəxs qəsb olunmuş şeydən ciddi surətdə çəkinməli və namaza aid şərtləri halal yolla yerinə yetirməlidir. Bu məsələ insanların hüquqlarına təcavüzün (oğurluq, rüşvət, riba, xəyanət və s.) qarşısını alır. Əgər yuxarıda deyilən bu bir şərtə (qəsb olunmuş şeyə) riayət olunsaydı, cəmiyyətin islahı üçün çox xeyirli olardı.

Namazın düzgünlük şərtlərindən biri də təharət məsələsidir. Məlumdur ki, gigiyenik qaydalara riayət etmək insanın hər növ mikroblardan təmizlənməsinə səbəb olar.

Başqa bir şərt namazqılanın gözəl əxlaqa yiyələnməsi və rəzil (alçaq) sifətlərdən uzaq olmasıdır.

Bir sözlə, kamil namaz o namazdır ki, insan onun boynunda olan vəzifələri öyrənməklə bərabər, onları düzgün surətdə yerinə yetirsin. O, hər nə qədər öz vəsifəsindən uzaqlaşsa, bir o qədər də namazının dəyəri aşağı düşəcək.

NAMAZIN MAHİYYƏTİ ALLAHİ YAD ETMƏKDİR

¹ Başqasının haqqını və ya malını mənimsəmək. (Mütərcimdən).

“Taha” surəsinin bu şərif ayəsi **وَأَقِمِ الصَّلَاةَ لِذِكْرِي** **“Məni yad etmək üçün namaz qıl”**¹ aşkar surətdə namazın fəlsəfəsinin Allahı yad etməkdən ibarət olduğunu açıqlayır. Namaz **“zıkr”** (yad etmək) deyə adlandırılır. Bu cəhətdən Quranda bəzən **“namaz”** kəlməsi **“zıkr”** kəlməsi ilə təfsir olunmuşdur.

Məsələn, “Cümə” surəsinin 9-cu ayəsində belə buyurulur:

فَاسْعَوْا إِلَىٰ ذِكْرِ اللَّهِ

“Namaza tərəf tələsin.”

Başqa bir ayədə belə buyurulur:

**وَمَنْ أَعْرَضَ عَن ذِكْرِي فَإِنَّ لَهُ مَعِيشَةً ضَنْكًا وَنَحْشُرُهُ يَوْمَ
الْفِتْمَةِ أَعْمَى**

“Hər kəs Məni yad etməkdən boyun qaçırsa, dünya həyatı daralar və Qiyamət günü onu kor olaraq məhşur edərək.”²

Zıkrın özü həm namazın hissəsi, həm də onun şərti sayılır. Çünki zıkr üç növdən ibarətdir:

- 1) Dil vasitəsilə zıkr.
- 2) Qəlb vasitəsilə zıkr.
- 3) Kamil zıkr. (Yəni həm dil, həm də qəlb vasitəsilə olunan zıkr).

Beləliklə, birinci növ namazın bir hissəsi, ikinci növ namazın düzgünlüyünün şərti və üçüncü növ isə

¹ 14-cü ayə.

² “Taha” surəsi, 124-cü ayə.

namazın qəbul olma şərtidir. Bu da namazın bütün zikrlərində qəlbin Allah yanında iştirakına işarədir.

Məsumlardan **(ələyhimussəlam)** buyurulan hədislər deyilənləri bir daha təsdiqləyir.

O cümlədən: ***“Hüzuri-qəlblə¹ qılınmayan namaz-namaz deyildir.”***²

Deməli, kamil namaz qəlbin hüzuru ilə qılınan namazdır.

Əslində zikrin həqiqəti qəlbin Məbdəyə (Allaha) yönəlməsidir. Bu yönəlmə o vaxt düzgün olar ki, namazqılan qəlbində Allahın rəhmət və qəzəbini duyaraq Onun əmrlərinə itaət etsin.

İmam Sadiq **(ələyhissəlam)** Əbu Ubeydə Xuzaiyə belə buyurur:

“Allah-təalanın öz bəndələrinin boynuna qoyduğu vəzifələrdən sənə xəbər verimmi?”

Dedi: ***“Bəli!”***

Həzrət buyurdu: ***“Birincisi, insafdır. Əgər bir iş sənə zərərinə olsa belə, heç vaxt insafı əldən vermə! İkincisi, müsəlman qardaşından malını və sərvətini heç vaxt əsirgəmə! Üçüncüsü, Allahı çox zikr et!”***

Sonra həzrət imam Sadiq **(ələyhissəlam)** əlavə edib buyurdu:

“Zikr kəlməsində məqsədim “Subhənəllah” və ya “Əlhəmdulilləh” demək deyil. Baxmayaraq ki, bunlar da zikrdən hesab olunur. Əsl məqsədim budur ki, Allahın buyurduğu vacib əməlləri həmişə yerinə

¹ Yəni qəlbin iştirakı.

² “Örbəine şeyx Bəhai”, 37-ci hədis.

yetir və Onun haram etdiyi əməllərdən həmişə çəkin!”

Sonra o, həzrət Peyğəmbərin (**salləllahu ələyhi və əlihi və səlləm**) bu hədisini dəlil gətirdi:

“Hər kəs Allahın əmr etdiyi vacibatlara və haramlara müti (itaətkar) olsa, həmin şəxs "zikir" əhlindəndir.”¹

Nəticə: Namazın həqiqəti və ruhu zikrdir. Zikrin həqiqət və ruhu isə günahların tərk olunması və vacibatlardan yerinə yetirilməsidir.

Deyilənləri nəzərə aldıqda, **–“Həqiqətən namaz (insanı) pis və yaramaz əməllərdən saxlayır.”²** - ayəsinin mənası aydın olur. Çünki namaz zikrdir və zikir günahın tərk olunmasına və vacibatlardan yerinə yetirilməsinə səbəb olur.

NAMAZIN MÜXTƏLİF VAXTLARDA QILINMASININ FƏLSƏFƏSİ

Sual: Nə üçün gündəlik beş vacib namazı birdəfəyə ardıcıl qılmaq olmaz?

Cavab: Namazın əsl hədəfi zikrdir və zikir günahların tərk olunması, həmçinin ibadi əməllərin yerinə yetirilməsi ilə bağlıdır. Bu cəhətdən də vacib namazlar üçün günün müxtəlif vaxtları təyin edilmişdir

¹ “İddətud-dai”, səh.283.

² “Ənkəbut” surəsi, 45-ci ayə.

ki, beş vaxtda Allahı yad etməklə dünyaya və həvayi-nəfsimizə bağlılıqdan nıcat tapaq.

Sübh çağı yuxudan oyanıb namaz vasitəsilə bizi Yaradanı yad edirik. Sonra dünyəvi işlərə başımız qarışır. Get-gedə qəlbimiz Allahı yad etməkdən uzaqlaşır, şeytan və nəfsi istəklər bizə üz tutur.

Günorta vaxtı çatdıqda mömin yenidən namaz vasitəsilə qəlbə daxil olmuş həvayi-həvəsi və şeytanın torlarını parçalayır, onları qəlbindən çölə atır və qəlbini Allaha ev qərar verir. Şair demişkən:

*Könül, əğyarların lat yeri deyil,
Div çıxsa, mələklər gələsidir bil.*

Bəli, möminin qəlbə Allah zikrindən xali olduğu zaman şeytan fürsətdən istifadə edib dərhal oraya daxil olur. Lakin Allahı yad edən kimi şeytan sürətlə qəlbədən xaric olur.

Elə ki, günün axırı və istirahət vaxtı yetişir, məğrib namazını qılmaqla yenidən Allahı zikr edib günahlarımızın bağışlanmasını istəyirik.

Axırda isə gün ərzindəki əməllərimizi mühasibə¹ etməklə işə namazını qılıb, yorğunluğumuzu aradan qaldıran, bizə aramlıq gətirən **“yuxu”** nemətindən bəhrələnirik.

Həzrət Əli (ələyhissəlam) buyurur:

“Qiyamət günü hesab çəkilməzdən qabaq özünüzlə bu dünyada ikən mühasibə aparın!”²

¹ Ərəb dilində olan bu kəlmə əslində "muhasəbəh"dir. Yəni "sorgu-sual". (Mütərcimdən).

² “Nəhcül-bəlağə”, 90-cı xütbə.

XATİRCƏMLİK VƏ RAZILIQ NAMAZIN FƏLSƏFƏLƏRİNDƏNDİR

İlahi kəlama əsasən, namazın hikmət və fəlsəfələrindən biri də xatircəmlilikdir. Quran bu barədə belə buyurur:

الَّذِينَ ءَامَنُوا وَ تَطْمَئِنُّ قُلُوبُهُمْ بِذِكْرِ اللَّهِ أَلَا بِذِكْرِ اللَّهِ تَطْمَئِنُّ الْقُلُوبُ

“Onlar iman gətirib Allahı yad etməklə qəlbləri xatircəm (aram) olan kəslərdir. Agah olun, qəlblər yalnız Allahı zikr etməklə aramlıq tapar.”¹

Bəli, həqiqətdə də namaz vasitəsilə və Allahı yad etməklə ürəklər aramlaşar və nigarançılıqlar aradan qalxar.²

Başqa bir şərəf ayədə belə buyurulur:

فَاصْبِرْ عَلَىٰ مَا يَقُولُونَ وَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ قَبْلَ طُلُوعِ الشَّمْسِ وَقَبْلَ غُرُوبِهَا وَمِنْ ءَآثَائِ اللَّيْلِ فَسَبِّحْ وَأَطْرَافَ النَّهَارِ لَعَلَّكَ تَرْضَىٰ

“(Allahın mərhəmətindən) razı və xoşhal olasan deyə, sənə qarşı deyilən sözlərə səbr et və Allaha gün çıxmamışdan qabaq, gün batandan sonra, həmçinin gecənin bir hissəsində və günün işıqlığında sitayiş et.”³

¹ “Rəd” surəsi, 28-ci ayə.

² “Zikr” kəlməsində məqsəd ya mütləq şəkildə namazdır, ya da zikr etməyin özüdür. Çünki zikr etmək namazın nümunələrindən biri sayılır.

³ “Taha” surəsi, 130-cu ayə. Burada da məqsəd qabaqkı ayə kimi ya gün ərzində qılınan beş namaza, ya da ki, ümumi namaza işarədir.

Namazqılan mömin bir şəxsin bütün kainatın Allah tərəfindən yaradılmasına yəqinliyi və etiqadı vardır. O, bütün qanunları və baş verən hər bir hadisəni Allah-təalanın izni və iradəsinə tabe bilir. Buna görə də istər namazda, istərsə də başqa vaxtlarda Allahdan yardım istəyir.

Namazqılan şəxs Allahdan başqasının heç bir təsiri olmadığını, həmçinin bütün xeyirin, səadətin və həqiqi ləzzətin məhz Allahın yanında olduğunu bilir və hiss edir. Buna görə də o, məhbubu ilə ünsiyyət yaratmaqdan sonsuz ləzzət alır. Həyatında qarşılaşdığı bir sıra müşküllərdən heç bir qorxusu olmur və çətinliklərdə özünü itirmir. O, əmin olur ki, bütün müşküllərin həlli yalnız Allahın qüdrətindən asılıdır. Çünki bütün bunların öz həqiqi məşuqu tərəfindən olduğuna inanır. O, belə deyir: “Dost tərəfindən mənə yetişən hər bir şey gözəldir.”

Buna görə də namazqılan həmişə səbirli, şükür edən, aza qane, İlahi qəza-qədərlə razılaşıb, Yaradanın əmrlərinə təslim olub heç vaxt ümitsiz və narahat olmur, əksinə onun məqamı elə bir dərəcəyə yüksəlir ki, başına gələn müsibət və çətinliklərdən ləzzət alır.

Lakin Allaha inanmayan, yaxud inanıb Onunla ünsiyyətdə olmayan şəxslər bu aləmə məşğulluqla varlığını yalnız maddiyyata həsr edir, qarşıya çıxan çətinlik və müşküllər müqabilində dözmür, tez bir zamanda narahat və ümitsiz olur. Belə ki, bəzən hətta öz canlarına qəsd edirlər. Aparılmış təhqiqat nəticəsində özünü öldürənlərin əksəriyyəti Allaha və

qiyamət gününə inanmayan, namaz qılmayan, bir sözlə Yaradanın əmrlərindən boyun qaçıranlardır.

Namaz əhli həmişə şad, yüksək ruhlu, aram qəlbli və sığınacaq yeri möhkəm kəslərdir. Güclü küləklər belə onları yerindən asanlıqla tərpədə bilməz. Xoş olsun həqiqi namazqılanların halına!

İmam Hüseynin (**ələyhissəlam**) Əbu Səmanə barəsində buyuruğu necə də gözəldir. Əbu Səmanə Seydavi aşura günündə, döyüşün qızgın çağında günorta namazının qılınmasını imamdan xahiş etdi. Həzrət Əba Əbdillahi (**ələyhissəlam**) ona dua edib buyurdu: *"Cələkəllahu minəl musallin."* Yəni *"Allah səni namazqılanlardan etsin."*

Sonra döyüşün ortasında camaat namazı qılındı.

Avropa alimlərindən sayılan Aleksis Karl, Belz, Kamil Felamaryun, Pasqal və s. Yaradanla rabitədə olduqları üçün Ondan yetişən mənəvi feyzə etiraf etmişlər.

Kamil Felamaryun deyir: "Biz Allahla ünsiyyətdə olduğumuz üçün ləzzətə qərq olmuşuq, lakin Allahı inkar edənlər isə bu ləzzətdən məhrumdurlar. Çünki möhkəm bir sığınacaq yerləri yoxdur."¹

Kilverd Havzer isə belə deyir: "Din və məzhəb insanın ruhu və cismi üçün çox zəruridir."

Başlanğıca (Allaha) və axirətə (məada) olan inam insanın ruhunu möhkəm, şad və xatircəm edir, süstlüyü, ümitsizliyi və nigarançılığı aradan qaldırır.

¹ "Xoda dər təbiət", səh. 207.

Jan Jak Russo deyir: “Yaradan haqqında düşünmək zəruridir. Çünki, O, Yaranış mərkəzidir. Biz özümüzü Allahın qanunlarına əsasən tənzim edirik. Bu zaman ağılımız pis və çirkin meyllərin ardınca getməyə icazə vermir. Beləliklə, düzgün yola qədəm qoymuş oluruq. Allah-təalanın lütfü və mərhəməti sayəsində əxlaqi keyfiyyətlərimiz güclənir. Belə bir müsbət keyfiyyət tərifə layiqdir. Çünki cismimiz və nəfsani istəklərimiz bizim ruhumuzu zəncirləyib dövrəyə almışdır. Bu zəncirlərdən azad olmaq çox çətin bir məsələdir.”¹

Vilyam Ceymiz belə deyir: “İman bizim gücümüzü artırır və bizi yüksək məqamlara aparır. Dərdlərimizi sağaldır və bütün xəstəlikləri bədənimizdən xaric edir. Görəsən bu işlərin fiziki bir formulla fərqi varmı?”

Başqa bir yerdə isə belə deyir: “İman elə bir qüvvədir ki, maddi vasitələr təsirsiz olduğu zaman o, öz təsirini göstərir.”²

NAMAZIN GİGİYENİK BAXIMDAN FƏLSƏFƏSİ

Xüsusi hərəkətlərdən ibarət olan namaz bir sıra silsiləvi şərtlərdən asılıdır. Onlardan biri də bədənin təmizliyidir. Bunun insanın cisminə böyük təsirləri var.

Bədənin və paltarın təmiz olması namazın düzgünlük şərtlərindən sayılmaqla bərabər onun kamilliyinə və qəbul olmasına bir işarədir. Dəstəmaz

¹ “Məarifə Cəfəri”, səh. 244.

² “Məbaniyə fəlsəfə”, səh. 469.

və qüsl möminə əta olunan bir ərməğandır. Həzrət Məhəmməd (salləllahu ələyhi və əlihi və səlləm) buyurur:

“Təharətsiz namaz yoxdur.”¹

O cümlədən, dişləri fırçalamaq, ətir vurmaq, sübh çağı yuxudan tez oyanmaq və ağızı soyuq su ilə üç dəfə yaxalamaq insanın sağlamlığına və təmizliyinə müsbət təsir göstərir.

Bunlardan əlavə, namazın bütün hərəkətlərinin ardıcılıqla yerinə yetirilməsinin cismnin və ruhun inkişafında böyük rolu vardır.

NAMAZIN MƏNƏVİ VƏ RUHİ BAXIMDAN FƏLSƏFƏSİ

Namazın mənəvi faydaları çoxdur. Bunlardan üçünü zikr etməklə kifayətlənirik:

1) İnsanın öz nəfsinə təlqin etməsi;

Bunun əhəmiyyəti psixologiya elmində sübuta yetirilmişdir. Belə ki, nəfsə təlqin vasitəsilə ağır xəstələr şəfa,² sağlam adamlar isə xəstəlik tapır. Əxlaqsız insan əxlaqlı, əxlaqlı isə əxlaqsız olur. Düz adam əyriyə, əyri düzə, dinsiz dindara, dindar isə dinsizə çevrilir.

¹ “Mən la yəhzuruhul fəqih”, 1-ci cild, səh.33. Həmçinin “Ət-təhziib”, 1-ci cild, səh.49.

² Əslində bu kəlmə “**şifa**”-dır. Qurani-Kərimin “İsra” surəsinin 82-ci ayəsində belə buyurulur: **“Biz möminlər üçün Quranı şifa və rəhmət olaraq nazil edirik. Lakin O, (Quran) yalnız kafirlərin ziyanını artırır.”** (Mütərcimdən).

Nəfsə təlqin etmək sanki insanın özünə təkrarlı surətdə bu sözləri deməsinə bənzəyir: “Sən yaxşı adamsan, düzdənmişsan. Heç vaxt xəyanət etmirsən. Sən yaxşı insanlarla oturub-durursan. Gərək sən həmişə əməli saleh və sadıq bir insan olasan.”

Bu sözləri ardıcıl təlqin edən şəxsin vücudunda yuxarıda zikr olunan bəyənilmiş sifətlər kök atır və onun əməlində, rəftarında, əxlaqında böyük iz buraxır.

Namazqılan şəxs gecə-gündüz namazda saleh insanlardan olduğunu təkrar edir, özünü onlarla bir cərgədə bilir və təvazökarlıq göstərir. Təbii olaraq bu təlqin onun canında və ruhunda iz buraxır. Nəticədə o, saleh bəndələr sırasına daxil olur.

2) *Mənəvi və ruhi ləzzət;*

Namazın mənəvi və ruhi faydalarından biri də insanın namazdan ləzzət almasıdır. O, namaz qılarkən öz Məhbubu (Allahı) ilə söhbət edir və bununla vüsəlinə çatır. Namazqılan o qədər mənəvi ləzzətə qərq olur ki, maddi ləzzətlər onun gözündə heçə dönür.

Behişt əhli üçün ən böyük ləzzət Allahın onlardan razılığı və onların da Allahdan razı qalmasıdır. Quran bu barədə buyurur:

رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمْ وَرَضُوا عَنْهُ

“Allah onlardan razıdır və onlar da Allahdan razıdırlar.”¹

Bu şirin duyğu Allahla ünsiyyət, həmçinin bəndənin Allaha olan itaəti və razılığı vasitəsilə bu dünyada da özünü göstərir. Buna görə də on dörd

¹ “Maidə” surəsi, 119-cu ayə.

məsum (**ələyhimussəlam**) namaza sonsuz məhəbbət bağlamış və bundan mənəvi ləzzət almışlar.

Həzrət Məhəmməd (**salləllahu ələyhi və əlihi və səlləm**) hədislərin birində belə buyurur:

“Namaz, mənim gözüümün nurudur.”¹

İmam Əlinin (**ələyhissəlam**) fəziləti barəsində yazılmış kitablarda o həzrətin namaza, hətta müstəhəb namazlara əhəmiyyət verdiyi və sıx bağlılığı bildirilmişdir. O, namazı elə şövqlə qılırdı ki, yorğunluq və halsızlıq belə hiss etmirdi. Çox namaz qıldıqlarına görə Rəsuli-Əkrəmin (**salləllahu ələyhi və əlihi və səlləm**) və həzrət Zəhranın (**ələyhəssəlam**) ayaqları ağrıyardı. Bununla belə namaz onlara o qədər şirin gəlirdi ki, davamlı olaraq namaz qılır və ondan mənəvi qida alırdılar.

Günahlardan uzaq olub Allah-təala yolunda çalışan və Ona qeydsiz-şərtsiz itaət edən hər bir müsəlmanın belə bir mənəvi ləzzət almaq imkanı var. Kərbəla səhrasında şəhid olan yetmiş iki nəfər Allahın razılığını əldə etmək üçün ruhi ləzzətə elə qərq olmuşdular ki, bədənlərinə dəyən ox, qılınc və nizə yaralarını unutmuşdular.

3) Bərzəxdə² olan ləzzət;

Mənəvi faydalardan biri də bərzəx aləmində namazın təcəssüm etməsi və onun ləzzətidir. Belə ki, ayə və hədislərə əsasən bizim bütün danışığlarımız və əməllərimiz mənəvi aləmdə qeydə alınır. Bu həqiqətə inanmaq üçün ata-babalarımızın güclü imana ehtiyacı

¹ “Kafi”, 5-ci cild, səh.321, hədis 7.

² Öləndən sonra müvəqqəti qalacağımız bir aləm. (Mütərcimdən).

var idi. Lakin bugünkü imkanların, o cümlədən maqnitofon, video və s. vasitəsilə artıq bu həqiqəti qəbul etmək asanlaşmışdır.

Əməllərimiz bizdən heç vaxt ayrılmır. Bərzəx aləmində başqa bir şəkildə gözümüzün önündə canlanaraq dostumuza və sirdaşımıza çevrilir. Necə ki, əziz Peyğəmbərimiz (**salləllahu ələyhi və əlihi və səlləm**) buyurur:

“Heç kəs qəbirdə tək deyildir, çünki əməlləri onun yanındadır.”¹

Qəbir və Bərzəx aləmində insana ən yaxın olan dost onun namazlarıdır. Namazqılan şəxsin namazı Bərzəx aləmində gözəl bir surətdə ona qovuşur və o, bu qovuşmadan sonsuz ləzzət alır. Bu ləzzətin dünyada qılınan namazın ləzzətindən qat-qat üstün olduğunu hiss edir.

Dünyada hansı əmələ meyl və əlaqə çox olmuşsa, Bərzəx aləmində də həmin əməl müəyyən şəkildə və surətdə həmin şəxslə bir yerdə məşhur olacaqdır. Yəni əgər onun meyli namaza olubsa, Bərzəxdə də namazla məşhur olacaqdır. Əksinə, hər kəs dünyada pis işlər görsə, ruhi əzab çəkməklə yanaşı, həmin pis əməllər mücəssəm olub Bərzəx aləmində onun ruhuna əzab verəcəkdir.²

¹ “Mənazilul axirət”, səh. 42.

² Dünyadakı əməllər çox vaxt öz təsirini elə bu dünyada biruzə verir. Məsələn, Yaponiyanın Xerosima şəhərinə atom bombası atıb, çox az bir müddət ərzində 150 min insanın qətlinə səbəb olan amerikalı zabıt dəliliyə tutularaq eləcə də öldü. (Müraciət et: “Təhəvvulate ictimai”).

Beləliklə, hər kəs dünyadakı vəzifəsini layiqincə yerinə yetiribsə, onun ruhu həmişə şad olaraq xeyir əməllərdən ləzzət alır.

Tarixdə qeyd olunduğu kimi, bəzi şəxslərin ruhlarını çağırıb nə ilə məşğul olduqlarını soruşduqda - *“Biz dünyada hansı işlərlə məşğul olurduqsa, Bərzəxdə də həmin işlərlə məşğuluq.”*- deyə cavab verəcəklər.¹

NAMAZIN İNCƏLİKLƏRİ

Namazın incəliklərindən biri də Qiyamət gününə olan işarələrdir. Mərhum Nəraqi “Meracus-səadət” kitabında belə buyurur:

“Alimlərdən bəziləri namazın sirrini belə açıqlayır:

Namaz, Qiyamətin bu dünyadakı bir nümunəsidir. Belə ki, insan namazın incəliklərinə diqqət yetirsə, onun namazı yeni bir məna alır. O cümlədən;

- Azan, surun² ikinci dəfə üfürülməsinə və özlülərin dirilməsinə işarədir.

- İqamə isə Pərvərdigarın nidasına və bəndələrini Öz hüzuruna toplayacağına işarədir.

- Qiyam halında üzüqibləyə dayanmaq Yaradanın hüsurunda durub dünyadakı əməllərin sorğu-sualına hazırlığa işarədir.

¹ “Namaz və ruze”, səh.128.

² İsrəfil mələk (**ələyhissəlam**) Allah-təalanın əmrilə birinci dəfə suru üfürdükdə bütün canlılar məhv olacaq, yəni dünyanın sonu yetişəcəkdir. İkinci dəfədə isə bütün canlılar dirilib məşərə-Allahın hüsuruna toplanacaqdır.

- Təkbirin və qiraətin deyilməsi bəndənin öz acizliyini bildirib Allaha həmd-səna deməsinə işarədir. Belə ki, Qiyamət günü Allah qarşısında acizliyini bildirən bəndə Yaradana sitayiş və təmcid edəcəkdir.

- Rükü halında durmaq bəndənin Allah-təalaya təzimini bildirir. Sanki bu zaman Pərvərdigari-ələm xitab edərək buyurur: ***“Ey mənim bəndəm! Sən filan işi görüb, filan günaha batdın. Nə üçün bu günahı etdin? Sənin bugünkü təziminin heç bir faydası yoxdur”***.

- Bunu eşidən bəndə zəlil və aciz halda torpağa düşüb yalvararaq səcdə edəcəkdir. Namazdakı birinci səcdə buna işarədir.

- Sonra həmin bəndəyə yenidən xitab olunur: ***“Başını qaldırıb cavab ver!”*** Bəndə başını qaldırıb tövbəni¹ dilinə gətirər və peşimançılığını izhar edər. Namazda birinci səcdədən başı qaldırmaq deyilənlərə işarədir.

- Sanki yenə xitab olunur: ***“Bugünkü tövbənin nə faydası?”*** Sonra çarəsiz bəndə yenidən səcdə etməklə ikinci dəfə xar, zəlil və acizliyini etiraf edər. Bu da namazın ikinci səcdəsinə işarədir.

- Xitab gəlir: ***“Dünyada etdiyin günahların ucbatından bugünkü acizliyinin faydası yoxdur. Başını qaldırıb düzgün cavab ver!”*** Bu da namazda ikinci səcdədən başı qaldırmağa işarədir.

¹ Müstəhəbdir ki, iki səcdə arasında bu kəlmələr deysin: “Əstəğfirullahə Rabbi və ətubu iləyh”. Yəni Bağışlanmaq istəyirəm O Allahdan ki, mənim Pərvərdigarımdır və tövbə edib Ona tərəf qayıdiram. (Mütərcimdən).

- O, başını qaldırıb İslamın ətəyindən tutmaqla belə deyər: ***“İlahi! Sənin birliyinə və Peyğəmbərin risalətinə şəhadət verirəm”***.

- Bunu deyib qurtuluş ümidi ilə salavat göndərər. Bu da namazda olan “təşəhhüd”ə işarədir.

- Yenə xitab eşidilər: ***“Ey günahkar bəndə! Məgər səndən bunu istədik?”***

- Bu zaman heyrət və təəccüb içində qalmış çarəsiz bəndə sağa-sola nəzər salıb məhşər səhnəsini görəcək, peyğəmbərləri, imamları, saleh bəndələri və mələkləri səsləyib onlardan şəfaət diləyəcək: “Salam olsun Sənə ey Nəbi! Allahın rəhmət və bərəkəti olsun Sənə! Salam olsun bizə və Allahın saleh bəndələrinə! Salam olsun sizlərə! Hamınıza Allahın rəhmət və bərəkəti olsun!”

- Bu isə namazın axırında deyilən “salam”a işarədir.

- Axırda o, əllərini üç dəfə göyə qaldırıb sanki ona kömək olunmasını istəyər. Bu da namaz bitdikdən sonra üç dəfə “təkbir”in deyilməsinə işarədir.

Bir sözlə, namazın bütün vacib və müstəhəb əməllərinin, həmçinin bütün zikrlərinin bir sıra sirləri və incəlikləri var. İnşaallah, gələcək bəhslərdə bu barədə bəzi açıqlamalar verəcəyik.

XATIRLAMA

Namaz qəlb nurunun mayası və yəqinliyin artmasıdır. Mömin kamilliyə doğru hər nə qədər addımlasa da heç vaxt namazdan ehtiyacsız ola bilmir

və yalnız namaz vasitəsilə onun məqamı yüksəklərə qalxır.

Namaza sonsuz dərəcədə bağlı olan Əmirəlmöminin Əli (**ələyhissəlam**) mübarək ömrünün sonunda namaz üstündə canını Allaha tapşırdı. Həmçinin imam Hüseyn (**ələyhissəlam**) aşura günü əsr namazının fəzilətli vaxtında (qüruba iki saat qırx səkkiz dəqiqə qalmış), xuşu və xuzu halında Allah yolunda canını fəda etdi.

Sufilərdən bəziləri “Hicr” surəsinin 99-cu ayəsinə

وَاعْبُدْ رَبَّكَ حَتَّى يَأْتِيَكَ الْيَقِينُ

istinad edərək namaza ehtiyacılı olmadıqlarını bildirirlər. Onlar şərif ayədə zikr olunan **“yəqin”** kəlməsinin zahiri mənasına üstünlük verərək deyirlər:

“Hər kəs yəqinlik məqamına çatsa, artıq onun namaza ehtiyacı yoxdur və namazı tərk etməlidir.”

Halbuki, ayədə işlənən **“yəqin”** kəlməsi **“ölüm”**ə işarədir. Mübarək ayənin mənası budur: **“və öləncən həmişə Pərvərdigarına ibadət et.”**

NAMAZIN ƏXLAQİ FƏLSƏFƏSİ

Alimlərin nəzərində “əxlaq” insanın nəfsində olan bir qüvvədir ki, onu yaxşı işlər görməyə rəğbətləndirir və pis işlərdən isə çəkindirir. Bunun tam formulunun mənası namazdır. Çünki namaz yaxşılıqlara dəvət edən və pisləklərdən çəkindirəndir.

Bizə əmanəti qorumağı, təcavüz və xəyanət etməməyi, başqalarına hörmət göstərməyi öyrədən namazdır. Bizə təvazökarlığı, bərabərliyi, qardaşlığı öyrətməklə yanaşı, təkəbbürdən, lovğalıqdan, fəxr etməkdən və millətçilikdən uzaqlaşmağı tövsiyə edən namazdır. Çünki İslam dini hamını qardaş və bərabər tutaraq namaz sıralarında yüksək təbəqə üçün xüsusi yer nəzərdə tutmur.

Şəxsiyyətini üstün sayıb şeytanın nəzərini özünə cəlb edən və var-dövlətə görə özünü başqalarından yüksəkdə gören bir şəxs namaz sıralarında özünü yoxsullarla birlikdə, həmçinin bütün müsəlmanları bir cərgədə müşahidə etdikdə qəlbində olan şeytani hisslər zəifləyir və təkəbbür atəşi sönmür. Bunun əvəzinə isə qardaşlıq, bərabərlik və yardım etmək hissləri güclənir.

Digər bir tərəfdən özünü insanlıqdan çıxmış bilən, özünə qarşı ehtiram görməyən qəlbisınıq bir kasıb hər gün bir neçə dəfə özünü var-dövlət və şan-şöhrətə sahib olan şəxslərlə birlikdə camaat namazının cərgələrində gördükdə tədricən özünə qiymət verir və ürəklənir. Belə ki, o şəxsdə bir neçə hal meydana gəlir.

O cümlədən:

---Müsibətdə və qarşıya çıxan çətinliklərdə səbirli olub küframiz sözlərdən uzaqlaşır.

---Özünə inanaraq var-dövlət sahiblərinə yaltaqlanmağı tərk edir.

---Yaranış aləmində özü ilə sərvətlilər arasında heç bir fərq görmədikdə fəaliyyətini daha da gücləndirir.

Bəli, namaz vasitəsilə insanlarda bir-birinə qarşı olan dostluq və məhəbbət hissi daha da güclənir. Artıq

namaz sıralarında olan kasıb və varlı bir-birinin vəziyyəti ilə daha da yaxından tanış olur.

Yavaş-yavaş cəmiyyətdə qardaşlıq və bərabərlik hissi hakim olur. Namazqılan özü və başqaları üçün xeyir-dua istəyir. O, hamının xoşbəxtliyini və səadətini arzulayır. Bu duaları hər gün təkrar edən müsəlman gündəlik əməllərində də bunları biruzə verir.

Varlı və güclünün fəqir və zəiflə namazda yan-yanaya durması onun təkəbbürünü sındırır. Təvazökarlıq təkəbbürü əvəz edir. O, (varlı və ya güclü) görür ki, hamı namazda Allah-təalanı səsləyib bu kəlmələri təkrar edir:

“Yalnız Sənə ibadət edir və yalnız Səndən kömək istəyirik”.

Bu mübarək kəlmələr həmin şəxsin Allaha olan təvəkkülünü daha da gücləndirir və Yaradandan qeyrisinə ümid bəsləməməyə səbəb olur. Bunu hiss etməklə bərabər hər bir işin Allah-təaladan asılı olduğuna yəqinliyi daha da artır.

Xülasə, hər gün namazın nurani kəlmələrini təkrar edən müsəlmanda tədrici olaraq bəyənilmiş sifətlər cəlvələnir və heyvani sifətlər məhv olub gedir.

Bunu da qeyd edək ki, bəzi namazqılanların heyvani sifətləri bəyənilmiş sifətlərdən çoxdur. Məsələn, camaatın malına təcavüz edib rahatlıqla yeyir və s. Belələrinin rəftarında namazın təsirini görmək olmur. Bunun əsl səbəbi ondan ibarətdir ki, bu şəxslərin namazı həqiqi namaz deyil. Onlar zahirdə namaz qılmaqla onun şərtlərini yerinə yetirmir, mahiyyətini dərk etmirlər. Belələri ya riya xatirinə, ya

da başqa səbəblərə görə namaz qılırlar. Bunlar namazlarını adət şəklinə salanlardır. Belə namazların ruhu və həqiqəti yoxdur. Bu cür namaz, içində ləpəsi olmayan badam və ya qoz qabığına bənzəyir.

Bu cəhətdən də Rəsuli-Əkrəm (**salləllahu ələyhi və əlihi və səlləm**) bəzi namazları tənqid edərək buyurmuşdur:

-Qəlbin hüzuru ilə qılınmayan namaz- namaz deyildir.¹

-Fatihəsiz qılınan namaz- namaz deyildir.²

-Azan və iqaməsiz namaz- namaz deyildir.³

-Rüku və səcdəsi kamil olmayan namaz- namaz deyildir.⁴

-Yaxın məsciddə qılınmalı olan namaz başqa məsciddə qılınsa, namaz deyildir.⁵

İmam Sadiq (ələyhissəlam) buyurur:

“Qiraətin düzgün oxunuşu, namazın əvvəl vaxtına riayət olunması, barmağa (əqiq) üzük taxılması və habelə digər əməllər namazqılanın insanlığına, yaxşılığına və ədalətinə dəlil deyil. Əksinə, pislik və yaxşılığın ölçüsü iki şeydən ibarətdir. Birincisi, rəftarda düzgünlükdür. İkincisi isə danışıda doğruculuqdur. Belə ki, bunların vasitəsilə insanların yaxşılığı sübuta yetir. Həmçinin

¹ “Ərbəine şeyx Bəhai”, səh.37.

² “Mustədrəkul-vəsail”, 4-cü cild, səh.158, hədis 5.

³ “İləluş-şəraye”, 2-ci cild, səh.329.

⁴ “Mustədrəkul-vəsail”, 3-cü cild, səh.36, hədis 17.

⁵ “Kəşful-xəfə”, 2-ci cild, səh. 294.

cinayət və yalan vasitəsilə də onların pisliyi məlum edilir”¹.

İKİNCİ FƏSİL

¹ “Kafi”, 2-ci cild, səh.105. (Şəxsin uzun-uzadı rüku və səcdəsinə diqqət yetirməyin, çünki onun bədəni artıq buna adət etmişdir. Əksinə onun düzgünlüyünə və əmanətdar olduğuna fikir verin!).

MƏBUDUN DƏRGAHINDA

NAMAZIN ŞƏRTLƏRİ VƏ HISSƏLƏRİ

Şəriət və fəqihlərin dilində namazın müqəddimə işləri onun şərtləri ilə adlandırılmışdır. Bunlar altı şərtədən ibarətdir:

1-2) Hədəs¹ və xəbə²sdən paklanma

Kitabın birinci cildində mənəvi və cismani natəmizliklər barəsində söhbət açıb bildirdik ki, batini tanıtdıran, ona ünvan olan zahirdir. Başqa sözlə, bədən və libasın təharəti nəfsin və qəlbin günahlardan paklanmasına işarədir.

Dəstəmazda üz və əllərin yuyulması diqqətin mənəvi əməllərə yönəlməsinə işarədir. Cənabətli bədən maddiyyatda qərq olduğu üçün tamamilə yuyulmalı, sonra maddi ləzzətlər buxovundan nicat tapmaq üçün özünü mənəviyyat sahilinə çatdırmalıdır.

3) Qiblənin təyin edilməsi

Namaz halında qibləyə diqqət maddi bədənimizi zahiri qibləyə (Kəbəyə) döndərdiyimiz kimi qəlbimizi və nəfsimizi maddiyyatdan çox-çox uzaq olan Kəbə Sahibinə (Allaha) yönəltməyimizə işarədir. Şair demişkən:

¹ Yəni mənəvi və batini natəmizlik. Qüsl, dəstəmaz və təyəmmüm vasitəsilə bu natəmizlik aradan qalxır. (Mütərcimdən).

² Yəni bədən, paltarın və əşyaların zahiri natəmizliyi. (Mütərcimdən).

*Hacı üzü Kəbəyə, mən görüş həvəsində,
O bir ev soraqlayır, mənsə evin sahibin.*

Qibləni tanımaq cəhət və istiqaməti tapmaq üçündür.¹

4) Vaxtın müəyyən edilməsi və namazın vaxtında qılınması

Vaxtın müəyyən edilməsinin fəlsəfəsi insanı dünya və axirət işlərində vaxta diqqətli etməkdən, qiymətli ömrün bihadə işlər üçün olmadığını anlatmaqdan ibarətdir.

İmam Əli (əleyhissəlam) şərlərin birində belə buyurur:

*ما فات مضي و ما سيأتيك فابن
قم فاعتنم الفرصة بين العدمين*

***Keçmişlə gələcək arası vaxtı,
Qənimət bilib dur, qoyma, gün axdı!***

Hər bir şəxs ömür boyu saleh əməllərini və elmini artırmalıdır. Məsum imamdan (əleyhissəlam) nəql olunmuş bir hədisdə belə buyurulur:

“Hər kəsin iki günü bərabər olsa, ziyan çəkmişdir.”²

¹ İslam fitri bir din olduğu üçün kompassız da (günəş, ulduzlar və s.) təbii vasitələrlə qiblə və zaman təyin edilə bilər. Belə ki, əgər kompası hər hansı bir tərəfə döndərsək, onun əqrəbi cənub istiqamətinə doğru dayanacaqdır. Möminin də qəlbi bu cürdür. Yəni hər nə qədər insan maddiyyata qapılsa, axırda yenə də möminin qəlbi dolanıb Allaha tərəf dönəcəkdir.

² “Əmali”, səh.766, hədis 4.

5) Sühb çağı oyanmaq və iki tulu¹ arasında yatmağın məzəmməti

Sühb vaxtı oyanıb dəstəmaz alması və üzü qibləyə doğru dayanıb Allah-təalanın dərghahına üz tutması axirət səadətini təmin etməkdən əlavə namazqılanı dünyəvi işlərdə də çalışmağa sövq edir. Əksinə, gecəni səhərə kimi yatıb, günəş çıxandan sonra oyanan şəxs həm bu dünya və həm də axirət işlərindən geri qalıb ziyan çəkənlər sırasına daxil olur.

Rəvayətlərin birində belə buyurulur:

“İki tulu arasında olan vaxt behiştin vaxtlarındandır. Bu vaxt nə gecədən və nə də gündüzdən hesab olunur.”

Buna görə də sühb tezdən oyanıb bu bərəkətli vaxtdan istifadə etməyin insanın həm cisminə, həm də ruhuna çox böyük faydaları var.

Bəzi alimlər belə bir nəticəyə gəlmişlər ki, bu vaxtda (iki tulu arası) tənəffüs (nəfəs almaq) insan üçün çox xeyirlidir. Belə ki, bu mülayim havada gözə görünməyən “efir” maddəsi var və bu maddə insanın ömrünü uzadır. Nəticədə həmin vaxtlarda oyaq qalan insanın cismi və ruhiyyəsi fəaliyyətə tam hazır olur.

Təcrübələr göstərmişdir ki, iki tulu arasında oyaq qalan heyvanların, o cümlədən qarğanın² ömrü uzun

¹ Sühb azanına yaxın vaxtlarda günçıxan tərəfdən bir ağartı yuxarıya doğru hərəkət edir. Buna birinci fəcr deyilir. Bir müddətdən sonra bu ağartı üfün məşriq tərəfində genişləniş yayılmağa başlayır. Buna isə ikinci fəcr deyilir. İkinci fəcrlə günəşin çıxmasına qədər olan vaxta “tuluəyn” deyilir. (Mütərcimdən).

² İmam Sadiqdən (əleyhissəlam) nəql olunmuş bir hədisdə belə buyurulur: ***“Qarğadan üç şeyi öyrənin! Gizlində yaxınlıq etməyi, düşməndən***

olur. Bu vaxt yatan insanların ömrü qısa olur və tez qocalırlar. İmam Zamanın (**ələyhissəlam**) buyurduğu hədisin hikməti daha da aydın olur. O həzrət buyurur:

“Ulduzlar gözdən itənə kimi sübh namazını qəzaya verən kəs məlundur, məlundur! Həmçinin ulduzlar zahir olana kimi məğrib namazını qəzaya verən kəs məlundur, məlundur! (Allahın rəhmətindən uzaqlaşdırılmış şəxsə məlun deyilir).”¹

İmamın “məlun”dur kəlməsini iki dəfə təkrarlaması səbəbi insanın özünü dünya və axirət rəhmətindən məhrum etməsidir.

6) Namaz məkanının münasib olması

Namazqılanın məkanı qəsbi və ya namünasib olmamalıdır. Namazın belə bir məkanda qılınması onun maddi aləmin fəvqündə olmasına işarədir. Buna görə də namaz meraca² oxşadılmışdır. Asimana doğru səfər edən əziz Peyğəmbərimiz (**səlləllahu ələyhi və əlihi və səlləm**) Allaha daha yaxın mənəvi məqam əldə etmişdir. Namazqılanın da Allaha doğru bir yüksəlişi var. O, sanki cismani aləmdən nurani və mənəvi bir aləmə doğru qalxır. Məhz belə bir məqamda ***“Namaz möminin meracidur”*** ifadəsi öz həqiqi mənasını tapmış olur.

NAMAZIN RÜKNLƏRİ VƏ VACİBATI

qorunmağı və sübh tezdən oyanıb ruzi dalınca getməyi.” “Biharul-ənvər”, 64-cü cild, səh. 262.

¹ “Biharul-ənvər”, 52-ci cild, səh.15.

² Yəni mənəvi yüksəliş. (Mütərcimdən).

Namaz vacib və müstəhəb hissələrdən təşkil olunmuşdur. Məşhur alimlər namazı insana bənzədərək onun üç üzvünə işarə etmişlər:

1- Baş və ya əsas üzvlər; Buna misal olaraq insanın həyatı üçün ən mühüm rol oynayan beyini və ürəyi göstərmək olar. Əgər onlar olmasa, insanın yaşayış və varlığından söz gedə bilməz. Bu cəhətdən də baş üzvlər insanın oyaq vaxtında, hətta yuxuda olduğu zaman avtomatik hərəkətdə olub onun həyatını təmin edir.

Qədim tibb alimləri insan bədəninin üç əsas hissədən ibarət olduğunu vurğulamışlar. Onlar aşağıdakılardan ibarətdir:

- a) Ruh, hərəkət və hissin mərkəzi olan beyin.
- b) Heyvani ruh mərkəzi olan ürək.
- c) Tənəffüs mərkəzi olan ciyər.

Lakin müasir alimlər bədənə əsas hissələrinə üç üzvü də (böyrək, qara ciyər və ağ ciyər) əlavə etmişlər.

Beyin yalnız insani ruh yox, bəlkə insaniyyətin ən böyük ruhudur ki, bütün bədənə başçılıq edir. Ürək də heyvani ruh yox, bəlkə qanı saflaşdıran və insana həyat verən bir mərkəzdir. O, ana bətnində hərəkətə gələn ilk üzv və ölüm zamanı hərəkətdən düşən son üzv hesab olunur. Ağ ciyərin fəaliyyəti qəlbin fəaliyyətindən az deyildir. Onun, oksigenlə qan tərkibindən əmələ gələn 37 dərəcəli hərarətin insanı yaşatmasında birbaşa rolu vardır.

Böyrəklərin əhəmiyyəti təqdirə layiqdir. Çünki bədənə zəhərini insanın qanından alıb xaricə ötürür.

2- İşçi üzvlər; Məs: göz, qulaq, əl, ayaq, dil, dodaq, dişlər və s. Bu üzvlərin hər birinə ehtiyacımız vardır. Əgər onlar olmasa, yaşamaq üçün tələb edilən ehtiyaclarımız təmin olunmaz. Lakin həyatımızın davamı bu üzvlərdən asılı deyil. Belə ki, əgər bir şəxs kar, kor və ya əlsiz-ayaqsız olsa belə illər boyu yaşaması mümkündür.

3- Zinət üzvləri; Qaşlar, kipriklər, saç, saqqal kimi üzvlər insanın zahiri görünüşü və gözəlliyi üçün zəruridir. Amma onların yaşayış ehtiyaclarının təminində heç bir rolu yoxdur.

Namazda da bu üç üzvə oxşar qisimlər var:

a) *Namazın rüknləri:* Niyyət, qiyam, təkbirətül-ehram, rüku və səcdələr. (Bunlar insanın əvvəldə qeyd olunan baş və ya əsas üzvlərinə bərabərdir).

b) *Namazın vacib olan qeyri-rüknləri:* Qiraət (“Fatihə” surəsi və başqa bir surə) və vacib zikrlər. (Bu da insanın işçi üzvlərinə işarədir).

c) *Namazın müstəhəb hissələri:* Qunut, təşəhhüddə sağ ayağın üstünü sol ayağın alt hissəsinə qoymaq, müstəhəb zikrlər və s. (Bunlar isə insanın zinət üzvlərinə işarədir).

Keçmiş zamanlarda ən qiymətli və mühüm hədiyyələrdən biri kəviz¹ idi. Hədiyyə verən şəxs kəvizin gözəlliyinə, qamətinə xüsusi diqqət yetirirdi.

Namazqılanın namazı Haqq-təalaya olan ən qiymətli və mühüm hədiyyədir. O, yuxarıda zikr

¹ Misir padşahının “Mariya Qibtiyyə”ni Peyğəmbərimizə (sallallahu əleyhi və əlihi və səlləm) hədiyyə etməsi tarixdə məşhurdur.

olunmuş üç hissəni layiqincə yerinə yetirməlidir ki, Allah-təalanın dərgahında qəbul edilib bəyənilsin.

Təəssüflər olsun ki, hədiyyə olunan bəzi namazların ya başı, ya ayağı, ya gözü, ya da ki, başqa bir üzvü yoxdur.

NİYYƏTİN FƏLSƏFƏSİ

Başda namazın ruhu olmaqla bütün vacib və müstəhəb ibadətlərin hamısı niyyətə bağlıdır. Qəlbin qəsd etməsinə və yaxınlıqla ixtlasın birlikdə gözlənilməsinə niyyət deyilir. Qürbət (yaxınlıq) dedikdə məkan yaxınlığı yox, mənəvi yaxınlıq nəzərdə tutulur. İxtlas isə yalnız Allahın razılığını düşünüb Onun dərgahına yaxınlaşmaqdan ibarətdir.

Başqa sözlə, bəndənin əməlləri məxluqata (insanlara) və maddi mənfəətlərə xatir olmamalıdır.

İmam Sadiq (ələyhissəlam)-

الَّذِي خَلَقَ الْمَوْتَ وَالْحَيَاةَ لِيَبْلُوَكُمْ أَيُّكُمْ أَحْسَنُ عَمَلًا

“Ölümü və həyatı yaradan kəs (Allah) hansınızın daha yaxşı əməl sahibi olduğunuzu imtahan etmək istəyir”¹ - ayəsinin təfsirində belə buyurur:

“Pərvərdigarın “daha yaxşı əməl” kəlməsində məqsədi “ən çox əməl” deyildir. Allah-təalanın məqsədi budur: “Sizi ən düzgün əməllə imtahan edər.” Ən düzgün əməl isə yalnız Allahdan (günah

¹ “Mulk” surəsi, 2-ci ayə.

etməkdə) çəkinmək və sadıq (saf, xalis) niyyətdən ibarətdir.”

Sonra həzrət əlavə edib buyurdu:

“Xalis əməl ondan ibarətdir ki, Allahdan başqa bir kəsin səni tərifləməsinin intizarında olmayasan. Həqiqətən, niyyət əməldən üstündür.”¹

Göründüyü kimi, bu rəvayətdə xalis əməl yalnız Allaha xatir olan əməl kimi tanıtılmışdır. Xalis niyyətin ən yüksək dərəcəsi isə Cənnətin nemətlərinə, Cəhənnəmin qorxusuna, duaların qəbul olmasına, nemətlərin şükrünə görə olmayan niyyətdir. Bu barədə imam Əli (əleyhissəlam) buyurmuşdur:

(Pərvərdigara!) ***“Sənə Cəhənnəm atəşinin qorxusuna və ya Cənnətin nemətinə görə ibadət etmirəm. Səni yalnız ibadətə layiq bildiyim üçün ibadət və sitayiş edirəm.”***²

Məşhur alimlərin nəzərində hədisdə qeyd olunan bu üç məqsəddən hər hansı biri insanda olsa, Allah dərgahında qəbuldur. Quran ayələrinin bəzisi bu mətləbə işarə edir. O cümlədən;

وَ ادْعُوهُ خَوْفًا وَ طَمَعًا

“Onu (Allah) qorxu və ümidlə çağırın.”³

Yaxud

إِنَّهُمْ كَانُوا يُسِرُّونَ فِي الْخَيْرَاتِ وَ يَدْعُونَنَا رَغَبًا وَ رَهَبًا

¹ “Ərbəine şeyx Bəhai”, hədis 37.

² “Biharul-ənvar”, 67-ci cild, səh. 186.

³ “Əraf” surəsi, 56-cı ayə.

“Onlar həmişə xeyir iş görməyə can atmaqla yanaşı qorxu və ümid içində bizi (Allahı) çağırırdılar.”¹

Ayələrdən bu əməllərin (qorxu və ümid) düzgünlüyü aydın olur.

“Kafi” kitabının müəllifi mərhum “Kuleyni” imam Sadiqdən (əleyhissəlam) belə bir rəvayət nəql edir:

“Allahın bəndələri üç dəstədən ibarətdir. Bir dəstə Allah- təalanın onlara əzab verəcəyindən qorxaraq ibadət edir. Bu, qulların ibadətidir. Başqa bir dəstə savab qazanmaq üçün Allaha ibadət edir. Bu isə tacirlərin ibadətidir. Sonuncu dəstə isə Allaha sonsuz məhəbbət bəslədiyi üçün Ona ibadət edirlər. Bu da azad insanların ibadətidir. Ən üstün ibadət məhz budur.”

Bu hədisə əsasən hər üç dəstənin ibadətinin düzgün olması bir daha aydınlaşır.

Lakin ibadət camaata xatir olsa, insan riyə məqsədilə özünü onların gözündə böyütmək istəsə və kiminsə onu tərif etməsi intizarında olsa, bu ibadət batildir. Hətta belə əməl ibadət olmasına baxmayaraq ən böyük günahlardan biri sayılır.

Riyasız olan digər yaxşı işlərə gəldikdə isə, məsələn, həm insanın Allahın razılığından ötrü, eyni zamanda nəfəqədən xilas olmaq üçün qul azad etməsini, yaxud həm Allaha görə, həm də sərinclik üçün dəstəmaz almasını, yaxud da həm Allahın razılığı üçün,

¹ “Ənbiya” surəsi, 90-cı ayə.

həm də yeməkdən pəhriz saxlamaq üçün oruc tutmasını fiqhə aid olan bəhslərdə bəyan etmişəm. Əgər bu növ niyyətlər əsl məqsəd, qəsd-i-qürbət (Allahın razılığı) isə ikinci dərəcəli hədəf olarsa, həmin əməl batildir. Amma əksinə olarsa, həmin əməl düzgündür. Fəqihlərin fətvası da bu prinsipə əsaslanır.

Riyadan uzaq olan hər bir ibadət Allah dərgahında bəyənilib qəbul olunacaqdır. Bu nöqtə rəvayətlərin birində belə bəyan olunur:

“Gizlində verilən sədəqə, aşkarda verilən sədəqədən çox-çox üstündür. Çünki gizlin verilən sədəqədə heç bir riya yoxdur.”

Həmçinin, gizlində zikr və dua, aşkarda edilən zikr və duadan üstündür. Evdə qılınan nafilə namazları da məsciddə qılınan nafilə namazlarından fəzilətlidir.

Hər bir ibadətdə niyyətin pak və xalis olması barədə çoxlu ayə və rəvayətlər mövcuddur. “Bəyyinə” surəsinin 5-ci ayəsində belə buyurulur:

وَمَا أُمِرُوا إِلَّا لِيَعْبُدُوا اللَّهَ مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ

“Onlara - Allaha kamil ibadət etməkdən başqa bir şey əmr olunmamışdır.”

Hədislərin birində belə buyurulur:

“Həqiqətən, bütün əməllər niyyətə bağlıdır.”¹

Başqa bir hədisdə isə belə buyurulur:

“Möminin niyyəti əməlindən üstündür.”²

Niyyətdə qəlbin qəsd etməsindən əlavə iki vacib və iki müstəhəb əmr də lazımdır. İki vacib əmr

¹ “Ərbəinə şeyx Bəhai”, hədis 37.

² Yenə orada.

“qürbət” və “ixlas”dan ibarətdir. Səhih sənədə əsasən Zürrədən¹ nəql olunan rəvayət bu mətləbə aşkar şəkildə işarə edir:

İmam Məhəmməd Baqir (ələyhissəlam) buyurur:

“Hər hansı bir əməli yerinə yetirib Allahın razılığını qazanmaq və axirət sarayını əldə etmək istəyən şəxs əlavə olaraq camaatın razılığını da həmin əmələ daxil etsə, müşrik sayılır.”²

İki müstəhəb əmr isə “hüzuri-qəlbin və diqqətin”, digəri də “xuzu və xuşu”nun olmasından ibarətdir. Sonuncuları aydınlaşdırmaq istərdik:

1) Qəlbin hüzuru və diqqəti;

Həzrət Məhəmməd (səlləllahu ələyhi və əlihi və səlləm) buyurmuşdur:

“Qəlbin hüzuru və diqqəti ilə qılınmayan namaz namaz deyil.”³

Qəlbin diqqəti olamadan qılınan namazın etibarı və qiyməti Allah-təalanın dərgahında aşağı düşəcəkdir. Namazda qəlbin diqqəti və hüzuru hansı səviyyədə olsa, həmin miqdarda da qəbul olunacaqdır. İmam Baqir (ələyhissəlam) buyurmuşdur:

“Namazqılan bəndənin namazı o zaman qəbul olacaqdır ki, qəlbi və diqqəti namazda olsun.”

Başqa bir məsum (ələyhissəlam) belə buyurur:

¹ İmam Baqir və imam Sadiqin (ələyhiməssalam) ən yaxın səhabələrindən biri. (Mütərcimdən).

² “Vəsailuş-şiə”, 1-ci cild, səh. 67.

³ “Ərbəine şeyx Bəhai”, hədis 37.

“Hər kəs namaz qılarkən dünyəvi işləri fikrindən çıxarib hüzüri-qəlblə namazını tamamlasa, bütün günahları bağışlanacaq.”

Başqa bir yerdə buyurulur:

“Namaz möminin meracidir. Əlbəttə ki, məqsəd möminin ruhunu asimana qaldıran namazdır.”

Qəlbin diqqəti ilə qılınan namaz o namazdır ki, namaz vaxtı ruh maddi aləmlə əlaqəsini kəsib mənəvi aləmi seyr etsin. Namazda hüzüri-qəlbin ən üstün nümunələrini məsumlar **(ələyhissəlam)** bizə öyrədir. Biz namazda o həzrətlərin dərəcəsinə çata bilməsək də, çalışmalıyıq ki, namaz qılarkən heç olmasa, dünyəvi işləri zehnimizdən uzaqlaşdıraq. Əgər hər gün yavaş-yavaş bunu özümüzə aşılasaq, hüzüri-qəlb əldə edəcəyik.

İmam Əli **(ələyhissəlam)** namaz qılarkən dəfələrlə bihuş olurdu.

Tarixdə o həzrətin yaralı vəziyyətdə namaz qılarkən mübarək ayağından oxun çıxarılması hadisəsi məşhurdur. Bir gün Əli ibni Hüseyn¹ **(ələyhissəlam)** namaz halında ikən övladlarından biri quyuya düşür, lakin həzrətin diqqəti namazdan yayınmır.

Namazda diqqət və qəlbin iştirakı haqqında hədislərlə kifayətlənib mühüm bir nöqtəni nəzərinizə çatdırırıq:

Yəqin ki, günəşin böyüdücü şüşə (linza) vasitəsilə kağızı necə yandırdığını müşahidə etmisiniz. Görəsən bu böyüdücünün fəaliyyəti nədən ibarətdir? Cavab:

¹ İmam Səccad **(ələyhissəlam)**. (Mütərcimdən).

Həmin böyüdücü aldığı günəş şüalarını mərkəz bir nöqtədə cəmləşdirir. Həmin nöqtədə yığılmış istiliyin hərarəti böyüdücünün bütün səthinə saçılan şüaların hərarətinə bərabərdir.

Namazqılan da fikrini cəmləşdirib hüzuri-qəlblə namaz qılsa, bu proses onun zəhnində və qəlbində öz işini görməyə başlayacaq. Namazqılan şəxsə bu hal yarandıqda böyüdücü şüşə günəş şüalarını bir yerə cəmləşdirdiyi kimi namazqılan da öz vücudunu Allah-təalanın feyzini dərk etmək üçün hazırlaşdıracaq. Belə ki, deyirik: Allah-təalanın rəhmətinin və feyzinin nuru hər yeri bürümüşdür. Bu nuru əldə etmək və ilahi eşq atəsinə bürümək üçün gərək özümüzdə güc toplayaq.

Başqa bir misal: Fotoaparatin obyektivi ətrafa yayılmış işığı bir yerə toplayıb müəyyən olunmuş nöqtədə cəmləşdirir. Sonra həmin işığı fotoaparatin şüşəsinə ötürür və əksi çəkilməmiş əşya orada həkk olunur. Əgər biz də namaz halında ilahi feyzin nurunu bir yerə toplasaq, həmin nur qəlbimizdə həkk olub ilahi rəng və rəvnəq tapacaq.¹

2) *Xuzu və xuşu*;²

Xuzu, bəndənin qəlbən Allah-təalaya tam diqqəti, Onun sonsuz əzəməti qarşısında öz kiçikliyini, ehtiyacını bildirməsi ilə, ümid və qorxu içində olan bir haldan ibarətdir. Xuşu isə bəndənin zahirdə Allah-təalaya qarşı izhar etdiyi ədəb-ərkandan ibarətdir.

¹ “Nəməz və ruze”, səh. 54-56.

² Sinonim olan bu iki kəlmə bir yerdə, yaxud bir cümlədə gələrsə, mənaları fərqli, ayrı-ayrı cümlələrdə gələrsə, eyni mənalarda işlənəcək. Məsələn: Fəqir və miskin kimi.

Bu iki hal Yaradana olan inamı, vüqar və ədəbi bildirir. Allah-təala “Möminlər” surəsində buyurur:

قَدْ أَفْلَحَ الْمُؤْمِنُونَ الَّذِينَ هُمْ فِي صَلَاتِهِمْ خَاشِعُونَ

“Həqiqətən, möminlər nicat tapdılar. (Onlar) o kəslərdir ki, namazlarında müti olub boyun əyərlər.”¹

Aydınlaşdırıcı bir nöqtə

“*Nur və elm*” jurnalında gəlmiş bir məqalənin xülasəsini nəzərinizə çatdırıram:

“Əgər hər bir şəxs öz mövqeyinin zəifliyini və acizliyini bütün aləmlərin Yaradıcısı olan Allah-təalanın əzəməti qarşısında dərk etsə, şübhəsiz həmin şəxsin vücudunda xuzu və xuşu haləti özünü biruzə verəcək. Bu iki mərhələni daha dərinlən tanıyan insanda acizlik hissi (əlbəttə ki, yalnız Allah qarşısında) güclənəcək. Necə ki, Quran buyurur:

إِنَّمَا يَخْشَى اللَّهَ مِنْ عِبَادِهِ الْعُلَمَاءُ

“Bəndələrin arasında yalnız alimlər Allahdan çəkinərlər.”

Bu cəhətdən də din xadimləri Allahı tanımaqla yanaşı həmişə öz acizliklərini və zəifliklərini etiraf etmiş, qorxu və ümid, xuzu və xuşu halları vücudlarında yüksək səviyyədə cüvələnmişdir. Allahın əziz Peyğəmbəri (salləllahu ələyhi və əlihi və səlləm)

¹ Ayə 1 və 2.

namazda öz məhbubuna elə məftun olurdu ki, dünya dağılsaydı belə o həzrətə heç bir təsir göstərməzdi. İmam Zeynəlabidin (**ələyhissəlam**) namaz qılarkən titrəyər və mübarək gözlərindən sel kimi yaş axırdı.

Görəsən, nə üçün biz belə bir məqama çata bilmirik? Çünki biz hələ Allah-təalanı lazım olduğu kimi tanımamış və bəndəliyin əsl həqiqətini dərk etməmişik.

Adi bir adam uca bir məqam sahibinin və ya vəzifədə olan bir şəxsin hüzuruna çağırılıb onun qəbuluna daxil olduqda diqqətini cəmləşdirib ədəb qanunlarına riayət etməyə çalışır. Halbuki, həmin məqam sahibi mütləq Allahın aciz və zəif bəndələrindən hesab olunur. Onlara əta olunan qüdrət, məqam, var-dövlət Allah-təala tərəfindəndir. Elə isə Allah-təalanın dərğahına üz tutan şəxs aləmlərin Yaradıcısı və bütün sultanların Sultanı qarşısında diqqətini daha da cəmləşdirməli, ədəb qanunlarını ciddi surətdə yerinə yetirməlidir.

XUZU VƏ XUŞUYA SƏBƏB OLAN ƏMƏLLƏR

-Namazda kimin müqabilində durduğumuzu, kiminlə söhbət etdiyimizi, həmçinin qiraət, rüku və səcdə barəsində düşünək.

-Namazın hər kəlməsinin mənasına diqqət yetirək.

-Qiraət edərkən tələsmədən və aram vəziyyətdə, hüzuri-qəlblə qiraət edək.

-Qəlbimizə kənar fikirlər gələndə onlardan uzaqlaşıb Allahı yad etməyə çalışaq. Əgər belə etməsək, müxtəlif dünyəvi fikirlər qəlbimizə sürətlə hücum edib bizi namazın həqiqi faydasından məhrum qoyacaq.

-Ətrafa baxmamağımız, hisslərimizin cəmləşdirilməsi, həmçinin xuzu və xuşu əldə edilməsi üçün səcdə olunan məkana, ya möhürə diqqət yetirək. Bu barədə rəvayətlərdə belə buyurulmuşdur:

“Rüku halında pəncələr arasına, səcdədə burunun yanlarına, qunut tutarkən əllərin içinə və oturmaq vəziyyətində libasa (ətəyə) baxılmalıdır”.

-Yuxulu, süst, mədəmiz dolu olduqda, əsəbi, narahat və s. vəziyyətində namaz qılmayaq. Çünki belə hallarda diqqətimizi bir yerə cəmləşdirə bilmirik. Hədislərin birində belə buyurulur:

“Süst və yuxulu halda namaz qılmayın!”

Qurani-Kərim buyurur:

لَا تَقْرَبُوا الصَّلَاةَ وَأَنتُمْ سُكَارَى

“Məst halında namaza yaxınlaşmayın.”¹

Namazın faydası o zaman kamil olur ki, namazqılan fikrindən dünyəvi işləri çıxarıb diqqətini yalnız məbdəyə (Allaha) yönəltsin. Bu barədə “Maun” surəsinin 4 və 5-ci ayələrində belə buyurulur:

¹ “Nisa” surəsi, 43-cü ayə. (Elə başa düşülməsin ki, namazdan başqa vaxtlarda məst olmaq olar. Bildiyimiz kimi Quran 23 il ərzində tədriclə nazil olmuş və şərab, yaxud bir sıra haram əməllər də tədrici surətdə qadağan edilmişdir. Mütərcimdən).

فَوَيْلٌ لِّلْمُصَلِّينَ الَّذِينَ هُمْ عَنْ صَلَاتِهِمْ سَاهُونَ

“Vay olsun, o namazqılanlara ki, namazlarında səhlənkarlıq edirlər.”

Namaza diqqət o qədər əhəmiyyətlidir ki, məsumlar **(ələyhimussəlam)** dəfələrlə bu nöqtəni vurğulamış, bu barədə çoxlu hədislər nəql etmişlər. Hədislərin birində belə buyurulur:

“Qəlbin diqqəti olmadan qılınan namaz namaz deyil”.

İslam Peyğəmbəri həzrət Məhəmməd (salləllahu ələyhi və əlihi və səlləm) buyurur:

“Bəndə namaza durduğu zaman onunla Allah arasında olan (pərdə) ortadan qalxır və Allah-təala ona nəzər salır. Mələklər onunla bərabər namaz qılaraq duasının müstəcəb olması üçün “Amin” deyirlər. Asimandan onun üçün xeyir və bərəkət nazil olur. Sonra bu nida eşidilir: Əgər bilsəydin kiminlə münacat edirsən, diqqətini namazdan başqa bir şeyə yönəltməzdin.”

Başqa bir rəvayətdə isə belə buyurulur:

“Cismi ilə qəlbini birlikdə namaza hazır etməyən şəxsə Allah-təala nəzər salmaz.”

İmam Baqir (ələyhissəlam) buyurur:

“Nafilə namazlar vacib namazlarda hüzüri-qəlbə varid olan nöqsanları aradan qaldırmaq üçün tövsiyə olunmuşdur.”

Möminin qəlbi kompasın əqrəbi kimi olmalıdır. Belə ki, kompas istənilən istiqamətə döndərilə, onun əqrəbi yenə də öz təbii halına qayıdaraq cənuba üz

tutacaq. Namazqılanın da diqqəti Allahdan yayınsa, cəld yenidən diqqətini əvvəlki halına qaytarmalıdır.

Namazda diqqət və hüzuri-qəlb əldə etmək çox çətinidir. Çünki insanın fikri dünyəvi işlərlə məşğuldur və dənizin üzərindən ötüb səs-küy salan dalğalara bənzəyir. Bundan əlavə fikirləri azdırmaq və ələ keçirmək üçün pusquda durmuş şeytan münasib fürsət axtarır. Ürək bir anlığa Allahdan qafil olduqda şeytan qoşunu hücum edərək qəlb səngərini ələ keçirir. Lakin qəlbin qəflətdən ayıldığını hiss edən şeytan qoşunu çarəsiz olaraq qaçmağa üz tutur. Şair bu barədə belə deyir:

*Könül ağyarların lat yeri deyil,
Div çıxsa, mələklər gələsidir bil.*

AZAN VƏ İQAMƏNİN FƏLSƏFƏSİ

Azan kilsə zəngi müqabilində dayanan ən böyük İslam şüarıdır. Onların müqayisəsini pak vicdanlı oxucuların öhdəsinə buraxırıq. Azanın cümlələrinin mənasına diqqət insanı qəflət yuxusundan oyadır, bizi cəlbədici maddi aləmdən uzaqlaşdırıb diqqətimizi mənəvi aləmə doğru yönəldir. Bəzən Peyğəmbəri-Əkrəm (**salləllahu ələyhi və əlihi və səlləm**) dünyəvi işlərdən uzaqlaşmaq üçün azanı xatırladıb buyurardı:

ارحنا يا بلال

“Ey Bilal! Bizi feyzə çatdır!”

Müəzzin azan verən zaman xalis tövhid nidası və sonuncu Peyğəmbərin (**salləllahu ələyhi və əlihi və səlləm**) nübüvvəti ictimai fəzada bir daha işıqlanır. Bu

ən böyük bir şüar olmaqla yanaşı, müsəlmanların, o cümlədən qeyri-müsəlmanların ruhiyyəsinə və qəlbinə nüfuz edərək dərin bir iz buraxır.

Azanda Allah-təalanın əzəmətinə, Onun yeganəliyinə, nübüvvətə və namazın sifətlərinə (nicat tapmaq, ən yaxşı əməl) iqrar edilir.

Azan Qiyamət gününün bərpası üçün İsrafil mələyin (**ələyhissəlam**) üfürəcəyi birinci sura işarədir. (Birinci sur ruhların bədənədən ayrılmasına, ikinci isə ruhların yenidən bədənə qaytarılmasına işarədir).

Azan və iqamənin faydaları, həmçinin savabı barəsində bir çox rəvayətlər nəql edilmişdir.

Azan, hərbi xidmətdə olan əsgərlər üçün səslənən şeypura bənzəyir. Əsgərlər şeypurun səsini eşidən kimi cəld, lazım olan ləvazimatı (güllə, silah və s.) götürüb müəyyən olunmuş mərkəzdə sıraya düzülməklə xidmətə hazır olduqlarını bildirirlər.

Həmçinin müsəlman, azanın səsini eşitdikdə mənəvi aləmlə əlaqə yaratmaq məqsədilə bütün diqqətini Allah-təalaya yönəldərək özünü tələsik namaz qılınan məkana çatdırır. Quran bu barədə belə buyurur:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ ءَامَنُوا إِذَا نُودِيَ لِلصَّلَاةِ مِنْ يَوْمِ الْجُمُعَةِ فَاسْعَوْا إِلَىٰ ذِكْرِ اللَّهِ

“Ey iman gətirənlər, cümə günü namaza nida olunduğu (azan verildiyi) zaman Allahı yad etməyə tələsin.”¹

¹ “Cümə” surəsi, 9-cu ayə.

TƏKBİRLƏRİN FƏLSƏFƏSİ

Namazın başlanğıc hissəsi olan təkbiri dilə gətirməklə bütün adi işlər insana haram olur. Necə ki, imam Əli (**ələyhissəlam**) bu barədə belə buyurur:

“Allahın Peyğəmbəri (salləllahu ələyhi və alihi və səlləm) belə buyurmuşdur: Namazın müqəddiməsi dəstəmazla, bütün adi işlərin haram olması təkbirlə və halal olması isə namazın sonundakı salamladır.”¹

Təkbirlərin² istər azanda və iqamədə, istərsə də namazın əvvəlindən sonuna kimi zikr olunmasının fəlsəfəsi budur ki, insanlar Allahın əzəmətini yada salıb, dünyanı və maddiyyatı kiçildərək Yaradana olan diqqəti daha da gücləndirsinlər. Dünyəvi işlərdən uzaqlaşaraq namazda hüzeni-qəlb tapmaqla ilahi heybətə ürəklərində yer versinlər.

“Təkbiratul-ihram” (niyyətdən sonra vacib olan təkbir) namazın rüknündən sayılır. Namazın həqiqəti məbudun əzəmətini izhar etməkdən ibarətdir. **“Əllahu Əkbər”** kəlməsi də bu həqiqəti aşkar şəkildə xatırladır. Təkbirin mənası budur ki, “Allah Böyükdür,” təsəvvür olunan hər bir şeydən ucadır. **“Əllahu Əkbər”**, yəni Allahın əzəməti və böyüklüyü bizim mərifət, düşüncə və təsəvvürümüzün fəvqündədir.

*Ey xəyaldan uzaq, oxşarsız olan,
Haqqında dedilər biz də eşitdik.*

¹ "Vəsailuş-şiə", 1-ci cild, səh. 366, hədis 4.

² Dörd rükətli namazlarda 31 təkbir vardır. Onlardan birincisi vacib, qalanı isə müstəhəbdir.

*Əfsus ki, ömrümüz çatmaqda sona,
Sənin vəsfən üçün axı nə etdik!*

Əlləri qulaqların müqabilində qaldırıb təkbir deməyin mənası budur ki, Allahdan başqa hər şeydən uzaqlaşib, hüzuri-qəlblə və kamil diqqətlə Onunla ünsiyyətdə rahatlıq tapmaq istəyirəm.

QIYAMIN FƏLSƏFƏSİ

Namazın vacibatlarından biri də qiyamdır. Qiyam (ayaq üstə durmaq) namazın mühüm hissələrindən və rüknündən sayılır. Qiyamda zəlillik, xuzu və xuşu özünü büruzə verir. Böyüklərin hüzurunda ayaq üstə durmaq ədəb və hörmət, onlardan icazəsiz oturmaq isə ədəbsizlik əlamətidir. Qiyam və namazın ruhu da deyilənlərə işarədir.

Müstəhəb namazları ayaq üstə qılmağın savabı oturaq halda qılmaqdan çoxdur. Ayaq üstə oxunan xütbə və ya moizələr də üstündür. Belə ki, cümə namazında, fitr və qurban bayramları namazlarında xütbə yalnız ayaq üstə oxunmalıdır. İslam bu namazlarda oturaq halda xütbə oxunmasını qəti surətdə qadağan edir. Onu da qeyd edək ki, İslam tarixində oturub xütbə oxuyan şəxs Müaviyə olmuşdur.¹

Namazda qiyam halında durmaq məhşər günündə sıraya düzülüb əməllərə görə cavab verəcəyimizi xatırladır. Qurani-Kərim bu barədə buyurur:

¹ “Tətimmətul-muntəha”, səh. 52.

يَوْمَ يَقُومُ النَّاسُ لِرَبِّ الْعَالَمِينَ

“O gün ki, insanlar aləmlərin Pərvərdigarı üçün ayağa qalxarlar.”¹

Başqa bir ayədə isə belə buyurulur:

يَوْمَ يَقُومُ الرُّوحُ وَالْمَلَائِكَةُ صَفًّا لَا يَتَكَلَّمُونَ إِلَّا مَنْ أَذِنَ لَهُ الرَّحْمَنُ وَقَالَ صَوَابًا

“O gün ki, ruh və mələklər sıraya düzülərək ayağa qalxar və Rəhmanın (Allahın) izni olmadan danışmazlar.”²

Bu kimi ayələrin nümunəsi camaat namazında özünü bürüzə verir. Belə ki, namaz qılanlar pişnamazın arxasında sıraya düzülməklə danışmaq ixtiyarını əldən verir, sakit halda onun qiraətinə qulaq asırlar. Zəhiri qiyam həqiqi qiyama işarədir. Yəni səbir edib ayaq üstə durmaq əsl hədəfə çatmaq üçündür.

Məsələn, zalım əməvi hökumətinə qarşı vuruşan imam Hüseyin (**ələyhissəlam**) qiyamı və ya İslam Peyğəmbərinin (**salləllahu ələyi və əlihi və səlləm**) küfrə qarşı qiyamı əsl hədəfə çatmaq üçün idi. Bu sayaq qiyama, hədəfə kamil iman nəticəsində çatılır. Necə ki, İslam Peyğəmbərinin (**salləllahu ələyi və əlihi və səlləm**) Allaha və əvvəlki peyğəmbərlərə, mələklərə, kitablara imanı vardı. Quran ayəsi bu nöqtəyə işarə edir:

ءَامَنَ الرَّسُولُ بِمَا أُنْزِلَ إِلَيْهِ مِنْ رَبِّهِ

“Peyğəmbər Pərvərdigarı tərəfindən ona nazil olana iman gətirmişdir.”³

¹ “Mutəffifin” surəsi, 6-cı ayə.

² “Nəbə” surəsi, 38-ci ayə.

³ “Bəqərə” surəsi, 285-ci ayə.

Lakin nəzəriyyə və fərziyyəyə əsaslanan alimlərin məqsədi iman və yəqinə əsaslanmır. Buna misal öz əqidəsinin əleyhinə çıxan Qalileyi göstərmək olar. İslam Peyğəmbəri (**salləllahu ələyi və əlihi və səlləm**) isə bu sözləri ***“Hər nə istəsən sənə verərik, bir şərtlə ki, bizim tanrılarımızla işin olmasın!”***-deyən müxaliflərin cavabında belə buyurur:

“Əgər günəşi sağ, ayı sol əlimə versəniz, heç vaxt əqidəmdən dönmərəm.”¹

İmam Hüseynin (**ələyhissəlam**) də Yezidə beyət etməsi üçün onun nümayəndələri tərəfindən buna oxşar vədlər verilirdi. Amma imam (**ələyhissəlam**) cavabında buyururdu:

“Mənim kimisi heç vaxt zalım və fasiqin birisinə beyət etməz. Mən elə şəxslərin atəyində tərbiyə almışam ki, onları qorxutmaq və ya şirnikdirməklə heç vaxt hədəflərindən ayıra bilməzdilər.”

Həzrət Əli (**ələyhissəlam**) “Hüneyn” müharibəsində azsaylı mücahid möminlərlə birlikdə dözümlü və müqavimət göstərərək düşməni qoşununu yarıb İslam Peyğəmbərini (**salləllahu ələyi və əlihi və səlləm**) müdafiə edirdi. Peyğəmbərin (**salləllahu ələyi və əlihi və səlləm**) uca boylu əmisi Abbas fərariyə üz tutub uca səslə deyirdi: ***“Ey ağacın altında Peyğəmbərə (salləllahu ələyi və əlihi və səlləm) beyət edənlər! Hara qaçırsınız?”***

Həmçinin “Ühüd” döyüşündə səhabələrin əksəriyyəti canlarının qorxusundan qaçmağa üz

¹ “Fərazhayə əz tarixə peyambərə Eslam”, səh. 109.

tutdular. İmam Əli (ələyhissəlam) və Həmzə Peyğəmbəri (salləllahu ələyhi və əlihi və səlləm) qorumaq üçün düşmənlə qızgın vuruşurdu. Nəhayət, Həmzəni şəhid etdilər. İmam Əli (ələyhissəlam) təkbaşına Allahın elçisini (salləllahu ələyhi və əlihi və səlləm) müdafiə edirdi. O, mübarək bədəninə dəyən qılınc yaralarına baxmayaraq öz hədəfindən əl çəkmirdi. Allah-təala da buna xatir Öz qələbəsini o həzrətə əta edi. Quran “Fussilət” surəsinin 30-cu ayəsində buyurur:

إِنَّ الَّذِينَ قَالُوا رَبُّنَا اللَّهُ ثُمَّ اسْتَقَمُوا تَتَنَزَّلُ عَلَيْهِمُ الْمَلَائِكَةُ

“Həqiqətən, Allah bizim Pərvərdigarımızdır deyən, sonra isə müqavimət göstərən kəslərə mələklər nazil olar.”

Allah-təala haqq yolda səbr və müqaviməti mədh edir. Həmçinin onlara (səbr və müqavimətə) görə böyük bir mükafat təyin edərək Öz Peyğəmbərinə dözümlü, müqavimət əmr edir.

“Şura” surəsinin 15-ci ayəsində buyurulur:

فَلِذَاكَ فَادْعُ وَاسْتَقِمْ كَمَا أُمِرْتَ وَلَا تَتَّبِعْ أَهْوَاءَهُمْ

“Elə isə sənə əmr olunduğu kimi müqavimət (səbir, dözümlü) göstər və onların istəklərinə təbə olma.”

“Hud” surəsinin 112-ci ayəsində isə belə buyurulur:

فَاسْتَقِمْ كَمَا أُمِرْتَ وَمَنْ تَابَ مَعَكَ

“Elə isə sənə əmr olunduğu kimi müqavimət göstər. Həmçinin səninlə birlikdə olub (Allaha doğru) qayıdanlar da (müqavimət göstərsinlər).”

Deməli, Peyğəmbər (**salləllahu ələyi və əlihi və səlləm**) öz müqavimətindən yox, əksinə ümmətin müqavimətsizliyindən yorulur və qocalırdı.¹

Bəlkə də imam Zamanın (**ələyhissəlam**) ləqəblərindən biri olan “Qasim” buna görə o həzrətə verilmişdir ki, həzrət müxaliflərə qarşı mübarizə və qiyam edərək müqavimət göstərəcəkdir.

Vaxtilə İslam qoşununun baş komandanı Musa Nəsir Avropanı fəth etmək fikrinə düşdükdə Tariq ibn Ziyad adlı qulamını döyüşə aid məlumatlar toplamaq üçün İspaniyaya göndərirdi. Tariq oraya çatıb düşmən qoşununun ruhiyyəsini zəif gördükdə hücumla münasib fürsət olduğunu hiss etdi. Öz-özünə fikirləşib dedi ki, əgər mən bu məlumatı baş komandana göndərüb cavabını gözləsəm, uzun çəkəcək. O vaxta kimi düşmən ayılıb bizə güclü zərbə endirə bilər.

¹ Şöhrət tapmış bu hədisin - **“Hud surəsi məni (Peyğəmbəri) qocaltdı”**- sənədi mötəbər deyil. “Safi” təfsirində zikr olunan düzgün hədis budur: **“Hud və Vaqiə surələri məni qocaltdı”**. Ola bilsin ki, İslam Peyğəmbərinin (**salləllahu ələyi və əlihi və səlləm**) qocalığının səbəbi əzaba aid olan ayələrin təsiri olsun, nəinki o həzrətin müqaviməti. Çünki onun zəti müqaviməti olduqca möhkəm idi. Əsl mətləb bundan ibarətdir ki, “Şura” surəsində əmr olunmuş müqavimət və dözümlü Peyğəmbərin (**salləllahu ələyi və əlihi və səlləm**) şəxsən özünə aiddir. Lakin “Hud” surəsində əmr olunmuş müqavimət isə həm Peyğəmbərə (**salləllahu ələyi və əlihi və səlləm**), həm də möminlərə aiddir. O həzrət öz müqavimətindən yox, əksinə başqalarının öz müqavimətlərini qorumaqlarına görə qocaldı. Yuxarıda zikr edilmiş o iki ayəyə diqqət etsəniz, həzrətin qocalığının səbəbi daha da aydınlaşacaqdır.

Buna görə də o, belə bir qəti qərara gəlib əmr etdi: “Üzüb gəldiyimiz bütün gəmilərin hamısına od vurub yandırın!”

Onun bu əmrinə bəziləri etiraz edib dedi: “Sən gəmilərimizi yandırmaqla bizi evimizdən və əzizlərimizdən birdəfəlik ayırmaq istəyirsən?”

Tariq dedi: “Müsəlman ayrıca yuvası olan toyuq kimi deyil.”

Sonra yerindən qalxıb indiki “Cəbəlut-tariq” adlanan dağın ətəyində dayanıb odlu bir nitq söylədi: “Ey camaat! Hal-hazırda arxanızda təlatümlü bir dəniz, qarşınızda isə saysız-hesabsız düşmən ordusu var. Onların anbar dolu azuqə və silahı, sizin isə güclü pəncələriniz və qılınclarınız var. Elə isə özünüzü göstərin!”

Bu həyəcanlı və təhrikedici xütbədən sonra müsəlmanların qeyrəti cuşa gəldi və düşmən qoşununa hücumə keçdilər. Onlar qarşıya çıxan bütün çətinliklərə dözüb müqavimət göstərməklə İspaniyanı fəth etməyə nail oldular.

Ümumiyyətlə, həyatda ümid vasitəsi ilə yaşamaq mümkündür. Bu isə insanları yaxşı və rahat yaşaması üçün fəaliyyətə sövq edir. Hər iki dünyada səadətə qovuşmaq üçün isə bütün müşküllərin qarşısında müqavimət göstərmək lazımdır.

Böyük şəxsiyyətlərin hər bir sahədə müvəffəqiyyətə çatmalarının, həmçinin istədikləri məqsədlərə nail olmalarının sirri onların səbrinə, dözümə və müqavimətinə bağlıdır. Lazımi məqsədə çatmaq üçün bunlar şərtidir. Bu qəbil şəxsiyyətləri,

qarşıya çıxan heç bir problem qorxutmaz. Çoxları fəaliyyəti dövründə xırda bir çətinliklə üzləşən kimi ümidini üzərək başladığı işi yarımçıq qoyur və nəticədə hər şeyi əldən verir. Lakin böyük şəxsiyyətlər səy göstərməkdən əlavə heç bir çətinlikdən məyus olmur və başladığı işdən möhkəm yapışaraq sona kimi öz qüvvələrini əsirgəmir.

İslamın böyük alimlərindən olan Əbu Cəranə belə deyir: “Mən müqavimət və qorxmazlıq dərslərini “cəranə” adlı həşəratdan (bu səbəbə görə onun ləqəbi Əbu Cəranədir) öyrəndim. Bir gün Dəməşq məscidində “Safi” sütununun küncündə əyləşmişdim. Gördüm ki, bu həşərat saf olan həmin sütunun yuxarısındakı çırağa doğru hərəkət etmək istəyir. Yuxarıya qalxmaq istəyən bu canlı diqqətimi cəlb etdi. Sütunun üstü sürüşkən olduğundan bu həşərat sütunun ortasına çatdıqda sürüşüb yerə düşürdü. Bu cərəyan yeddi yüz dəfə təkrar olundu. Nəhayət, o, öz məqsədinə çatdı. Onun polad kimi güclü iradəsinə təəccüblənmişdim. Həmin həşəratın öz məqsədinə çatdığına və sanki arzusunu qoynuna alaraq çırağ ətrafında oturduğuna şahid oldum.”

Napoleon deyir: “Müharibələrdə tez-tez məğlubiyyətə uğramağıma baxmayaraq qorxub çəkinmədim. Nəticədə qələbə çalmağı öyrəndim.”

Şəhide əvvəlin “Lümə” kitabı, mərhum Xacə Nəsirəddin Tusinin “Şərhe işarat” əsəri, o cümlədən bir çox məşhur kitablar zindanda qələmə alınmışdır.

Həzrət Əli (**ələyhissəlam**) “Nəhcül-bəlağə”də buyurur:

“Bilin ki, səhra ağacları susuzluq, tufan, güclü küləklərlə üzləşməsinə baxmayaraq möhkəm və davamlıdır. İnsan da müqavimət göstərməklə möhkəmlənir.”¹

Ümidvarıq ki, namazdakı qiyam hər gün həyat dərsimizin bünövrəsi olsun.

NAMAZIN ASTADAN VƏ UCADAN QILINMASININ FƏLSƏFƏSİ

Namazı bəzən astadan, bəzən ucadan qılmağın öz gözəllikləri və hikmətləri vardır. Belə ki, ucadan qılmaq eşitmə vasitəsilə insanın beyin sinirlərində böyük təsirlər və izlər buraxır. Asta qıldığında isə insanda aramlıq yaranır. Yaradana yaxınlıq hissi və iklas aşkar olur. Buna görə də zikrləri səssiz demək yaxşıdır. Qurani-Kərim “Əraf” surəsinin 55-ci ayəsində buyurur:

ادْعُوا رَبَّكُمْ تَضَرُّعًا وَخُفْيَةً

“Pərvərdigarınızı yalvarışla və ahəstə olaraq çağırın.”

Həmin surənin 205-ci ayəsində isə belə buyurulur:

وَادْكُرْ رَبَّكَ فِي نَفْسِكَ تَضَرُّعًا وَخِيفَةً وَدُونَ الْجَهْرِ مِنَ الْقَوْلِ
بِالْغُدُوِّ وَالْآصَالِ

“Pərvərdigarını qəlbində zəlil halda, astadan, səhər-axşam yad et.”

¹ 45-ci məktub, səh. 418.

Sakit və astadan edilən zikrlər riyadan uzaqdır. Gizlində verilən sədəqə aşkar şəkildə verilən sədəqədən qat-qat üstün olduğu kimi, namazda da qiraətin astadan oxunması riyadan uzaqdır. Buna aid rəvayətlər də mövcuddur.

Namazı yavaş qılarkən bütün diqqət beyinə yönəlir. Şəriətdə namazı uca və asta qılmaq məsələsi təsdiqlənmişdir. Bunların hər ikisinin incəlikləri var. Lakin zöhr və əsr namazlarının ahəstə, şam, xiftən və sübh namazlarının isə ucadan qılınmasının sirri və fəlsəfəsi hələ də kəşf edilməmişdir.¹ Buna görə də vacibdir ki, bu göstərişləri ibadi bir əməl kimi qəbul edək. Ola bilsin ki, gələcəkdə elmin inkişafı nəticəsində namazı asta və uca qılmağın fəlsəfəsi aydınlaşsın.

“Munacat” kəlməsi “nəcva” kökündəndir. İki nəfərin bir-birilə ahəstə söhbətinə “nəcva” deyilir. Bu cəhətdən də Allah-təala ilə yavaş və astadan edilən söhbətə “munacat” deyilir.

“Safi” kitabında “Əraf” surəsinin 55-ci ayəsinin təfsirində belə bir rəvayət var:

“Rəsuli-Əkrəm (salləllahu ələyhi və alihi və səlləm) öz səhabələri ilə səhradan keçib bir məntəqəyə çatdı. Bu zaman səhabələrin təkbir və təhlil səsləri göyə ucaldı. Allahın elçisi (salləllahu ələyhi və alihi və səlləm) buyurdu: “Nə üçün səsinizi ucaldırsınız? Allahı ahəstə çağırın və ahəstə zikr

¹ Yaxşı olar ki, bu barədə “İləuş-şəraye” kitabına müraciət edəsiniz. (Mütərcimdən).

edin! Məgər Allah sizdən uzaqdır? Sizə yaxın məhz Odu və O, hər şeyi eşidəndir.”

“İddətud-dai” kitabının 243-cü səhifəsində deyilir:

“Peyğəmbəri-Əkrəm (salləllahu ələyhi və əlihi və səlləm) Əbuzərə buyurdu: “Allahı zikr et, lakin “xamil” zikr et!”

Əbuzər soruşdu: “Xamil nə deməkdir?”

Həzrət buyurdu: “Ahəstə”.

Salavat barəsində çoxlu rəvayətlər mövcuddur. Amma onlardan yalnız biri salavatın ucadan zikr edilməsini vurğulayır. Ola bilsin ki, həmin hədisin fəlsəfəsi bundan ibarətdir ki, Peyğəmbərin (salləllahu ələyhi və əlihi və səlləm) mübarək adı dünyaya yayılsın. Necə ki, Qurani-Kərim bu barədə buyurur:

وَرَفَعْنَا لَكَ ذِكْرَكَ

“Adını sənin üçün (aləmlərdə) ucaltdıq.”¹

Rəvayətlərin birində belə buyurulur:

Gizlində edilən zikrin savabı aşkarda edilən zikrdən yetmiş dəfə çoxdur.”²

Yenə də həmin kitabın 283-cü səhifəsində zikrin mərtəbələrini sayaraq onu dörd hissəyə ayırır:

-Aşkar zikr.

-Gizli zikr.

-Qəlb zikri.

-Allahı həmişə göz önündə hazır bilmək. Bu şərtlə ki, həmin hiss günahın tərək edilməsinə və itaətə səbəb olsun.

¹ “Şərh” surəsi, 4-cü ayə.

² “İddətud-dai”, səh. 220.

Bəziləri namazın ucadan qılınmasının fəlsəfəsi barəsində belə demişlər: “Namazda oxunan qiraət sanki Quranın qiraəti ilə eynidir. Həmçinin namazdan əlavə zikrlər də ucadan deyilməlidir ki, Allaha diqqətdən həm dil, həm qəlb və həm də qulaq öz məhbubunun kəlamını eşidərək ləzzət alsın. Azanı uca səslə demək möminlərə ruhi ləzzət bəxş edir.

Lakin namazın astadan qılınması yuxarıda qeyd olunan incəliklərdən məhrumsa da, əvəzində iki boru ilə axan suya bənzəyir. Belə ki, əgər onlardan biri bağlansa, digərinin cərəyanı artacaq. Bu cəhətdən də namaz qılınanda beyinə verilən güc artır və namaz qılanın qəlbinin diqqəti güclənir. Namaz qılan istəyir ki, uca səslə bütün bədən üzvlərinə namazın əhəmiyyətini çatdırsın.

Cəbrail mələk (**ələyhissəlam**) vasitəsilə imtahana çəkilən həzrət İbrahim (**ələyhissəlam**) Allahın mübarək adını eşitmək üçün bütün var-dövlətini fəda etdi.¹

QURAN VƏ NAMAZIN ƏRƏB DİLİNDƏ OXUNMASININ FƏLSƏFƏSİ

İlk baxışdan hər bir insanın nəzərində namazı öz ana dilində qılmaq məqbul və adi sayıla bilər: “Əgər məqsəd Allahı çağıraraq Onunla ünsiyyət yaratmaqdırsa, yaxşı olar ki, mənasını anladığım ana dilində ünsiyyət qurum”!

¹ “Meracüs-səadət”, məhəbbət babı.

Lakin bu mövzunu araşdırıb ona diqqətlə nəzər salsaq, namazın dua, münacat və digər ibadətlərdən fərqləndiyinə, həmçinin onda bir sıra hikmətlər olduğuna şahid olarıq.

Hər bir şəxs öz dilində Allah-təala ilə razü-niyaz edə bilər və bunun heç bir maneəsi yoxdur. Amma namazın başqa bir yönümü də var və onun batinində bir sıra hikmətlər gizlənmişdir. Bəzilərinə işarə etmək istərdik:

1) Dünya müsəlmanlarının həmahəngliyi;

Yer kürəsinin müxtəlif yerlərində irq və fikir ayrılığından asılı olmayaraq namazda günün müəyyən saatında müsəlmanlar üzlərini bir qibləyə tutaraq Allaha dua edib hacətlərini istəyir və arzu-istəklərini kənara qoyub özlərinin dini vəhdətini bütün dünyaya nümayiş etdirirlər.

2) Təhrifdən¹ amanda qalma;

Ərəb dili vasitəsilə bu vacibat (namaz) hər bir dəyişiklik və saxtakarlıqdan amanda qalır. İslamın əvvəllərindən bu günədək, eləcə də Qiyamət gününə kimi bu ibadət kiçik bir dəyişikliksiz yerinə yetirilmişdir və yetiriləcəkdir.

Əgər namaz hər millətin öz dilində qılnsaydı və buna şəriət icazə versəydi, məlumdur ki, minlərlə nöqsan üzə çıxıb namazın surətini dəyişdirərdi. Lakin namazın ərəbcə qılınmasının vacibliyi onu hər bir təhrifdən və dəyişiklikdən qoruyur.

¹ Yəni əvəz etmək, dəyişmək. (Mütərcimdən)

3) *Namazın həqiqətinin və incəliklərinin amanda qalması;*

Namazın əsl camalında olan incəlik və lətafət onun tərcüməsində mövcud deyildir. Necə ki, Qurani-Kərimin dünyanın müxtəlif dillərinə tərcümə olunmasına baxmayaraq onun ərəbcə oxunuşu, həmçinin məqamı və lətafəti insanları özünə cəzb edir. Belə uyğun gözəlliklər Quranın tərcüməsində yoxdur.

Məlumdur ki, Hafizin, Sədinin və Xəyyamın divanı müxtəlif dillərə tərcümə edilmişdir. Lakin onları əsl nüsxələri ilə müqayisə etdikdə tərcümədə incəlik və gözəlliklərin olmadığını müşahidə edərik.

4) *Qurani-Kərimə diqqətin artması;*

Bizim müqəddəs kitabımız olan Qurani-Kərim Allah elçisinin (**salləllahu ələyhi və əlihi və səlləm**) ən böyük möcüzəsi sayılır. Onun mühüm bir hissəsi¹ isə namazın oxunuşuna aiddir. Buna görə də Quran hər bir təhrifdən amanda qalmalıdır. Namazın ərəbcə oxunuşu və ona aid olan ayələrin qiraəti bu həqiqəti təsdiqləyir.

5) *İslam dünyasının bir-birilə vəhdət bərqərar etməsi;*

Əlaqə və rabitə yaratmaq üçün Yer kürəsinin hər hansı bir nöqtəsində yaşayan müsəlmana beynəlmiləl bir dil bilməsi zəruridir. Xüsusilə kiçik bir evə bənzəyən bugünkü dünyada insanların bir-birilərini anlaması üçün vahid bir dil olmalıdır ki, hər fərd öz məqsədini aşkar surətdə çatdıra bilsin.²

¹ Yəni “Fatihə” surəsi.

² London radiosı öz məqsədini və tutduğu hədəfi dünyaya çatdırmaq üçün qırx dörd dildən istifadə edir.

Beynəlmiləl bir dil kəşf etmək istəyən və bunun üzərində çox zəhmət çəkmiş doktor Rematov adlı birisi “Esperanto” xəttini kəşf edir. Bu xəttin başqa dillərdən asan olmasını düşünən doktor bir çox fəaliyyətdən sonra müsbət bir nəticə əldə edə bilmir.

Lakin on dörd əsr bundan qabaq İslam Peyğəmbəri (**salləllahu ələyhi və əlihi və səlləm**) bu həqiqəti nəzərə alaraq fəsahtli və zəngin olan ərəb dilini beynəlmiləl dil kimi bütün dünyaya tanıtdırmışdır. Buna görə də müsəlmanların müqəddəs kitabı olan Quran hər gün oxunmalı və onun qanunlarına əməl edilməlidir. Əlbəttə ki, vacibatlardan ən mühümü və Quran dilində olan namaza birinci növbədə əhəmiyyət verilməlidir. Buna görə də bütün dünya müsəlmanları ərəb dilini öyrənməyə çalışır, Quran və namazın mənasını bilmək istəyir. Belə ki, bu dil beynəlmiləl bir dilə, İslam vəhdəti xəyala yox, həqiqətə çevrilib xaricdə öz əksini tapsın.

Dayaz düşüncəli “Kəsrəvi” adlı birisi dini münasibətləri kənara qoyaraq fars dilini beynəlmiləl bir dilə (özünün dili ilə desək, “pak dil”ə) çevirmək istəyirdi.

Amma dərin düşüncəli və uca məqamlı İslam Peyğəmbərinin (**salləllahu ələyhi və əlihi və səlləm**) məqsədi bu idi ki, ərəb dili vasitəsi ilə bütün dünya müsəlmanları arasında sıx əlaqə yaratsın.

İslam dini Qiyamətə qədər bərqərar olduğu kimi ərəb dili də əsrlər boyu yaşayasıdır.

Məşhur məsihi bir yazıçı deyir: “İslam Peyğəmbərinin (**salləllahu ələyhi və əlihi və səlləm**)

əzəmətini dərk etmək üçün onun ərəb dilini yaşadıb bu dili öyrənməyi bütün İslam davamçılarına vacib bilməsi kifayət edər. Çünki irqindən və milliyyətindən asılı olmayaraq hər bir müsəlmana vacibdir ki, namazı Allah dili (yəni onların dini və səmavi kitabının dili) olan və dinin rəsmi dili sayılan ərəb dilində qılsın.”

Qəzetlərin birində bildirilir ki, Avropa məktəblərində ərəb dili dərs proqramına daxil edilmişdir. Lakin İslamın və Quranın ziddinə olan Kəsrəvi kimiləri ərəb dili ilə qatı düşmənçilik etməklə bir sıra bəhanələr irəli sürüb deyirlər: “Biz öz ana və əsil olan fars dilimizi yad ərəb lüğətindən təmizləyib nicat verməliyik. Ümumi şəkildə fars dili zینətlənməli və ona qarışmış ərəb lüğəti çıxarılmalıdır.”

Kəsrəvinin məqsədi qədim dili yaşatmaq yox, Quran və ərəb dilini aradan götürməkdir. O, başqa bir məqamda deyir: “Fars xətti latın xəttinə çevrilməlidir.”

KƏSRƏVİ NƏ DEYİR?

O, öz məqaləsində və ya “Pak dil” adlı kitabında deyir:

“Avropanın ötən yüzilliyində yaşayan sosialistlərin və dünyanın tərəqqisi üçün çalışan şəxslərin fikri beynəlmiləl bir dilin ortaya çıxarılması idi. Onlar istəyirdilər ki, dünyada mövcud olan dillərdən əlavə elə bir dil olsun ki, hamı onu öyrənsin. Belə ki, əgər müxtəlif dillərdə danışan iki nəfər söhbət edərkən bir-birilərini başa düşə bilməsələr, həmin dildən istifadə etsinlər.”

Bu arzu keçən yüzillikdə izhar olunsa və bu dil (hamının dili) üzərində səy göstəriləsə də heç bir müsbət nəticə əldə olunmadı. Vahid bir dilin olmaması insanların ən böyük çətinliklərindəndir və həyatda böyük maneələr yaradır. Bu qədər texnikanın (radio, televizor, teleqraf, telefon, dəmir yolu, təyyarə, avtomobil və s.) inkişafı sayəsində dünya bir növ kiçilmiş və ölkələr bir-birinə yaxınlaşmışdır.

Lakin bu problem (vahid bir dilin olmaması) ən böyük maneə olaraq insanların bir-birinə yaxın əlaqələrdən faydalanmasının qarşısını alır. Buna görə də London radiosu çarəsizlikdən qırx dörd dildə fəaliyyət göstərir.

Mütəxəssislər arasındakı söhbətlərdən belə qərara alındı ki, dünyada olan dillərdən heç birini “hamının dili” seçmək qeyri-mümkündür. Çünki hər hansı bir dilin öyrənilməsi illərlə vaxt aparır və bu da çox çətin bir məsələdir. Bunun üçün də dilçi alimlərin bəzisi yeni bir dilin icad olunması fikrinə düşdülər.

Polşa alimlərindən olan Zamanov adlı birisi Esperanto dilini öyrənməyi təklif edib, bu dilin bir aydan üç aya kimi öyrənilməsinin mümkün olduğunu qeyd etdi. On altı asan qaydadan ibarət olan bu dilə aid müxtəlif dillərdə kitab yazılmasına baxmayaraq, Esperanto dili inkişaf etmədi və doktor Zamanov kimilərinin arzusu ürəyində qaldı. O və onun köməkçiləri bu dili insanların ehtiyacı bilərək onu genişləndirməyə səy edirdilər. Lakin ünvan düz olsa da lazımı qüvvə sərf olunmurdu.

Fars dili isə çoxlu kitabı və oxucularından əlavə öz güclü təsiri vasitəsilə dünyaya səs salır. Bu nailiyyətlər fars dilinin geniş yayılmasında böyük ümid verir.”¹

Müəllif deyir: “Zamanov və onun tərəfdarları, həmçinin bir sıra xalqların ciddi səyi nəticəsində Esperanto dilini beynəlmiləl bir dilə döndərmək arzusu puça çıxdı. Deməli, Kəsrəvinin fars dilini beynəlmiləl dilə çevirmək arzusu da xülyadır və necə deyərlər, “hamının dili”ni icad etmək üçün İlahi qüvvəyə ehtiyac vardır. Buna görə də Allah-təala İslam dininin kitabı olan Quranı ərəbcə göndərüb namazı həmin dildə qərar verdi ki, bu dil beynəlmiləl dilə çevrilib bütün yer üzündə təsdiqlənsin.”

İBNİ SİNA VƏ BƏHMƏNYAR

Bəhmənyar İbni Sinanın ən yaxın və xüsusi şagirdlərindən sayılırdı. Onun öz ustasına olan sonsuz əlaqə və məhəbbəti bu sözləri təkrar etməyə vadar edirdi: “Ey ustad! Yüksək elmi məqamınıza və hər bir sahədə uca rütbəyə malik olduğunuza görə peyğəmbərlik iddiasında olsanız, camaat sizin sözünüzü qəbul edər. Çünki onların qəlbləri sizinlədir.”

Lakin o, ustadından bu mövzuda nə mənfə və nə də müsbət cavab ala bilirdi.

Bir müddət ötdü. Qış fəslinin şaxtalı və soyuq bir gecəsində ustadla şagird öz isti yataqlarında

¹ “Zəbane pak”, Əhməd Kəsrəvi.

uzanmışdılar. Bu vaxt İbni Sina Bəhmənyarı səsləyib susuzluğunu dəf etmək üçün ondan bir stəkan su gətirməsini xahiş etdi. Lakin Bəhmənyar tənbellik edib isti yerindən qalxmaq istəmədi və bəhanə gətirərək ustadının xahişini rədd etdi.

Sübh azan səsi **“Əllahu Əkbər, Əşhədu ən lə iləhə illəllah, Əşhədu ənnə Muhəmmədən rasulullah”** eşidildikdə İbni Sina fürsəti qənimət bilib şagirdinə dedi: “Sənin irəli sürdüyün təkliflərə azan cavab verdi.”

Bəhmənyar soruşdu: “Necə bəyəm?”

Ustad cavab verdi: “Sən mənə hamıdan çox məhəbbət bəsləməyinə baxmayaraq susuzluğumu aradan qaldırmaq üçün mənə bir stəkan su belə qıymadın və mənə susuz qoyub itaətimdən boyun qaçırdın. Amma səsinə eşitdiyən bu müsəlman kişi (müəzzin) soyuq və şaxtalı havada minarəyə qalxıb sonuncu Peyğəmbərin (**salləllahu ələyihi və əlihi və səlləm**) buyuruğunu, özü də məcburi şəkildə deyil, əksinə rəğbət və məhəbbətlə yerinə yetirir. Bu müstəhəb əməl (azan demək) həqiqi iman qüvvəsinə bağlıdır. Peyğəmbərliyə layiq Məhəmməddir (**salləllahu ələyihi və əlihi və səlləm**), nəinki İbni Sina.”

Gərək Kəsrəvi və Zamanov kimilərinə deyilsin: “Sizin fars və ya Esperanto dilini beynəlmiləl dilə çevirməyiniz heç vaxt baş tutmayacaq. Çünki sizin bu təkliflərinizin arxasında qəzəb, kin-küdurət və təəssüb dayanır.

Amma maddiyyat aləmindən daha üstün və ərəbcə nazil olmuş Qurana, namaza sonsuz məhəbbət qaynağı

“iman qüvvəsi” qeyri-təbii qüvvədir. Belə bir iman dünyaya təkan verib beynəlmiləl bir dil təklif etməyə səlahiyyətlidir.”

Bernard Şou bu barədə deyir: “İslam dini dünyaya təkan vermək üzrədir. Quran elə bir kitabdır ki, bütün bəşəriyyətə səadət yolunu göstərir. Onun vasitəsilə Yer kürəsində yaşayan bütün insanların siyasi, iqtisadi və təbii müşküllərini həll etmək olar. Quran bəşəriyyətin dini kitabına, ərəb dili isə beynəlmiləl bir dilə çevrilə bilər.”

Londonda nəşr edilən “İslam məktəbi” jurnalında Rivyu adlı bir şəxsin “Nə üçün Allaha ərəb dilində ibadət edək?” məqaləsi çap edilmişdir. Bu məqalənin bəzi hissələrini xülasə şəkildə nəzərinizə çatdırırıq:

“Əgər İslam hər hansı bir irqə və ya millətə məxsus bir din olsaydı, hər bir şəxs öz məntəqəsinə aid olan dildə bütün ibadətləri yerinə yetirərdi. Amma İslam beynəlmiləl bir dindir və onun ardıcılıarı yüzlərlə ayrı-ayrı dillərdə danışır.

Hal-hazırda bizim yaşayışımız beynəlmiləl yönüm aşılamaqdadır və hər bir şəhərdə müxtəlif dillərdə danışan çoxlu müsəlman vardır. Təsəvvür edin ki, bir ingilis müsəlman Çinə gedir. Yolda bir şəxsin Çin dilində “Çinq, Çanq ,Çunq” (yəni Allah Böyükdür) sözlərini eşidir. Məlumdur ki, milliyyətçə ingilis olan bu müsəlman, çinlinin nə dediyini başa düşməyəcək. Nəticədə o, camaat və ya cümə namazında iştirak edə bilməyəcək.

Onu da qeyd edək ki, Çində olan məscidlər Fransanın və ya İngiltərənin məscidlərinə oxşamır.

Minarəsi olmadığına və tikilişi fərqləndiyinə görə məscidləri adi evlərdən seçmək çox çətindir. Belə olan surətdə, dünya dindarları arasında müştərək üsulların olması zəruridir. Namaza dəvətdə və onun ibadi formullarının icrasında da əsasi üsulların olması lazımdır ki, müxtəlif dillərdə danışan bu məzhəb ardıcılıqları həmin üsullara bir qaydada riayət etsinlər.”

Rivyu məqaləsinin başqa bir hissəsində belə deyir: “Araşdırdıqda görürük ki, əsl nüsxəsi vəhyə bağlı olan bu kitabdan (Quran) savayı bütün başqa din kitabları tərcümədən ibarətdir və vəhyə əsaslanan bir mənbəyə malik deyildir. Müsəlmanlar üçün bundan da böyük iftixar ola bilərmi? Bəli, yalnız Qurani-Kərimdir ki, vəhy olunmuş və dəyişilməmiş çəkildə müsəlmanların ixtiyarındadır.

Qustav Lobon deyir: “Müxtəlif məzhəblərdən olan müsəlmanlar iki şeydə müttəfiqlər. Onlardan birincisi ərəb dili (Quran və namaz vasitəsilə), ikincisi isə milyonlarla müsəlmanın eyni bir məkanda və eyni zamanda bir yerə cəmləşib həcc əməllərini yerinə yetirməsidir.

Təbəqəsindən asılı olmayaraq hər bir müsəlmanın Quranı ərəbcə oxuması lazımdır. Belə nəticəyə gəlirik ki, ərəb dili dünyanın hər yerində yayılmış dillərdəndir. İslamın sürətli inkişafı və Quranın yayılması müxalif qrupları heyretə salmışdır...”¹

¹ “Təməddone Eslam”, səh.179.

XATIRLAMA

Cənab Şarılın İslam əhkamının fəlsəfəsi barəsində nəzərini xatırlamaq yerinə düşərdi. Onun bəzi sözlərini yada salıram:

“İslam dini həmişə tənbəlliyin və süstlüyün əleyhinə olmuş, səy və ciddiyyət əmr etmişdir.

Peyğəmbərin (salləllahu ələyi və alihi və səlləm) sözləri və əməlləri dediyim mətləbi sübut edir. Belə ki, bir gün İslam Peyğəmbəri (salləllahu ələyi və alihi və səlləm) öz səhabələri ilə bir neçə nəfərin yanından keçərkən onlardan birinə salam vermədi, lakin o həzrət qayıdarkən həmin şəxsə salam verir. Peyğəmbərin (salləllahu ələyi və alihi və səlləm) bu hərəkətinin səbəbini soruşurlar. Buyurdu: ***“Birinci dəfə onu bekar gördüm deyə, salam vermək istəmədim. Qayıdan vaxt isə onun işlə məşğul olduğunu müşahidə etdim və buna görə də salam verməyi özümə lazım bilib onu bu salamdan məhrum etmədim.”***

Bu fəvqəladə kəlamın böyük fəlsəfəsi var və bəşər əqli bunu dərk etməkdə acizdir. Həqiqətən də, Peyğəmbərin (salləllahu ələyi və alihi və səlləm) bu kəlamı cəmiyyətin islahı üçün çox dəyərlidir.

Namazın müəyyən və münasib vaxtlarda qılınmasının da hikməti var. İşlə məşğul olan şəxslər üçün namaz istirahət, işsizlər üçün isə faydalı bir hərəkət sayılır. Bu da ümumi sağlamlığın qorunması üçün faydalıdır.”

Cənab Şarıl başqa bir məqamda deyir: “Burunun daxilində çox nazik tüklər mövcuddur. Bu tüklərdə

mikroskobla görünə bilən 500 mindən çox mikrob vardır. Dəstəmaz alarkən “məzməzə” (ağız daxilini üç dəfə yaxalamaq) və “istinşaq” (burunun daxilini üç dəfə yumaq) vasitəsilə həmin mikroblar fəaliyyətdən düşür.”¹

Bu alim (cənab Şarl) namazın fəlsəfəsinə maddi nöqtədən də yanaşmış və bəzi hikmətlər açıqlamışdır. Lakin biz bu maddi yönümü zikr etmək istəmirik. Çünki namazın mahiyyəti elə yüksəkdir ki, onu maddiyyatla ölçmək və müqayisə etmək düzgün olmaz. Əslində namaz bir nərdivana bənzəyir ki, bizi pillə-pillə maddi aləmdən mənəvi həyata doğru çəkir və namazqılanın maddi aləmdən olan qəlbinə ərş aləmindən bir qapı açır.

NAMAZIN TƏRCÜMƏSİ VƏ ONUN ZİKRLƏRİ

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

(Bismilləhir-Rahmənir-Rahim) ²

Yəni ümumi rəhmətini bütün məxluqlara, məxsus rəhmətini isə yalnız möminlərə şamil edən Allahın adı ilə başlayıram.

الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ

(Əlhəmdulilləhi-Rəbbil-ələmin)

¹ “Musahereye Qəstəntəniyyə”, səh.55.

² “Fatihə” və “İxlas” surələri namazda oxunduğu üçün onların ərəbcə düzgün tələffüzünü qeyd edirik. Məsələn, “Bismilləh”-kəlməsində “İ” hərfindən sonra gələn “ə” hərfi “a” kimi oxunmamalıdır. (Mütərcimdən).

Yəni bütün aləmin mövcudatını yoxluqdan yaradan və onlara həyat bəxş edən Pərvərdigara sonsuz şükür və təriflər olsun. O, mələkut aləmini, atomu, ulduzları və s. tərbiyə (hidayət, sövq) edəndir.

Sədi deyir:

*Allahın fəzlini kim saya bilər,
Mindən birin şükrün kim deyər bilər.*

*Dənizi, torpağı, ağacı, səni,
Yaradan yaratdı gündüz, gecəni.*

*Bu saysız nemətin şükrü çox çətin,
Adını çəkməyə çatmaz qüdrətin.*

*O lətif Yaradan yer xalisına,
Minlərlə xal vurmuş, baxım hansına.*

*Ulduzlar səmada doğdu ki, insan,
Bir ibrət götürsün bu sirr dünyadan.*

الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

(Ər-Rahmənir-Rahim)

Yəni bəndələrinə qarşı Mehriban olan Allah onların bütün ehtiyaclarını təmin edir. Hər bir canlının, o cümlədən, suda və quruda yaşayanların, gözə görünən və görünməyən məxluqların ruzisini yetirir. Dost, düşmən, müvəhhid, müşrik, kafir, bütperəst Onun ehsan süfrəsindən bəhrələnir. Bu, elə bir geniş süfrədir ki, hər bir məxluq Onun bir ömür qonağıdır.

مَلِكِ يَوْمِ الدِّينِ

(Məliki-yəvmiddin)

Yəni O, həmin Allahdır ki, “**məvud**” (qayıdış, yenidən dirilmək) günü “**cəza**” adlı bir məhkəmədə ədaləti bərpa etmək üçün Ona itaət edənlərə layiqli mükafat, günahkarlara isə ağırılı işgəncə verəcək.

إِيَّاكَ نَعْبُدُ

(İyyəkə-nəbudu)

Yəni yalnız Sənə bəndəlik edib heç bir məxluqu Sənin işlərində təsirli bilmirik. Şeytana, nəfsimizə, var-dövlətə, qızıla, gümüşə və s. bəndəçilik etməkdən uzaqlaşırıq.

وَ إِيَّاكَ نَسْتَعِينُ

(Və-ıyyəkə-nəstəin)

Yəni yalnız Səndən kömək və yardım diləyirik. Aləmdə bütün işlərin təsiri Sənin tərəfindəndir.

اهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ صِرَاطَ الَّذِينَ أَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ غَيْرِ
الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ وَلَا الضَّالِّينَ

(İhdinəs-siratal-mustəqim. Siratal-ləzinə-ən-əmtə-ələyhim ğayril-məğzubi-ələyhim-vələzzallin)

Yəni İlahi! Bizi doğru yola hidayət və bizə rəhbərlik et! O doğru yola ki, peyğəmbərləri və imamları hidayət etdin. Sənin qəzəbləndiyin kəslərin (yəhudilərin) və haqq yoldan azmışların (məsihilərin) yoluna yox!

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ

(Bismilləhir-Rahmənir-Rahim. Qul-huvəllahu-əhəd)

Yəni de ki, çağırıb ibadət və bəndəlik etdiyini O Allah Yeganədir. “Əhəd”in mənası yeganə, “vahid”in mənası isə bir deməkdir və vahid müəyyən baxımdan “iki” ola bilər. Məsələn, siz burada bir nəfərsiniz. Yəni bir nəfərdən artıq deyilsiniz və yanınıza başqa bir nəfərin gəlib “iki”olmağınız ehtimalı var. Amma heç vaxt “siz yeganəsiz” deyilə bilməz. Çünki “bir” olmağınızla bərabər həm də çoxsunuz. Yəni siz mürəkkəb olaraq vücud, mahiyyət, o cümlədən bədəndən, ətdən, dəridən, sümükdən, qandan, əzələlərdən, əsəb sistemindən, milyardlarla hüceyrələrdən və s. ibarətsiniz. Bizim kimi yer üzündə altı milyarddan çox insan mövcuddur.

Lakin Allah-təalanın yeganəliyi bizim mürəkkəb birliyi kimi deyil. Onu nə zəhlə, nə təsəvvürlə, nə də xəyalla tərkibləndirmək olmaz və bu qeyri-mümkündür.

اللَّهُ الصَّمَدُ

(Əllahus-saməd)

Yəni Allah hər şeydən ehtiyacsızdır¹ və bütün məxluqatın Ona ehtiyacı var.

لَمْ يَلِدْ وَلَمْ يُولَدْ

(Ləm-yəlid-və-ləm-yuləd)

Yəni Ondan kimsə dünyaya gəlməmiş və Onu bir kəs dünyaya gətirməmişdir. Bu barədə məsihilərin bəziləri deyir: “İsa peyğəmbər (ələyhissəlam)

¹ “Saməd” kəlməsi “qəsd edilmiş” mənasında da işlənir. “Əllahus-saməd” ayəsini bu cür də tərcümə etmək olar: “**Məqsədim yalnız Allahdır.**” (Mütərcimdən).

Allahdan dünyaya gəlmişdir. Yəni ata və anadan dünyaya gəlməmişdir.

وَلَمْ يَكُنْ لَهُ كُفُوًا أَحَدٌ

(Və-ləm-yəkul-ləhu-kufuvən-əhəd)

Yəni Allaha oxşar, tay və s. bir şey, ya bir kəs yoxdur.

سبحان ربي الاعظيم و بحمده

(Subhənə-rabbiyəl-əzimi-və-bihəmdih)

Yəni Böyük olan Allah hər bir eyb və nöqsandan uzaqdır. Mən Ona sitayiş edirəm.

سبحان ربي الاعلي و بحمده

(Subhənə-rabbiyəl-ələ-və-bihəmdih)

Yəni Uca olan Allah hər bir eyb və nöqsandan uzaqdır. Mən Ona sitayiş edirəm.

اشهد ان لا اله الا الله وحده لا شريك له واشهد ان محمدا عبده و
رسوله

(Əşhədu-əl-lə-iləhə-illəllah. Vəhdəhu-lə-şərikə-ləh. Və-əşhədu ənnə-Muhəmmədən-əbduhu-və-rasuluh)

Yəni şəhadət verirəm ki, Allahdan başqa məbud yoxdur. Həmçinin şəhadət verirəm ki, Məhəmməd Onun bəndəsi və elçisidir.

اللهم صل علي محمد و آل محمد

(Əllahummə-salli-ələ-Muhəmməd-və-əli-Muhəmməd)

Yəni İlahi! Məhəmməd və onun Əhli beytinə Öz rəhmətini göndər.

سبحان الله

(Subhənəllahi)

Yəni Allah hər bir eyb və nöqsandan uzaqdır.

و الْحَمْدُ لِلَّهِ

(Vəlhəmdulilləhi)

Yəni sitayiş yalnız Allaha məxsusdur.

و لا اله الا الله

(Və-lə-iləhə-illəllahu)

Yəni Allahdan başqa məbud (ibadətə layiq olunası bir varlıq) yoxdur.

والله اكبر

(Vəllahu-əkbər)

Yəni Allah bizim vəsf edib düşündüyümüzdən çox-çox böyükdür.

اسلام عليك ايها النبي و رحمة الله و بركاته

(Əssələmu-ələykə-əyyunnəbiyyu-və-rahmətullahi-və-bərakətuh)

Yəni salam olsun Sənə, ey haqq olan Peyğəmbər (sallallahu ələyhi və alihi və səlləm)! Allahın rəhmət və bərakəti Sənə olsun!

اسلام علينا و علي عباد الله الصالحين

(Əssələmu-ələynə-və-ələ-ibədilləhissalihin)

Yəni bizə və Allahın layiqli bəndələrinə salam olsun!

اسلام عليكم و رحمة الله و بركاته

(Əssələmu-ələykum-və-rahmətullahi-və bərakətuh)

Yəni salam olsun sizə, ey Allahın layiqli bəndələri! Allahın rəhmət və bərakəti sizə olsun!

QUNUTUN FƏLSƏFƏSİ

Namazın müstəhəb əməllərindən biri də qunutdur. İkinci rəkətin rükusundan qabaq yerinə yetirilən ruku imamiyyə məzhəbində müstəhəb sayılır. Namazqılan şəxs qunutda əllərini yuxarı qaldırıb ahu-zar etməklə Allah-təaladan dünya və axirət həcaətlərini istəyib Həzrət Haqqı “təmcid”¹ edir. Namazdan sonra da “təqib”² ünvanında müxtəlif zikrlər, o cümlədən “təsbih”³, “təhmid”⁴, “təhlil”⁵, “təkbir”⁶ və dua etmək müstəhəbdir.

Qüdsi hədislərin birində belə buyurulur:

“Təqibatı tərək etmək namazın qəbul olmamasına, onu yerinə yetirmək isə əməlin qəbuluna səbəb olur.”

Başqa bir yerdə isə belə buyurulur:

“Hər kəsin dəstəməzi batil olsa və özünü pak edib yeni dəstəməzlə namaz qılsa, sonra namaz qurtaran kimi dua etməsə, həqiqətən o, zülm etmişdir. Həmçinin, bir kəsin dəstəməzi batil olsa, özünü pak edib yeni dəstəməzlə namaz qılıb axırda dua etsə və Mən onun duasına cavab verməsəm, onda Mən zülm etmişəm. Bir halda ki, Mən zalım deyiləm.”

¹ Yəni uca tutmaq. (Mütərcimdən).

² Namazın arxasınca deyilən dua və zikrlər. (Mütərcimdən).

³ “Subhənəllah”, yəni Allah Pakdır və hər bir eyb və nöqsandan uzaqdır. (Mütərcimdən).

⁴ “Əlhəmdulilləh”, yəni Bütün şükürlər Allaha məxsusdur. (Mütərcimdən).

⁵ “Lə iləhə illəllah”, yəni Allahdan başqa heç bir məbud yoxdur. (Mütərcimdən).

⁶ “Əllahu Əkbər”, Allah Böyükdür. (Mütərcimdən).

Namazın özündə qunut və təqibdən əlavə başqa dualar¹ da mövcuddur. Bu cəhətdən də “**salət**”² kəlməsi əslində dua mənasındadır. Çünki istər namazın vacibatında, istər müstəhəbbatında (yəni əlavə savab yazılan əməllərdə: məsələn, qunutda), istərsə də təqibatında (yəni namazdan sonra yerinə yetirilən bəzi zikrlərdə) dua və razü-niyaz vardır.

DUA VƏ RAZÜ-NİYAZIN FƏLSƏFƏSİ

Hər bir ibadətin həqiqəti və ruhu, bəndə ilə məbudun, xaliqlə məxluqun arasında rabitə yaratmaqdan ibarətdir. Bu həqiqət yalnız dua və razü-niyaz vasitəsilə hasil olur. Hətta heyvanlar, bitkilər, cansızlar öz təkvini (təbii) dilləri ilə ardıcıl olaraq hacətlərini Allahdan istəyirlər. “Ər-Rəhman” surəsinin 29-cu ayəsində buyurulduğu kimi:

يَسْأَلُهُ مَنْ فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ كُلُّ يَوْمٍ هُوَ فِي شَأْنٍ

“Göylərdə və yerdə hər bir şey Ondan öz ehtiyaclarını diləyirlər. O, (Allah) hər gün iş görməkdədir (ehtiyacları ödəməkdədir).”

Allah-təala aləmlərin nizamını özünü idarə prinsipi üzərində qərar verməmişdir. Əksinə, O, qeybi

¹ Məsələn, “Fatihə” surəsində deyirik: “Bizi doğru yola hidayət et”.

Təşəhhüddə deyirik: **İlahi! Sonsuz rəhmət və salamını Məhəmmədə və Əhli-beytinə göndər!**

² “Salət” kəlməsi ərəb dilində üç mənada işlənmişdir. 1. Dua və razü-niyaz.

2. Peyğəmbərlərə, imamlara və saleh bəndələrə salam və salavat göndərmək.

3. Namaz.

yardımları ilə həmişə Öz işindədir. Hər bir mövcudu idarə edir və onların bütün ehtiyaclarını ödəyir.

Razü-niyazın fəlsəfəsi Allahı zikr etməkdən ibarətdir. “Taha” surəsinin 50-ci ayəsində buyurulur:

قَالَ رَبُّنَا الَّذِي أَعْطَى كُلَّ شَيْءٍ خَلْقَهُ ثُمَّ هَدَى

“Dedi ki, bizim Pərvərdigarımız hər bir mövcudata lazım olan hər bir şeyi yetirib onları hidayət edir.”

İnsan dili ilə hacətini istəyib özünün zati fəqirliyini və Pərvərdigarın sonsuz ehtiyacsızlığını etiraf edir. Quran buyurur:

يَا أَيُّهَا النَّاسُ أَنْتُمُ الْفُقَرَاءُ إِلَى اللَّهِ وَاللَّهُ هُوَ الْغَنِيُّ الْحَمِيدُ

“Ey insanlar, sizin hamınız fəqir və Allaha möhtacsınız. Ehtiyacsız və sitayişə layiq olan yalnız Allahdır.”¹

İbni Fəhəd “İddəttud-dai” kitabında dua haqqında Əhli-beytin (ələyhimussəlam) mübarək kəlamlarını şərh və təfsir etmişdir. O cümlədən deyir:

İmam Sadiq (ələyhissəlam) buyurur:

“Dua düütün ibadətlərin fəvqündə durur.”²

Başqa bir hədisdə buyurulur:

“Allah-təalanın yanında ən sevimli əməl dua və razü-niyazdan ibarətdir.”³

Yenə də buyurulur:

“Ən fəzilətli ibadət duada öz bəndəliyini izhar etməkdir.”⁴

¹ “Fətir” surəsi, 15-ci ayə.

² Səh. 33.

³ Səh. 190.

⁴ Səh. 33.

Allah-təala Qurani-Kərimdə bizi duaya təşviq etmiş, onu tərk edəni və təkəbbür göstərəni isə pisləmişdir. Necə ki, “Qafir” surəsinin 60-cı ayəsində buyrulur:

ادْعُونِي أَسْتَجِبْ لَكُمْ إِنَّ الَّذِينَ يَسْتَكْبِرُونَ عَنْ عِبَادَتِي سَيَدْخُلُونَ جَهَنَّمَ
دَاخِرِينَ

“Məni çağırın ki, duanızı qəbul edim. Tezliklə ibadət etməkdən boyun qaçıran təkəbbürlü kəslər xar və zəlil halda Cəhənnəmə daxil olacaqlar.”

Başqa bir ayədə isə belə buyrulur:

وَ إِذَا سَأَلَكَ عِبَادِي عَنِّي فَإِنِّي قَرِيبٌ أُجِيبُ دَعْوَةَ الدَّاعِ إِذَا دَعَانِ
فَلْيَسْتَجِيبُوا لِي وَلْيُؤْمِنُوا بِي لَعَلَّهُمْ يَرْشُدُونَ

“Mənim barəmdə soruşan bəndələrimə de ki, həqiqətən, Mən onlara yaxınam. Məni çağırıb dua etdikləri zaman cavab verərəm. Buna görə də düzgün yolu tapsınlar deyə dəvətimi qəbul etməlidirlər.”¹

“Əraf” surəsinin 55-ci ayəsində isə belə buyrulur:

ادْعُوا رَبَّكُمْ تَضَرُّعًا وَ خُفْيَةً

“Pərvərdigarınızı ahu-zarla aşkar və gizli surətdə çağırıb dua edin.”

Namazın fəlsəfəsi zikrdən ibarətdir. Belə ki, “Taha” surəsinin 14-cü ayəsində buyrulur:

وَ أَقِمِ الصَّلَاةَ لِذِكْرِي

“Məni zikr (yad) etmək üçün namaz qıl.”

¹ “Bəqərə” surəsi”, 186-cı ayə.

Həmçinin, duanın fəlsəfəsi zikrdən ibarətdir. Çünki namazın adlarından olan “**zıkr**” Quranın da adlarındandır. Quranı tilavət etmək zikrdir. Günahı tərk etmək də zikr hesab olunur. Namazın hissələri Quran, zikr və duadan ibarətdir. Duanın və razü-niyazın ruhu isə zikrdir.

Yaxşı olar ki, qunutda və təqibatda bəzi rəvayətlərdə nəql olunmuş məxsus zikrlər oxunsun. Çünki Quran, dua və zikr hər üçü eyni məqsəd daşıyır.

“Vəsailuş-şiə” kitabının qunut, təqib və qiraət bölmələrində bu məzmununda rəvayətlər nəql olunmuşdur. Həmçinin, “İddətud-dai” kitabında ibni Fəhəd Hilli Hişam ibni Salimdən, o da imam Sadiqdən (ələhimussəlam) belə bir rəvayət nəql edir:

“Allah-təala buyurur ki, hər hansı bir bəndə dua edərkən Mənim zikrimlə məşğul olub öz hacətini yadından çıxarsa, Mən ona öz hacətindən də artıq əta edəram”

Bu rəvayət zikr və duanın razü-niyaz olmasını göstərir. Hətta zikr daha üstün olub razü-niyazın fəlsəfəsi hesab edilir. Namazda qunut və dualar nə qədər uzun olarsa, onun fəziləti də çox olar.

Rəvayətdə buyurulur:

“Hər kəs namazda qunutunu uzadarsa, qiyamət günü rahatlığı uzun çəkər.”¹

Başqa bir rəvayətdə isə belə buyurulur:

“Qunutunu uzun olan namaz ən üstün namaz sayılır.”²

¹“ Vəsailuş-şiə”, 6-cı cild, səh. 291.

² Yenə orada, 6-cı cild, səh. 292.

XATIRLAMA

Deyilənlərdən məlum oldu ki, namaz ibadət sayılır. Çünki o, üç tərkibdən (Quran, zikr və duadan) ibarətdir. Bu üç tərkibin məqsədi eynidir. Bəzi alimlər namazda duanı əsas bölmə hesab etməmişlər. Lakin qiraət, zikrlər, dualar, qunut və təqibat birlikdə ibadət hökmündədir.

NAMAZA VƏ QUNUTA AİD AYƏLƏR

1.

رَبَّنَا عَاتِنَا فِي الدُّنْيَا حَسَنَةً وَفِي الْآخِرَةِ حَسَنَةً

“Pərvərdigara, bizə dünyə və axirətdə yaxşılıq əta et.”¹

2.

رَبَّنَا لَا تُرِغْ قُلُوبَنَا بَعْدَ إِذْ هَدَيْتَنَا وَهَبْ لَنَا مِنْ لَدُنْكَ رَحْمَةً إِنَّكَ أَنْتَ الْوَهَّابُ

“Pərvərdigara, bizi hidayət etdikdən sonra qəlblərimizi haqq yoldan uzaqlaşdırma və Öz tərəfindən bizə mərhəmət bəxş et. Çünki Sən Bağışlayansan.”²

3.

إِنَّ فِي خَلْقِ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَاخْتِلَافِ اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ لَآيَاتٍ لِأُولِي الْأَلْبَابِ الَّذِينَ يَذْكُرُونَ اللَّهَ قِيَمًا وَقُعُودًا وَعَلَىٰ جُنُوبِهِمْ

¹ “Bəqərə” surəsi, 201-ci ayə.

² “Ali İmran” surəsi, 8-ci ayə.

“Həqiqətən, göylərin və yerin yaradılışında, həmçinin gecə və gündüzün hərəkətində düşüncələr üçün (aşkar) nişanələr var. Onlar ayaq üstə, oturanda və uzanmış halda Allahı zikr edən kəslərdir.”¹

4.

رَبَّنَا ظَلَمْنَا أَنْفُسَنَا وَإِنْ لَمْ تَغْفِرْ لَنَا وَتَرْحَمْنَا لَنَكُونَنَّ مِنَ الْخَاسِرِينَ

“Pərvərdigara, biz özümüzə zülm etdik. Əgər bizi bağışlayıb rəhm etməsən, həqiqətdə biz ziyan çəkənlərdən olarıq.”²

5.

لَا إِلَهَ إِلَّا أَنْتَ سُبْحَانَكَ إِنِّي كُنْتُ مِنَ الظَّالِمِينَ

“(İlahi !) Səndən başqa məbud yoxdur. Sən (hər bir eyb və nöqsandan) paksan. Mən zülmkarlardan idim.”³

Dua və ibadətin məqsədi nəfsani və şeytani istəklərə çatmaq deyil. Əksinə, əsl məqsəd bəndə-Məbud yaxınlığını, həmçinin insanın zati acizliyini və Yaradanın ehtiyacsız olduğunu hiss etməkdən ibarətdir. Belə ki, ibadət sitayişin ən uca mərtəbəsi sayıldığı üçün nəfsə görə yox, vəzifənin düzgün yerinə yetirilməsi üçün olmalıdır.

Buna misal həzrəti İbrahimi (ələyhissəlam) göstərə bilərik. Nəmrud onu oda atarkən Cəbrail mələk (ələyhissəlam) həzrətə yardım etmək istədiyini bildirir. Lakin İbrahim peyğəmbər (ələyhissəlam) onun

¹ “Ali İmran”, surəsi, 190 və 191-ci ayələr.

² “Əraf” surəsi, 23-cü ayə.

³ “Ənbiya” surəsi, 87 və 88-ci ayələr.

istəyini qəbul etmir və buyurur: **“Allah hər şeyi görür. İstəsə O, özü mənə nıcat verər.”** Yəni İbrahim (ələyhissəlam) demək istəyir ki, *“mən Allahın bütün əmrlərindən razıyam və Onun işlərinə müdaxilə etməyə haqqım yoxdur”*.

Bəli, belə bir məqam razılıq və təslim olmaq nişanəsidir. O həzrət bütün vücudu ilə ibadətə qərq olmuşdu. Belə bir ibadətin həqiqəti də məhz zikrdən ibarətdir.

Dar düşüncəli insanlar deyirlər: “Dua etmək faydasızdır. Çünki xilqətdə heç bir dəyişiklik baş vermir. İstəsən də, istəməsən də bir iş məsləhətdirsə, olacaq, məsləhət deyilsə, olmayacaq. Belə olan halda duanın nə faydası?”

Bunun cavabı aydındır. Birincisi, dua və razü-niyaz dünya arzularına çatmaq üçün deyil və ibadət hesab olunur. İkincisi isə ola bilsin ki, Allahdan bir şey istəmədən ona çatmaq məsləhət deyil. İstədikdən sonra isə Allahın məsləhəti həmin şeyin əta edilməsi olur. Eyni ilə bu mətləb “İddətdud-dai” kitabında və başqa rəvayətlərdə zikr edilmişdir. Quran buyurur:

قُلْ مَا يَعْبُؤُا بِكُمْ رَبِّي لَوْ لَا دُعَاؤُكُمْ

“De, əgər dua etməsəniz, mənim Pərvərdigarım sizə əhəmiyyət verməz.”¹

Nəticədə gərək hədəf maddi məqsədlərdən üstün tutulsun. Qurani-Kərim dünya hacətlərinə üstünlük verənləri məzəmmət edərək buyurur:

فَمِنَ النَّاسِ مَن يَقُولُ رَبَّنَا آتِنَا فِي الدُّنْيَا وَمَا لَهُ فِي الْآخِرَةِ مِنْ خَلَقٍ

¹ “Furqan” surəsi, 77-ci ayə.

“İnsanlardan bəzisi deyirlər ki, ey bizim Pərvərdigarımız, bizə yalnız bu dünyada (yaxşılıq) əta et. Lakin onlar üçün axirətdə heç bir bəhrə olmayacaqdır.”¹

Bəli, bir şəxs axirəti istəməsə, onun üçün çalışmasa və ya ona inanmasa, ziyan çəkənlərdən olacaqdır. Lakin başqa bir dəstə barəsində buyurulur:

وَمِنْهُمْ مَّنْ يَقُولُ رَبَّنَا آتِنَا فِي الدُّنْيَا حَسَنَةً وَفِي الْآخِرَةِ حَسَنَةً وَقِنَا عَذَابَ النَّارِ أُولَٰئِكَ لَهُمْ نَصِيبٌ مِّمَّا كَسَبُوا وَاللَّهُ سَرِيعُ الْحِسَابِ

“Onlardan bəziləri isə deyirlər ki, ey bizim Pərvərdigarımız, bizə bu dünyada və axirətdə yaxşılıq əta et. Bizi Cəhənnəm atəşindən qoru. Onlar ələ gətirdikləri şeylərdən (dualar və saleh əməllərdən) bəhrələnəcəklər. Allah-təala hesaba tez yetişəndir.”²

Bu qrup insanlar axirətə inandıqları və dünyada fəaliyyət göstərdikləri üçün istədiklərinə yetişəcəklər.

RAZÜ-NİYAZ ALİMLƏRİN NƏZƏRİNDƏ

Materialist alimlərdən sayılan “Moris Meterlinq” razü-niyazı inkar edib deyir: “Yersiz bir şeydir. Bizim Allahdan bir şey istəməyimizin mənası budur ki, O, (Allah) öz vəzifəsini bilmir. Hətta bizim ehtiyacı olduğumuz şeylərdən də xəbəri yoxdur. Deməli, bu istək batil bir şeydir.”

¹ “Bəqərə” surəsi, 200-cü ayə.

² “Bəqərə” surəsi, 201 və 202-ci ayələr.

Nitse və Auqust Kant kimiləri də buna oxşar fikirlər demişlər. Bu şəxsiyyətlərin belə bir nəzər söyləmələrinin səbəbi bundan ibarətdir ki, onlar maddi elmlər barəsində çoxlu mütaliə etsələr də mənəvi elmlərdən çox-çox geridə qalmışlar. Buna görə də bəzən maddiyyatçı və mənəviyyatçı alimlər arasında ixtilaflar meydana gəlmişdir. Çünki hər kəs maddiyyata qərq olsa, mənəviyyatdan uzaqlaşib həqiqəti görməyəcəkdir.

Moris Meterlinq kimilərinin düşüncələri mənəvi elmlərə münasibətdə çox dar və qüsurludur. Bu qəbil şəxsiyyətlər yersiz nəzər və hökmlərdən çəkinsələr yaxşıdır.

Spenser deyir: “Müasir dövrümüzdə dinin elm və hikmət ilə mübarizə apardığına şahid oluruq. Bu ona görədir ki, hər ikisi (din və elm) bir-birinin işinə qarışib müdaxilə edirlər. Əgər savadsız bir şəxs hər hansı bir işdə yersiz hökm versə, çox da zərəri olmaz. Çünki onun bu hökmünə və ya irəli sürdüyü nəzərə kimsə əhəmiyyət verməz. Lakin müəyyən bir sahədə tanınmış bir alim özünə aid olmayan bir sahə üzrə nəzər versə, çoxlarını şəkk-şübhəyə salar. Buna görə də materialistlər mənəvi işlərə müdaxilə etməməli və yersiz mühakimələrdən çəkinməlidirlər.”

Moris Meterlinqin razü-niyazın əleyhinə olması yersiz və əsassız bir düşüncədən irəli gəlir. Elə bil ki, bir nəfər belə deyir: “Allah bütün bəndələrin ruzisini öz öhdəsinə götürmüşdür, buna görə də ruzi dalınca getməyimiz lazım deyil. Əgər ruzi ardınca getsək, ilahi vədin xilafına əməl etmiş olarıq. Nəticədə belə çıxar ki,

biz Allahı ruzi verməyə Qadir bilmirik və Onun vədlərinə etimadımız yoxdur.”

Göründüyü kimi, Morisin bu mülahizəsi çox yersizdir. Moris və onun kimilərin müqabilində Paskal, Felamaryon, Alekxis Karl kimi alimlər mənəviyyata üstünlük vermiş, dua və razü-niyaz haqqında müsbət fikir bildirmişlər. Beləliklə, razü-niyazı inkar edib onu bihudə sayan Moris, Nitse, Auqust kimilərinin razü-niyazın fəlsəfəsini və həqiqətini dərk etmədikləri məlum olur.

Bəli, hər kəs Yaradanla rabitədə olub dualardan ayrılmayıbsa, öz həyatında razü-niyazın ecazkar və xariquladə təsirini dəfələrlə görmüşdür. Xüsusilə müqəddəs məkanlarda, o cümlədən, övliyaların hərəmində və məscidlərdə dua, təvəssül, razü-niyaz vasitəsilə çoxları faydalı nəticələr əldə etmişlər.

Doktor Alekxis Karl əlacsız xəstələrin dua və razü-niyaz vasitəsilə tez bir zamanda şifa tapdığını təsdiq edir.

“Cəvahir” təfsirinin müəllifi Təntavi öz kitabında cənab Hötenin təəccübedici müalicəsindən bəhs edərək yazır ki: “O, tibb təhsili görməməsinə baxmayaraq ruhi düşüncə, təlqin və razü-niyaz vasitəsilə özünü müalicə etmişdir. Belə ki, tibb tələbələri onun yanına gəlib dərslər alırdılar.”

Bu kitabın 1-ci cildində “psixoterapiya” haqqında maraqlı mətləblər mövcuddur.

Həmmad ibni İsa imam Sadiqdən (**ələyhissəlam**) belə nəql edir:

“Heç vaxt dua və razü-niyazdan əl çəkmə! Demə ki, onsuz da duanın təsiri yoxdur, hər nə yazılıbsa, o da olacaq! Bil ki, dua ibadətdir və Allah tərəfindən əmr edilmişdir!”¹

Başqa bir rəvayətdə buyrulur:

“Allah-təalanın dərgahında elə bir məqam var ki, ehtiyacını istəmədən və razü-niyaz etmədən həmin məqama yetişmək qeyri-mümkündür.”²

Rəvayətlərdə bələdən qabaq, bolluq və rahatlıq zamanı, həmçinin xəstəliklərdən, müşküllərdən sonra dua edilməsi çox sifariş edilmişdir.

Dua edərkən əllərin yuxarı qaldırılması müstəhəb sayılır. Belə ki, Peyğəmbərimizdən (**salləllahu ələyhi və əlihi və səlləm**) nəql olunan hədislərin birində belə buyrulur: ***“Namaz qıldığınız zaman qunut tutarkən əllərinizi yuxarı qaldırın!”³***

İbni Fəhəd Hilli, Kəfəmi, ibni Təvus (Allah onlardan razı olsun) və s. rəbbani⁴ alimlərin razü-niyaz barəsində buyurduqları kəlamları kənara qoyub, nisbətən mənəviyyata yer verən və həqiqəti az da olsa dərk edən təcrübi elmlərə yiyələnmiş filosof və alimlərin nəzərlərinə toxunmaq istərdik.

Fiziologiya sahəsində məşhur alimlərindən olan Aleksis Karl razü-niyaz haqqında bir məqalə yazıb dərc etmişdir. Bir daha höccəti tamamlamaq üçün qərbə meyl göstərən və Avropa düşüncə tərzini üstün

¹ “Vəsailuş-şiə”, 7-ci cild, səh. 34. hədis 2.

² Yenə orada, hədis 1.

³ “Əmali”, şeyx Səduq, səh. 154.

⁴ Yəni Allahpərəst, müvəhhid. (Mütərcimdən).

tutan şəxslərə həmin məqalənin xülasəsini təqdim edirik. Belə şəxslər ağıla gəlib duanın, razü-niyazın, təvəssülün, Allahla rabitənin xurafat və irtica olmaması barəsində düşünməlidirlər. Çünki, duanın xariquladə təsiri dinsizlər üçün inanılmaz və qeyri-mümkün, dindarlar üçün isə gündəlik müşahidə olunan həqiqətlər sırasında durur. Allaha etiqadı olan qərbin bəzi alimləri bu təsiri hiss və etiraf etmişlər.

ALEKSİS KARL¹ NƏ DEYİR?

Karl deyir: “Düşünürəm ki, razü-niyaz insanın ruhuna qanad verməklə onu qeyri-maddi bir aləmə, Allaha doğru aparır.”

Bu alimin sözlərinə diqqət etdikdə əziz Peyğəmbərimizin (**salləllahu ələyhi və əlihi və səlləm**) məşhur hədisi yada düşür. O həzrət buyurur:

“Namaz möminin meracidir.” Bu hədisə əsasən namaz və duanın razü-niyaz olması bir daha aydınlaşır.

Ruh aləmi təbii elmlərin xaricindədir. Necə ola bilər ki, razü-niyaz barəsində qəti bir bilik əldə edilsin? Razü-niyazın əsl həqiqəti yandırıcı bir cismi Allaha doğru cəzb edən irfani haldan ibarətdir.

¹ Əslə fransalı olan doktor Aleksis Karl 1873-cü ildə anadan olmuşdur. O, 20-ci əsrin məşhur alimlərindən və həkimlərindən sayılır. Bu alim ədalətə üstünlük verərək xurafat və təəssübkeşliyi kənara qoyub həqiqət yolunda çalışmışdır. O, Amerikada və Avropada ayrı-ayrı sahələrdə fəxri medallara, hədiyyələrə və yuxarı mənəblərə layiq görülmüşdür. 1944-cü ildə vəfat etmişdir.

Aleksis Karl sözünün davamında deyir: “Elə ki, razü-niyaz araya gəlir, bəyan və təfəkkür məktəbi onun qarşısında aciz qalır.”

NECƏ RAZÜ-NİYAZ EDƏK?

Razü-niyaz üçün çalışmaqla Allaha doğru yaxınlaşmaq olar. Bu çalışma və fəaliyyət dil ilə deyil, qəlblə olmalıdır. Məsələn, Allahın əzəməti barəsində fikirləşmək razü-niyaz hesab olunmaz. Bu yalnız iman və eşq sayəsində mümkündür. Məhz belə olduqda razü-niyazı ələ gətirə bilərik.

Razü-niyaz qısa, ya uzun olmasına baxmayaraq bir növ övladın öz atası ilə söhbətinə və dərdləşməsinə bənzəyir.¹ Ehtiyaclarımızın Allahdan istənilməsini ağıl da qəbul edir. Eyni zamanda nəfs istəklərinin və şəhvətlərimizin təminini Allahdan istəmək ən böyük ağılsızlıqdır.

Allah-təala qəlbində aramlıq hakim olmayan insanla söhbət etmir. Əlbəttə izdihamlı bir cəmiyyətdə aramlıq tapmaq çox çətinidir. Bunun üçün bu çətin zamanda xəlvət bir yer tapılması lazımdır.

Razü-niyaz insanın vücudunda və ruhunda böyük təsir qoyur. Buna görə də o, bu işi mütəmadi olaraq yerinə yetirməlidir. Əgər razü-niyaz münasib bir şəraitdə yerinə yetirilsə, həmişə müsbət nəticə verir.²

¹ Quran bu barədə buyurur: “**Ata-babalarınızı mehribancasına yad etdiyiniz kimi Allahı da ələ yad edin**”. (Bəqərə surəsi, 200-cü ayə.)

² İnşaallah bu barədə sonra deyiləcək.

Valf Vald Emerson yazır: “Hər kəs səmimi qəlbdən razü-niyaz etsə, bir şey əldə edər.”¹

“İddətud-dai” kitabında belə bir rəvayət vardır:

“Duanın bir çox təsirləri var. Əgər istənilən şey həmin şəxsin məsləhətinə olmazsa, Allah-təala onun əvəzinə məsləhət olunan bir şeyi ya bu dünyada, ya da axirətdə həmin şəxsə ata edər!”

RAZÜ-NİYAZIN TƏSİRLƏRİ

Aleksis Karl yenə də deyir: “Razü-niyaz davamlı surətdə yalvarışla olarsa, yerinə yetiriləcəkdir. Müasir insanlar razü-niyaza xurafi gözlə baxır, onu keçmişin qalıqı sayırlar. Həqiqət isə belə deyildir.

Bu gün biz deyə bilərik ki, razü-niyazın bəhrəsindən məhrum olmuşuq və bundan çox az istifadə edirik. Digər tərəfdən isə bu günkü razü-niyazlar təsirsiz qalır. Çünki ibadət əhlinin əksəriyyəti məğrur, yalançı, təkəbbürlü və riyakardır. Belələri eşq və imana layiq deyil. Hər bir millətin razü-niyazı tərk etməsi onların süqutuna və məhvinə aparır.

Razü-niyazın təsiri xəyali bir şey deyil. Bu irfani bir hiss olmaqla yanaşı insan fitrətinin dərinliklərindən qaynaqlanaraq əsaslı bir meydən ibarətdir.² Bu

¹ “Tərcomeyə məqaleyə neyayəş”, səh. 12.

² “Tərcümeyə məqaleyə neyayəş”, səh.12. Bu cəhətdən kafirlər, bütperəstlər, müşriklər və materialistlər belə çətin anlarda, əlləri hər yerdən üzüldükdə Allaha pənah aparırlar. Necə ki, Qurani-Kərim buyurur: **“Gəmiyə mindikləri zaman Allahın dininə inanıb Onu ürəkdən çağırdılar, lakin (Allah onları) xilas etdikdən sonra onlar yenə müşrik oldular”**. (Ənkəbut surəsi, 65-ci ayə).

hissiyyat bizim vücudumuzun ən mühüm gerçəkliklərindən hesab olunur.

Razü-niyaz bizim həm ruhumuza, həm də cismimizə böyük təsir göstərir. Bu təsirin razü-niyazın keyfiyyət və şiddətinə bağlılığı var. Belə ki, razü-niyazla ünsiyyətdə olanların çöhrəsində öz vəzifəsini tanımaq, həmçinin yaxşılıq və xeyirxahlıq hissi başqalarına nisbətən daha çox cəlvələnməkdədir.

Razü-niyaz hər nə qədər davamlı və hərarətli olarsa, təsiri də çox və aşkar olar.”¹

RAZÜ-NİYAZ VASİTƏSİLƏ ŞƏFA

Aleksis Karl başqa bir yerdə yenə də deyir: “Bəzən razü-niyazın təsiri heyratləndiricidir. Müxtəlif xəstəliklərdən, o cümlədən xərcəng, böyrək, vərəm və s. bir an belə aram qalmayan ağır xəstələrin şəfa tapmasının dəfələri şahidi olmuşam. Həmçinin, başqalarının haqqında edilən dua və razü-niyazın təsiri daha güclüdür.”²

İnsan suya və oksigenə ehtiyacı olduğu kimi Allaha da ehtiyacıdır. Biz həm elmin gözəlliyini, həm də Allahın gözəlliyini sevməliyik. Biz Paskala imanla qulaq asdığımız kimi Dekarta da həmin imanla qulaq asmalıyıq. (Paskal ilahi bir şəxs, Dekart isə elmə və təfəkkürə yer verən bir şəxs idi).³

¹ Yenə orada, səh. 13-15.

² “Rəvayətlərdə deyilir: *“Başqalarının haqqında dua edin və dua olunmağınızı istəyin!”*

³ “Tərcüməyə məqaləyə neyayəş”, səh. 20.

Aleksis Karl “İnsan tanınmamış bir mövcuddur” adlı kitabında belə yazır: “Əldə edilmiş məlumatlar razü-niyazın ağır xəstələrin, o cümlədən vərəm, xərçəng, çirkli yaralar və s. üzərində tez bir zamanda müsbət təsir qoyduğunu göstərir. İlk anlarda şiddətli ağrılar hiss olunur. Razü-niyaz vasitəsilə möcüzəli şəfa xəstənin əzalarında sürətlə yayılmağa başlayır. Nəhayət, həmin xəstə kamil nıcat tapır və tam sağalır.”

Yenə də “Tərcomeye məqaleye neyayəş” kitabının 15-ci səhifəsində deyir: “Lord¹ adına tibb institutunda bu mövzu (ələcsiz xəstələrin razü-niyaz vasitəsilə şəfa tapması) barəsində bir çox sənədlər toplanmış və hal-hazırda arxivdə saxlanmaqdadır.”

20-ci əsrin böyük alimlərindən və və tibb elmində mütəxəssis sayılan bu həkimin dediklərindən belə qənaətə gəlmək olur ki, duanın, razü-niyazın və namazın insanın cismində və ruhunda, həmçinin dünya və axirətində heyvətə təsirləri var. O, əlavə edərək vurğulayır ki, 20-ci əsrin tibb elmində ələcsiz xəstəliklərin müalicəsinin qeyri-mümkünlüyünə baxmayaraq Allahla rabitə yaradıb razü-niyaz vasitəsilə bu cür xəstəlikləri müalicə etmək mümkündür.

Duaların faydaları barəsində Əhli-beytdən **(ələyhimussəlam)** nəql olunmuş hədislər bir dünya İslam maarifinə malikdir. Biz bunlardan bəzilərinə işarə etmək istərdik.

¹ Məsihilərin cəmləşib ziyarət, təvəssül və razü-niyaz etdikləri məkanın adı.

RAZÜ-NİYAZ VƏ YA İNSAN TƏRBİYƏ EDƏN MÜƏSSİSƏ

İlahi əzəmət dərgahında istiğfar, münacat, Quran oxumaq, namaz qılmaq, zikr və duadan ibarət olan razü-niyaz insanın ruhunda dərin iz qoymaqla bərabər onu tədricən yer aləmindən ərş aləminə və kamilliyə doğru aparır.

Razü-niyaz atəşin içinə atılmış bir dəmirə bənzəyir. Belə ki, dəmir həmin atəşin içində yavaş-yavaş hərərəti özünə çəkib qızarır və onda nuraniyyət əmələ gəlir.

Həzrət Musa (**əleyhissəlam**) münacat və razü-niyaz edərkən soruşur:

“İlahi, Sən mənə yaxınsansa, ahəstə çağırım, məndən uzaqsansa, ucadan çağırım”? Xitab gəldi: “Mənimlə razü-niyaz edib sirrini bölüşənə həmişə yaxınam.”¹

Razü-niyaz edən müsəlman get-gedə ilahi əxlaqa sahib olur və onda ilahi sifətlər görünməyə başlayır. O, pisləklərdən və məzəmmət olunmuş xasiyyətlərdən (tamahkarlıq, paxıllıq, düşmənçilik, təcavüzkarlıq, zülmkarlıq və s.) uzaqlaşaraq özünü Pərvərdigarının bəyəndiyi məqama və Onunla ünsiyyətə yaxınlaşdırmaq istəyir. Quranda namazın faydalarından biri belə bəyan olunur:

إِنَّ الصَّلَاةَ تَنْهَىٰ عَنِ الْفَحْشَاءِ وَالْمُنْكَرِ

¹ “Vəsailuş-şiə” zikrin babları bölməsi.

“Həqiqətən, namaz insanı günahlardan və pisliklərdən çəkindirir.”¹

Razü-niyaz edən şəxs həmişə çalışır ki, yersiz istəklərdən, həvəslərdən uzaqlaşıb onlarla mübarizədə nəfsini saflaşdırsın. Quran bu barədə buyurur:

قَدْ أَفْلَحَ مَنْ تَزَكَّى

“Doğrudan da, nəfsini saflaşdıran nicat tapdı.”²

Yaxud “Şəms” surəsində belə buyurulur:

وَنَفْسٍ وَمَا سَوَّاهَا فَأَلْهَمَهَا فُجُورَهَا وَتَقْوَاهَا
قَدْ أَفْلَحَ مَنْ زَكَّاهَا وَ قَدْ خَابَ مَنْ دَسَّاهَا

“And olsun nəfsə və O kəsə (Allaha) ki, onu nizama saldı. Sonra pisliliyi və yaxşılığı ona ilham etdi. Həqiqətən, özünü saflaşdıran nicat tapdı və həqiqətən, özünü günaha batıran ümitsiz qalaraq məhrum oldu.”³

Razü-niyaz edən şəxs Allah dərgahına üz tutmaqla özünü bir növ yalqız, ələcsiz, yazıq və yoxsul simasına salır. O, **“Rəhm edin ki, Allah da sizə rəhm etsin”** hədisinə riayət etməklə Allahın rəhmət kölgəsində olmaq istəyir. Necə ki, İslam Peyğəmbəri (salləllahu ələyhi və əlihi və səlləm) **“Şəbaniyyə”** xütbəsində buyurur:

“Yetimlərə mehribanlıq göstərüb rəhm edin ki, sizin də yetimlərinizə rəhm edilsin.”⁴

¹ “Ənkəbut” surəsi, 45-ci ayə.

² “Əla” surəsi, 14-cü ayə.

³ 7-10-cu ayələr.

⁴ “Uyunu əxbaririza”, 2-ci cild, səh.265.

Xülasə olaraq deyə bilərik ki, razü-niyaz üçün bir sıra şərtlər var. Məsələn, razü-niyaz edənin zahiri cəhətdən bədəni və paltarı təmiz, əməlləri isə saleh olmalıdır. Batini cəhətdən qəlbi, niyyəti, fikri pak olmaqla yanaşı diqqətini tam Yaradana yönəltməli, yalnız Onun yardımları barədə düşünməlidir. Həmçinin, Allahı təsbih (**Subhənəllah**), təkbir (**Əllahu Əkbər**) zikrləri ilə yad edərək 14 məsuma (**ələyhimussəlam**) salavat göndərməlidir. Məhz belə olan surətdə razü-niyaz edən şəxs həqiqi insaniyyət mərhələsinə daxil olur.¹

Əgər deyilmiş bu şərtlər İslam cəmiyyətində təmin edilərsə, Əflatunun² arzuladığı və xəyal etdiyi cəmiyyət həqiqətə çevrilər.

RAZÜ-NİYAZIN CAZİBƏSİ

Razü-niyazın aşkar təsir və fəlsəfəsindən, hətta cəm şəkildə yerinə yetirildikdə müştərək faydalarından biri də budur ki, insanın qəlbindəki qara pərdələr kənara çəkilir, şeytani vəsvəşələrdən uzaqlaşaraq qəlbində aramlıq, ləzzət və nuraniyyət duyur. Belə olduqda eşq və əlaqə onu Yaradanla razü-niyaza həmişə cəzb edəcəkdir. Bu cazibə qəlbə saflıq və

¹ “Bertrand Rassel deyir: “Bəşər üç növdən ibarətdir. 1) Təbiətdə olan vasitələrlə özünü gücləndirib başqalarını öz əsarəti altına alan. 2) Xətərli və çətin anlarda öz hüququnu başqalarından müdafiə edib qoruyan 3) Nəfsi ilə mübarizə edib qalib və xoşbəxt olan şəxslər. (Çəhar məqalə, səh.25).

² İsa peyğəmbərdən (**ələyhissəlam**) 5 əsr qabaq yaşamış bu böyük filosofun arzusu bu idi ki, kaş bütün insanların hamısı saf və ədalətli bir cəmiyyətdə yaşayırdılar.

nuraniyyətin əmələ gəlməsinə, həmçinin razü-niyazın artmasına səbəb olacaqdır.

Əksinə, əgər razü-niyaza məşğul olan şəxs günah etsə, Allahdan uzaqlaşacaq, qəlbinə qara pərdələr bürüyəcək və o üsyan qaldıracaq. Belə olan surətdə razü-niyaz üçün yer qalmayacaqdır.

RAZÜ-NİYAZIN QAYDALARI

Əhli-beyt (**ələyhimussəlam**) tərəfindən razü-niyaz üçün bir sıra qaydalar zikr edilmişdir. Belə ki, bunlara riayət etməklə razü-niyazın təsirinin gücləndirilməsi mümkün sayılmışdır. Bu qaydalar aşağıdakılardan ibarətdir:

1) *Mərifət*; Məbudu tanımaq dua və razü-niyazın əsas şərtlərindən sayılır. Necə ki, “Tohide-Səduq” kitabında deyilir:

Bir dəstə camaat imam Sadiqin (ələyhissəlam) hüzuruna gəlib dedi: “Biz Allahu çağırırıq, lakin dualarımız qəbul olmur.” Həzrət buyurdu: “Çünki Allaha qarşı mərifətiniz yoxdur.”¹

2) *Məbdəyə* (Allaha) tam diqqət və qəlbin iştirakı; Allahın elçisi (**səlləllahu ələyhi və əlihi və səlləm**) öz vəsiyyətinə həzrət Əliyə (**ələyhissəlam**) belə buyurur: ***“Allah-təala qəlbi qəflətdə olan şəxsin dua və razu-niyazını qəbul etməz.”***²

3) *Hər şeydən üz çevirib yalnız Allahdan yardım istəmək*; Bu barədə “Vəsailuş-şiə” kitabının 14 və 62-ci

¹ Səh. 299.

² “Vəsailuş-şiə”, 7-ci cild, səh. 53.

bablarında, həmçinin “Şəbaniyyə” xütbəsində rəvayətlər mövcuddur. O cümlədən: **“Niyyətləriniz saf və ürəkləriniz pak olan halda Allahdan istəyin!”**¹

4) *Zahiri təharət*; Bədənin və paltarın təmiz olması, həmçinin xoş ətiirlərdən istifadə edilməsi zəruridir. Bu barədə “Vəsailuş-şiə” və “İddətud-dai” kitablarında çoxlu rəvayətlər vardır.

5) *Batini təharət*; Nəfsin, həmçinin qəlbin rəzil sifətlərdən paklanması və onlara gözəl əxlaqi don geyindirilməsi. Bu barədə də “Vəsailuş-şiə” kitabının 65-ci babında bir çox rəvayətlər zikr edilmişdir.

6) *Başqaları haqqında dua edib onlara xeyir diləmək*; Yenə də “Vəsailuş-şiə” kitabının 37,38 və 39-cu bablarında və “İddətud-dai”də bu barədə bir çox hədislər nəql olunmuşdur. Onlardan birini zikr edirik:

“Musa ibni Cəfər (ələyhissəlam) buyurmuşdur: Hər kəs müsəlman qardaşı kənarda olarkən onun üçün dua edərsə, ərşdən belə xitab gələr: Bu duanın yüz min bərabəri sənə üçün olsun!”²

7) *Davamlılıq*; Razü-niyaz edərkən davamlı surətdə təkrar etmək və məyus olmamaq lazımdır. Rəvayətdə deyilir:

“Əbu Cəfər (ələyhissəlam) buyurmuşdur: Allaha and olsun ki, hər bir mömin etdiyi duanı davamlı olaraq təkrarlasa, hacəti yerinə yetiriləcəkdir.”³

8) *Dua edərkən zaman və məkana olan diqqət*;

¹ Yenə orada, 10-cu cild, səh. 313.

² Yenə orada, 7-ci cild, səh.110

³ “Usuli Kafi”, 2-ci cild, səh. 475, hədis 3.

Razü-niyaz edərkən istənilən duanın xüsusi zaman və məkanlarda (məscidlər, hərəmlər, namaz qılıb Quran oxuduqdan sonra, sədəqə verdikdən sonra və s.) qəbul olması üçün bir çox rəvayətlər mövcuddur. Bu barədə “Vəsailuş-şiə” kitabına müraciət edə bilərsiniz.

9) *Qəlb kövrəkliyi*; Dua və razü-niyaz edərkən qəlbin kövrək halı, ahu-zarla gözdən yaş axıdılması hacətin tez bir zamanda qəbul olmasının şərtlərindəndir. Əbu Bəsir İmam Sadiqdən **(ələyhissəlam)** belə rəvayət edir:

“Qəlb kövrək olduğu zaman dua edilməlidir. Çünki bu halda o, (qəlb) Allah üçün xalisləşmiş və paklanmış olur.”¹

10) *Sitayış və istiğfarla*² *başlamaq*; Razü-niyaza və duaya başlamazdan qabaq Allahı təsbih, təhlil, təmcid edib istiğfar diləmək rəvayətlərdə təkid olunmuşdur. “Vəsailuş-şiə” kitabının “Dua” babında bu mövzuda çoxlu hədislər vardır.

11) *Ruzinin halal olması*; Razü-niyaz edən halal ruzi qazanmalı və halal ərzaqlardan istifadə etməlidir. Çünki haram ruzidən istifadə qəlbi qaraldıb duanı təxirə salır və qırx gün həmin hacətin yerinə yetməsinin qarşısı alınır. Necə ki, İmam Sadiq **(ələyhissəlam)** buyurur:

“Duasının tez bir zamanda qəbul olmasını istəyən şəxs gərək qazancını halal yolla əldə etsin.”³

¹ Yenə orada, 2-ci cild, səh. 477, hədis 5.

² Yəni günahların bağışlanmasını diləyib tövbə etmək.

³ “Vəsailuş-şiə”, 7-ci cild, səh. 84.

12) *Əhli-beytə (ələyhimussəlam) təvəssül edib salavat göndərmək*; On dörd məsuma **(ələyhimussəlam)** salavat göndərmək və onlara təvəssül etmək razü-niyazdan həm əvvəl, həm də sonra yerinə yetirilən qaydalardan biridir. Bu mövzu ilə bağlı “Vəsailuş-şiə” kitabının 34-cü babına müraciət edə bilərsiniz.

13) *Başqalarından dua istəyi*; Müsəlman qardaşlardan özümüz üçün dua istəyi həmin hacətin tez bir zamanda müstəcəb olmasına səbəb olur. “Vəsailuş-şiə” kitabının 38 və 50-ci babları bu mətləbi bəyan edir.

14) *Camaatın haqqını ödəmək*; Camaatın haqqını tapdayıb zay etmək dua və razü-niyazın qəbul olmasına maneçilik törədir. Rəvayətdə deyilir:

“Allah-təala Musaya (ələyhissəlam) vəhy edib buyurdu ki, Bəni-İsrailə de: Mən onların dualarını o zaman qəbul edərdəm ki, kimsəyə zülm etməmiş olsunlar.”¹

İSTİĞFAR VƏ RAZÜ-NİYAZ

Razü-niyazın mühüm hissələrindən biri günahlardan tövbə etməkdir. İmam Sadiq **(ələyhissəlam)** buyurmuşdur:

“Allahın elçisi (səlləllahu ələyhi və əlihi və səlləm) buyurdu ki, ən yaxşı dua və razü-niyaz istiğfardan ibarətdir.”²

¹ “İddətud-dai”, səh.130.

² “Vəsailuş-şiə”, 7-ci cild, səh. 176.

Çünki istiğfarın özündə günahların bağışlanması var və ən yaxşı dua axirət işləri üçün edilən duadır. Həqiqi və düzgün istiğfar, tövbə ilə yanaşı olmalıdır. Əgər belə olmasa, istiğfar batil və ləğv bir şeydir. İmam Riza (əleyhissəlam) bu barədə belə buyurur:

*“Bir kəs istiğfar edib həmin günahı tərk etməsə, sanki Allahı məsxərə etmişdir.”*¹

TÖVBƏNİN ŞƏRTLƏRİ

Günahlardan tövbə etmək üçün altı şərtin yerinə yetirilməsi zəruridir. İmam Əli (əleyhissəlam) bir nəfərin dildə istiğfar etdiyini görüb buyurur:

“İstiğfar “İlliyyin” dərəcəsidir və onun altı şərti var. Onlardan ikisi rükn, ikisi qeyri-rükn, qalan ikisi isə kamillik şərtidir. Əgər bu şərtlər yerinə yetirilməsə, deməli, həqiqi tövbə etməmiş kimisən. Tövbənin rüknü olan iki şərt bunlardır; 1. Keçmişdə etdiyən günahlara görə doğrudan da peşiman olasan. 2. Bir daha günaha yol verməmək üçün ciddi surətdə qərara gələsən. Qeyri-rükn olan iki şərt isə bunlardır; 3. Allahın haqqını ödəmək. Yəni keçmişdə tərk etdiyən vacib əməllərin (namaz, oruc, xüms və s.) qəzasını yerinə yetirmək. 4. Xalqın (camaatın) haqqını ödəmək. Yəni oğurluq, böhtan və s. günahlara yol vermişənsə, gərək sahiblərini tapıb halallıq alasan, razılıqlarını əldə edəsən. Kamillik şərti olan iki şərt isə bunlardır; 5. Günahın ləzzətini

¹ Yenə orada.

və şirinliyini dadmısan, ibadət və itaətin də çətinliyinə dözməlisən. 6. Etdiyin günahların dərdindən qəm-qüssəyə batıb, haramla əmələ gələn əti ibadət vasitəsilə bədənində əritməlisən, belə ki, halaldan təzə ət əmələ gəlsin”.¹

Bu cür tövbə Quran nəzərində “**nəsuh tövbə**” adlanır. “Təhrim” surəsinin 8-ci ayəsində buyurulur:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ ءَامَنُوا تُوبُوا إِلَى اللَّهِ تَوْبَةً نَّصُوحًا

“Ey iman gətirənlər, Allaha tərəf qayıdıb xalis və həqiqi tövbə edin.”

Allahın kitabında tövbə barəsində ayələr çoxdur. Bu ayələr eyni mənada təfsir olunmuşdur. “Tövbə” kəlməsinin istilahi mənası günahları tərk edib Allaha doğru qayıtmaqdır. Lüğətdə isə bir şəxsin yolu səhv gedərək, sonradan həmin yolun səhv olduğunu başa düşüb geri qayıtması, düzgün yol ilə gedib əsl məqsədə yetişməsinə deyilir.²

İnsan nəfsi tam azadlıq istəyir və onun meylinə uyğun haram əməllərin qarşısının alınmasından çox-çox narahat olur. Həqiqətdə insan üçün tərtib edilmiş bu qadağalar onun dünya və axirəti üçün bir zəmanətdir. Bəziləri öz şəhvət və nəfs istəklərinin qarşısını ala bilmirlər. Belələri həmişə günah içində

¹ Yenə orada, 16-ci cild, səh. 77.

² Ümumiyyətlə, bəşərin xəta və səhvə meyli vardır. İslam Peyğəmbəri (salləllahu ələyi və əlihi və səlləm) buyurur: “*Cəhənnəm atəşinin bəşərin meylinə bağlılığı vardır və onu özünə tərəf sürükləyir. Əksinə olaraq behiştin əbədi səadəti ibadətin çətinliyinə dözməklə sıx əlaqəsi var.*” (Nəhcül-bəlağə, 176-cı xütbə). Yəni nəfsin şəraba, cinsi əlaqəyə, haram yeməyə, başqasının malına təcavüz etməyə və s. günahlara meyli çoxdur. Bunların hamısı dünya və axirət səadətinə güclü zərbə vurur.

boğulurlar. Həqiqəti dərk edib əməllərinin batil və puç olduğunu başa düşdükdən sonra sanki qəflət yuxusundan ayılıb tutduqları yoldan geri qayıdırlar. Bu cəhətdən də Mehriban olan Allah öz bəndəsinin halına yanaraq ona xəbərdarlıq edir, həqiqi tövbə etməsini və günahlarının bağışlanmasını istəyir.

Şərif ayədə zikr olunan **“nəsuh tövbə”** həqiqi və xalis tövbə mənasındadır. Haram və batil yoldan qayıdan bəndə öz tövbəsində sabitqədəm olmalıdır. Başqa sözlə, insan ruhundakı dərin dəyişikliyə həqiqi tövbə deyilir. Belə ki, insan etdiyi xətanı anlayıb onu islah etdikdə vücudunun dərinliklərində dəyişiklik yaranmağa başlayır. Bu hal ən çox cavan nəsildə özünü biruzə verir. Çünki onların qəlbi pakdır, tez bir zamanda həqiqətin təsiri altına düşür və islah olurlar. Onların ən çox ruhi tərbiyəyə ehtiyacı vardır. “Nəhcül-bəlağə” bu barədə buyurur:

“Cavanların qəlbi pakdır və heç bir çirkinliyə aludə deyil. Onlar sanki otsuz-ələfsiz, şumlanmamış xam bir torpaqdırlar. Belə ki, həmin torpaqda hər nəyi əksən, o da bitəcəkdir.”¹

RUHİ DƏYİŞİKLİK

Tarixə nəzər saldıqda həmişə maddi və mənəvi islahatların daxili və ruhi dəyişikliklərin təsirindən irəli gəldiyinə şahid oluruq. Bu fitri qanundan belə bir nəticəyə gəlik ki, fərdin və cəmiyyətin islahı, həmçinin günahlardan uzaqlaşmaq üçün daxilimizdə

¹ 31-ci məktub.

bir dəyişiklik yaratmalıyıq. Rəzil və heyvani xislətlər, o cümlədən, paxıllıq, kin-küdurət, tamah, təkəbbür, şəhvət və s. daxilimizdə dərin iz buraxmışdır. Təkamülün qarşısında duran bu şeytani tikanların kökünü kəsmək üçün nəfslə mübarizə və əxlaqi sifətlər əldə etməyə ehtiyacımız vardır. İnsanların qəlbi fərqli surətdə təsirlənir. Bəziləri həddindən artıq günah etdikləri üçün qətiyyənlər haqq sözü qəbul etmək istəmirlər. Onların qəlbləri sanki daşa dönmüş ət parçasıdır. Quran bu barədə belə buyurur:

إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا سَوَاءٌ عَلَيْهِمْ ءَأَنذَرْتَهُمْ أَمْ لَمْ تُنذِرْهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ

“Həqiqətən kafirləri (əzabla) qorxutsan da, qorxutmasan da fərq etməz. Onlar heç vaxt iman gətirməzlər.”¹

İkinci dəstə haqq sözdən tez bir zamanda təsirlənir və tez də bu halı əldən verir. Bu hal suda əlin izinə bənzəyir. Əl sudan çıxan kimi onun izi tez də itib gedir.

Üçüncü dəstə isə haqq sözdən gec təsirlənənlərdir. Belə ki, bu təsir uzun müddət qalır. Əgər haqq söz onlar üçün təkrarlanmasa, təsiri aradan gedəcəkdir. Bu da əlin palçığa batırılmasına bənzəyir. Palçığa batmış əlin izi bir müddət qalır. Əgər yenidən bu proses təkrarlanmasa, palçığın izi itəcək və saflaşacaqdır. Bu dəstəyə aid olan insanlar üçün gərək tez-tez haqq söz təkrarlansın ki, təsiri aradan getməsin. Quran buyurur:

وَذَكِّرْ فَإِنَّ الذِّكْرَى تَنْفَعُ الْمُؤْمِنِينَ

¹ “Bəqərə” surəsi, 6-ci ayə.

“Həmişə (onların) yadına sal. Çünki həqiqətən, yada salmaq möminlərin xeyrinədir.”¹

Belə olduqda haqq kəlamı eşidən ruhda tədricən dərin bir dəyişiklik əmələ gələcək və “misdən” olan vücutlar “qızıla” çevriləcəkdir.² Həqiqi tövbə və istigfar da günahkar insanın mahiyyətinin dəyişməsinə, həmçinin onun Allahın dostuna çevrilməsinə səbəb olur. Belə ki, məstedici içkilərin haramlığı barəsində ayə nazil olduqda cahiliyyət adətinə görə şərab içən bəzi səhabələr onu tərk etdilər.

Rəvayətdə deyilir: *“Cavan bir oğlan adəti üzrə içində şərab olan qabı əlində tutub gedirdi. Qabaqdan Peyğəmbərin (salləllahu ələyi və əlihi və səlləm) ona tərəf gəldiyini görəndə halı dəyişdi. Ürəyində Allah ilə əhd bağlayıb dedi: “İlahi ! Əgər mənə Peyğəmbərin (salləllahu ələyi və əlihi və səlləm) yanında rüsvay etməsən, tövbə edib içkidən uzaqlaşacağam.” Birdən o, sirkə qoxusu hiss edib əlindəki şərabın sirkəyə döndüyünü gördü və sevindi. Nəhayət, Peyğəmbər (salləllahu ələyi və əlihi və səlləm) yaxınlaşıb salam verdikdən sonra cavanın əlindəki qabın içində nə olduğunu soruşdu. Cavan qabda sirkə olduğunu bildirdi. Həzrət qabın içində*

¹ “Zariyat” surəsi, 55-ci ayə.

² Rəvayətlərin birində deyilir: *“Bir nəfər içində dirhəm (gümüş pul) dolu kisəni Peyğəmbərə (salləllahu ələyi və əlihi və səlləm) verdi ki, fəqirlərə paylasın. Həzrət kisəni yanında durmuş kor bir kişiə verib buyurdu: “Bu dinarları (qızıl pulu) al!” Həmin kişi kisəni açıb içində dinar olduğunu hiss etdi. Bu zaman kisəni Peyğəmbərə (salləllahu ələyi və əlihi və səlləm) verən şəxs dedi: “Ey Allahın elçisi! Mən kisəyə dirhəmlər qoymuşdum. Bunun içində isə dinarlardır.” Həzrət buyurdu: “Mənim dilimdən çıxan bu cümləyə (Bu dinarları al!) görə Allah-təala dirhəmi dinara çevirdi.”*

qatı və turş sirkə olduğunu gördü. Qabı qaytararkən cavan oğlan dedi: “Ey Allahın elçisi! Həqiqət bundan ibarətdir ki, bu qabın içindəki şərab idi. Sənin yanında rüsvay olmamaq üçün Allah-təala ilə əhd-peyman bağladım. Şərab da sirkəyə çevrildi.” Həzrət buyurdu: “Sən batinini və vücudunu dəyişdirib tövbə etdiyən üçün Allah da şərabı sirkəyə döndərdi.”

Quran buyurur:

اِنَّ اللّٰهَ لَا يُغَيِّرُ مَا بِقَوْمٍ حَتّٰى يُغَيِّرُوْا مَا بِاَنْفُسِهِمْ

“Həqiqətən, Allah bir qövmin (millətin) taleyini onlar özü dəyişdirmək istəməyənədək dəyişməz.”¹

ELMİ BİR NÖQTƏ

Şərabın sirkəyə dönməsi adi və təbii bir işdir. Bu proses əslində mahiyyətin çevrilməsi deyil. Bu çevrilmə müəyyən bir müddət ərzində özü-özünə baş verir. Şərabın kimyəvi tərkibinin (etil spirti) sirkənin kimyəvi tərkibi (estik) ilə böyük fərqi yoxdur. Bunların hər ikisinin tərkibi müəyyən nisbətlə oksigen, hidrogen və karbondan ibarətdir. Şərabın sirkəyə dönməsi mikroskopik orqanizmlər vasitəsilə baş verir. 1895-ci ilədək yaşamış Pastor adlı fransalı alim mikroskop vasitəsilə faydalı və zərərli canlı mikrobları kəşf edərək onların haqqında dərin araşdırmalar apardı. O, bu kəşfi ilə dünya elminə böyük xidmət etmiş oldu. O

¹ “Rəd” surəsi, 11-ci ayə.

cümlədən, bu böyük alim şərabin sirkəyə çevrilməsinin səbəbini tapıb bildirdi: “Əgər qabdakı şərabin ağzı açıq qalsa, havada olan mikroblar ona hücum edib havanın oksigenini tutmaqla şərabin içinə daxil olacaq. Nəticədə həmin şərabin bir hissəsi sirkəyə, digəri isə suya dönəcək”.

Misin ya gümüşün qızıla çevrilməsi məsələsi isə qədim zamanlardan alimlərin və filosofların diqqət mərkəzində olmuşdur. İbni Sina kimi alimlər bir şeyin mahiyyətinin dəyişməsinə inkar etmişlər. Əksinə, bəzi alimlər bunun mümkünlüyünü vurğulamışlar. Geologiya alimləri yer kürəsinin yaşının iki milyarddan artıq olması nəzəriyyəsini irəli sürmüş və buna dair dəlillər gətirmişlər. Bu fərziyyə və nəzərlərdən əlavə hər hansı bir ünsürün başqa bir ünsürə dönməsi mümkündür və bu qeyri-mümkün işlərdən deyildir.

Keçmişdə Fuzəyl adlı cinayətkar və zalım bir şəxs yaşayırdı. O, istədiyi şəxsə təcavüz edər, var-yoxunu ələ keçirib camaatın namusuna sataşardı. O, nahaqdan neçə nəfərin qanını axıtmışdı. Fuzəyl bir gün gecə oğurluq və ya başqa məqsədlə bir evin divarından yuxarı qalxarkən qonşuluqdakı evdən kiminsə Quran tilavət etdiyini eşidir. Onun halı dəyişir, tövbə edir. Fuzəyli dəyişdirən bu ayə idi:

أَلَمْ يَأْنِ لِلَّذِينَ ءَامَنُوا أَنْ تَخْشَعَ قُلُوبُهُمْ لِذِكْرِ اللَّهِ

“Görəsən, iman gətirənlərin qəlblərinin Allah zikrinin və nazil olanın (Quranın) bərabərində boyun əyməyinin (itaət etmək) vaxtı çatmadımı.”¹

Bu ayə tövbə ayələrindən biri sayılır. Mehriban Allah günahkarlara belə buyurmaq istəyir:

“Ey Pərvərdigarından üz çevirib qaçan fərarilər! Məndən uzaqlaşmağınız bəs etməzmi? Mən sizin yolunuzun intizarındayam. Günahlardan, azğın həvəsdən əl çəkməyin və Allaha tərəf qayıtmağın vaxtı çatmadımı?”

Şair demişkən:

*Qayıt, haqqa qayıt! Hər nəsən qayıt,
Fərqi yox, kafirsən, yoxsa bütpərəst.
Ümidini qırma, qapımız açıq,
Yüz yol büdrəsən də axtar mərhəmət.*

Bu ayəni eşidən Fuzəylin daxilində güclü bir çevriliş baş verdi. Vücudunu sanki atəş bürüdü və pis əməlləri gözləri önündə canlandı. Pak vicdanı ona əziyyət verirdi. Qəlbinin dərinliklərindən kükrəyən çevriliş onu həqiqi tövbəyə doğru çəkirdi. Elə bil ki, ayədən bir qığılıcım sıçrayıb onun nəfsani və şeytani çirkinliklərini yandırdı. Qəlbi paklaşaraq rıqqətə gəldi, gözlərindən yaş axıtmağa başladı. Bədəni lərzəyə düşdü, üzünü Allah dərgahına tutub yalvarışla dedi: “İlahi! Etdiyim bütün günahlara görə Öz əzəmətinlə tövbəmi qəbul edirsənmi? Pərvərdigara! Əgər məni Öz

¹ “Hədid” surəsi, 16-cı ayə.

rəhmət qapından qovsan, hara gedim, hara pənah aparım?”

Quran buyurur:

رَبَّنَا ظَلَمْنَا أَنْفُسَنَا وَإِنْ لَّمْ تَغْفِرْ لَنَا وَتَرْحَمْنَا لَنَكُونَنَّ مِنَ الْخَاسِرِينَ

“Pərvərdigara, biz özümüzə zülm etdik. Əgər bizi bağışlayıb rəhm etməsən, həqiqətən, ziyan çəkənlərdən olarıq.”¹

Fuzəylın qəlbi riqqətə gəlmişdi. O, doğrudan da keçmiş əməllərindən peşiman idi. Fuzəyl pis əməllərinin əvəzini ödəmək məqsədilə əvvəllər ələ keçirdiyi haram malları öz sahiblərinə qaytardı. Zülm etdiyi şəxslərdən bir-bir halallıq almağa başladı. Nəhayət iş o yerə gəlib çatdı ki, adı dillərə düşdü, zahid və abid bir mömin kimi tanındı.

Həmçinin, ariflər arasında məşhur olan Bişr Hafinin başına gələn hadisəni nəzərinizə çatdırmaq istərdik:

“Bir gün imamətin yeddinci günəşi Musa Kazim (ələyhissəlam) Bişrin evinin yanından ötüb keçirdi. Evdən gələn tar, ud səsləri və kənizlərin rəqs, mahnı sədaları küçəni bürümüşdü. Bişr fasiq və sərvətli bir şəxs idi. O, həmişə evində şərab, meyxana və s. günah məclisləri qurardı. Kənizlərdən biri ehtiyac ardınca evdən çölə çıxarkən imam Kazim (ələyhissəlam) ondan soruşdu: “Bu evin sahibi quldur, ya azad?” Kəniz cavab verdi: “Azad”. Həzrət buyurdu: “Bəli, görünür ki, azad insandır. Əgər qul olsaydı, belə işlər

¹ “Əraf” surəsi, 23-cü ayə.

görməzdi". Kəniz evə daxil olub imamın (ələyhissəlam) sözlərini sahibinə çatdırdı. Bunu eşidən Bışrin halı dəyişdi. Sonra ayaqyalın bayıra atılıb həzrətin ardınca qaçmağa başladı. İmama (ələyhissəlam) çatıb özünü onun ayaqları altına atdı. Nəhayət, həqiqi tövbə etdi və adı camaat arasında dillər əzbəri oldu."

TƏBİƏT ALƏMİNDƏ MAHİYYƏTİN DƏYİŞMƏSİ

Atom mütəxəssisləri atom nüvəsinin partlayışı zamanı ondan fəvqəladə bir enerji ayrılması barəsində bir çox məlumatlar əldə etmişlər. Bu məsələ mahiyyətin dəyişməsini və onun gerçəkliyini kamil surətdə isbat edir. Alimlər atom nüvəsinin partlayışı barəsində deyirlər: "Atom¹ zərrəciklərinin tarazlığı onun neytronlarının tarazlığı ilə eynidir. Əgər onların sayı azalıb-çoxalsa, nüvə parçalanır və enerjisi ayrılır. Sonra isə protonlar və neytronlar ətrafa yayılmağa başlayır."²

¹ Hər bir atom üç hissədən ibarətdir. Mərkəzi nüvə neytron və protondan təşkil edilmişdir. Hər maddənin (ünsür) müəyyən miqdarda neytron və protonu vardır. Hər bir elektron maddəsi atomun mərkəzi nüvəsinin ətrafında müəyyən olunmuş istiqamətə doğru qəribə bir sürətlə saniyədə təxminən 202 km hərəkət edir. Ən sadə atomlar bir proton və bir elektrondan təşkil olunmuş hidrogen atomlarıdır. Bunda neytron yoxdur və ən mürəkkəb atom maddəsi urandır. Hər uran atomu 92 proton, 143 neytron və 92 elektrondan ibarətdir.

² "Elm və zəndəgi" kitabında deyilir: "Sübuta yetirildi ki, elektronlarda olan cərəyan mənfidir və tarazlığı vardır. Həmçinin hər atom maddəsi onun mərkəzi nüvəsinin neytronlarında olan müsbət cərəyan miqdarındadır. Əlavə olaraq sübuta yetirildi ki, neytronların cərəyanı yoxdur. Müsbət müsbətə, ya

Xaricdəki bir neytronu atom nüvəsinə daxil edən kimi tarazlıq ani sürətdə pozulmağa başlayır və partlayış baş verir. Bu hadisə ipi qırılıb dənələri ətrafa səpələnən təsbihə bənzəyir. Atom bombası uran adlanan maddədən hazırlanır. Uran atomunun həm elektronlarının, həm də protonlarının sayı 92-dir. Əgər başqa bir neytronu uran atomuna daxil etsələr, həmin atomun tarazlığı pozular. Nəticədə barium və kripton (uranın ən sadəsi) əmələ gələcəkdir. Ondan səpələnmiş artıq neytronlar başqa bir atoma daxil olur və yenidən atomun tarazlığını biri-birinə vurmaqla təzə partlayış əmələ gətirir. Bu tərtiblə atom bombasının partlayışı hasil olur və zəncirvari davam edir. Belə olduqda atomlar bir-bir partlayır və öz qüvvəsini xaricə ötürür. Həmin itən qüvvədən isə yeni barium və kripton atomları düzəlir.

Materialist alimlərin bəzisi hidrogeni aləmdə ilk yaranmış element sayır. Belə ki, zaman ötdükcə bu hidrogen başqa tərkibə çevrilmişdir. Yəni ya hidrogenin atom nüvəsi bir yerə cəm olub oksigen atomu əmələ gətirir,¹ ya da ki, iki hidrogen atomu bir

mənfi mənfiyə toxunduqda bir-birini özlərindən uzaqlaşdırırlar. Lakin müsbət mənfiyə yetişdikdə bir-birilərini cəzb edir. Nəticədə ildırım məsələsində olduğu kimi qığılcım əmələ gəlir. Belə ki, deyirik: Atomun mərkəzində yerləşən və biri-birinə birləşən protonlar necə olur ki, bir-birindən uzaqlaşmır və elektronları özlərinə cəzb edirlər? Bu mətləb atom tanıma elminin müşküllərindən sayılır.”

¹ Materialistlərin bu nəzəri düz deyil. Belə ki, bir neçə hidrogenin tərkibindən başqa bir maddənin əmələ gəlməsini deyə bilmərik. Çünki, əgər hidrogenin nüvəsi oksigenə çevrilsə, onda gərək hər bir oksigen atomunun çəkisi hidrogenin atom nüvəsi ilə eyni olsun. Bir halda ki, bir oksigen atomunun çəkisi bir hidrogen atomunun çəkisindən 16 dəfə ağırdır.

yerə cəmləşib bir helium atomu yaradır. Bu fərziyyəni bir çox materialist alimlər qəbul etmir və bugünkü elmin inkişafı onu rədd edir. Beləcə Ptolomeyin, Darwinin, Lamarkın, Laplasın və s. materialist alimlərin nəzəriyyələrini müasir dövrün elmi bilikləri ilə müxtəlif yollarla rədd etmək mümkündür. Hətta bu nəzər sahiblərinin özləri belə irəli sürdüləri fərziyyələrə çox da inanmamışlar. Lakin bu alimlərin davamçıları onların yersiz xəyallarını “vəhy” kimi qəbul edirdilər.

RÜKU VƏ SƏCDƏNİN FƏLSƏFƏSİ

Namazın ən mühüm rüknlərindən sayılan rüku və səcdə Allaha daha da yaxınlaşmaq üçün böyük rol oynayır. Rüku Allah qarşısında əyilib ehtiram göstərməklə bərabər Məbuda təzim edib Onun böyüklüyünü etiraf etməkdən ibarətdir. Necə ki, keçmişdə adi camaat padşahlara təzim əlaməti olaraq onların qarşısında əyilir, sonsuz ehtiramlarını bildirirdilər.

Səcdə isə əbdin (bəndənin) alnını torpağa qoyub Məbudun (Allahın) qarşısında zəlilliyini göstərməsi, özünün sonsuz dərəcədə zəif və fəna olduğunu bildirməsindən ibarətdir. “Məbuda təzim” və “əbdin zəlilliyi” ibadətin ruhunu göstərir. Bu iki dəyər hər hansı bir ibadətdə cəm olsa, həmin ibadət kamil və həqiqi sayılır. Allah-təala ictimai ibadət olan namazda rüku və səcdəni cəmləşdirib onların vasitəsilə namazın qədr-qiymətini daha da çoxaltmışdır. “Minhacüs-

sadiqin” kitabında deyilir: “Bəni Səqif” tayfası həzrət Məhəmmədin (**salləllahu ələyhi və əlihi və səlləm**) yanına gəlib xahiş etdi ki, Allah-təaladan namazdan rüku və səcdənin götürülməsini istəsin. Çünki cahiliyyət dövründə yaşamış bu təkəbbürlü və lovğa insanlara Yaradanın qarşısında təzim etmək ağır gəlirdi. Həzrət fikrə dalıb bu barədə vəhyin nazil olmasını gözlədi. Nəhayət, “İsra” surəsinin 74-cü ayəsi nazil oldu:

وَلَوْ لَا أَنْ تَبْتَئَكَ لَقَدْ كِدْتَ تَرْكُنْ إِلَيْهِمْ شَيْئًا قَلِيلًا

“Əgər səni sabitqədəm etməsəydik, az qalırdı ki, onların sözünə meyl edəsən.”

Peyğəmbər (**salləllahu ələyhi və əlihi və səlləm**) bu ayənin ciddi bir xəbərdarlıq olduğunu bilib həmin tayfanın xahişini rədd etdi. Rəvayətlərin birində belə deyilir: *İslam peyğəmbəri (salləllahu ələyhi və əlihi və səlləm) buyurmuşdur: “Rüku və səcdə olmayan dində xeyir yoxdur.”*¹ Ola bilsin ki, hədisdə zikr olunan “din” namaz mənasındadır. Meyitə qılınan namaz (meyit namazı) əslində duadır. Çünki bu namazda rüku və səcdə yoxdur. Hər bir insanın vücudunun dərinliyində zati bir təkəbbür var. Bunun dərmanı yalnız namazda olan ruku və səcdədir. Çünki insanın ən şərəfli üzvü onun sifətidir. İnsanın sifəti başqa məxluqların sifətindən üstündür. Allah-təala insanın surətini ən üstün şəkildə yaratdığına görə

¹ “Biharul-ənvar”, 17-ci cild, səh. 53.

Özünə “**Afərin**”¹ buyurmuşdur. “Tin” surəsinin 4-cü ayəsində buyurulur:

لَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ فِي أَحْسَنِ تَقْوِيمٍ

“**Həqiqətən, biz insanı ən gözəl surətdə yaratdıq.**”

Şair belə deyir:

*Qadir Allah səni yaradan zaman,
Özünə “afərin” söyləmiş inan.*

Bəşərin ağıl və düşüncə qüvvəsinin cəmləşdiyi alın nahiyyəsi insan üzünün ən fəzilətli hissəsi sayılır. Alını torpağa qoymaq insanın son dərəcə acizliyini göstərir. Buna əsasən də səcdə elə bir kəs üçün olmalıdır ki, Onun əzəməti, ucalığı, böyüklüyü və rəhməti hər yeri bürüsün. Bu da yalnız Allah-təalaya məxsusdur. Mələklərin Adəmə (**ələyhissəlam**) səcdə etməsinə gəldikdə isə həmin səcdə Adəmə (**ələyhissəlam**) yox, Allah üçün və Allahın əmrinə əsasən olmuşdur. Sadəcə Adəm (**ələyhissəlam**) qiblə² rolunu oynamışdır. Yəqub (**ələyhissəlam**) və oğlanlarının Yusif peyğəmbərə (**ələyhissəlam**) səcdə etmələrinə gəldikdə isə bu səcdə şükür səcdəsi ünvanında idi. Yəni Allah-təala bu neməti (Yusifi (**ələyhissəlam**)) yenidən onlara bağışladığı üçün Allaha şükür səcdəsi etdilər.³ Səcdədə bəndə öz faniyyətini izhar edir. “Taha” surəsinin 55-ci ayəsində buyurulur:

¹ “Möminun” surəsinin 14-cü ayəsində buyurulur: “**Ən üstün və ən yaxşı yaradan Allaha afərin olsun**”.

² Necə ki, bütün müsəlmanlar namaz qılarkən “Kəbə”yə tərəf səcdə edirlər. Yəni Kəbə evi qiblə sayılmaqla Allah üçün səcdə edilir.

³ Bu mətləb barəsində “Vəsailu-ş-şiə” kitabında xüsusi bir bölmə vardır.

مِنْهَا خَلَقْنَاكُمْ وَ فِيهَا نُعِيدُكُمْ وَ مِنْهَا نُخْرِجُكُمْ تَارَةً أُخْرَى

“Sizi ondan (torpaqdan) yaratdıq və ona da qaytaracağıq. Sonra yenidən (Qiyamət günü) ondan dirildəcəyik.”

Yaxud “Bəqərə” surəsinin 28-ci ayəsində belə buyururlur:

كَيْفَ تَكْفُرُونَ بِاللَّهِ وَ كُنْتُمْ أَمْوَاتًا فَأَحْيَاكُمْ ثُمَّ يُمِيتُكُمْ ثُمَّ يُحْيِيكُمْ ثُمَّ إِلَيْهِ تُرْجَعُونَ

“Nə üçün Allaha inanmırsınız, bir halda ki, siz ölü idiniz və Allah sizi dirilti. Sonra sizi yenə də öldürəcək, sonra yenə də dirildəcək. Axırda isə Ona tərəf qaytarılacaqsınız.”

Birinci səcdədə alnımızı torpağa¹ qoymağın mənası budur ki, “İlahi! Biz torpaqda ölü idik.” Başımızı səcdədən qaldırmağın mənası isə budur ki, “İlahi! Sən bizi torpaqdan yaratdın.”

İkinci səcdənin mənası budur ki, “İlahi! Sən yenə də bizi torpağa qaytaracaqsan.” Başımızı qaldırmağın mənası isə budur ki, “İlahi! Sən bizi torpaqdan yenidən dirildəcəksən.”

Ruku bəndənin Məbuda olan təzimini bildirir və əvvəldən axıra kimi bir mərhələdən ibarətdir. Buna görə də ruku həqiqətin eyni sayılır. Səcdə bəndənin

¹ Bəşərin torpaqdan yaranmasında iki mənə vardır. 1) Allah-təala Adəmi (**ələyhissəlam**) torpaqdan və gildən yaratdı. Sonra onun nəslindən digər insanlar vücuda gəldi. 2) Torpaqdan bitən ot və bitki yeyən heyvanların ətində torpağın tərkibində mövcud olan maddələr, o cümlədən oksigen, hidrogen, karbon, kalsium, fosfor, dəmir, mis, yod və s. vardır. İnsan heyvan əti yeyərkən torpağın tərkibindəki maddələr onun canına hopur. Buna görə də insan torpağın tərkibində olan maddələrdən yaradılmışdır.

fənalığını izhar etməkdən və bəndənin zəlilliyini bildirməkdən ibarət olduğu üçün iki (“bədvi¹ fəna və ovdi”² fənadan) mərhələdən ibarətdir. Bədvi fəna, yəni həmişə Allah-təala olmuş və Ondan başqa heç bir şey olmamışdır. Bu “bütün aləmi yoxluqdan vücuda gətirmişdir” həqiqətinə işarədir.

Ovdi fəna isə bütün mövcudatın faniliyinə işarədir. Belə ki, Allahdan başqa hamı məhvə məhkumdur. Necə ki, Qurani-Kərim bu barədə buyurur:

كُلُّ شَيْءٍ هَالِكٌ إِلَّا وَجْهَهُ

“Onun zatından başqa hamı məhv və həlak olacaqdır.”³

Yaxud “Ər-Rəhman” surəsinin 26-27-ci ayələrində buyurulur:

وَيَبْقَىٰ وَجْهُ رَبِّكَ ذُو الْجَلَالِ وَالْإِكْرَامِ كُلُّ مَنْ عَلَيْهَا فَانٍ

“Onun (Yer kürəsinin) üzərində olan hər bir şey məhv olacaqdır. Cəlal və Kərəm Sahibi olan Allah isə əbədidir.”

Bəzi ayələrə əsasən, bütün yaranmışlar, o cümlədən günəş, ay, ulduzlar və s. Allaha səcdə edirlər. İnsanlardan başqa bütün mövcudların səcdə etməsi təkvini ibadət və itaət mənasındadır. Səcdənin özü ayrılıqda müstəqil bir ibadət sayılır. Necə ki, namazın şərtlərindən biri olan “təharət” müstəqil bir ibadətdir. Daha dəqiq desək, səcdə namazın eynidir. Səcdə,

¹ İbtidai.

² Qayıdış.

³ “Qəsəs” surəsi, 88-ci ayə.

bəndənin Allah-təalaya ən yaxın halıdır. Digər tərəfdən şeytanın ən çətin halı məhz müsəlmanın səcdə vəziyyətində olmasıdır. Çünki şeytan səcdəni tərk etdiyinə görə Allah dərgahından qovulmuş və uzaqlaşdırılmışdır. Rəvayətdə buyurulur: ***“Rükusu və səcdəsi olmayan namaz, namaz deyildir.”***¹

QİRAƏTİN FƏLSƏFƏSİ

Namazın ən mühüm rüknlərindən sayılan “qiraət” onun birinci rükətində “Həmd” (Fatihə), ikinci rükətində isə başqa bir surə oxumaqla yerinə yetirilir.

Rəvayətdə buyurulur: ***“Fatihəsiz namaz yoxdur.”***² Başqa bir rəvayətdə belə buyurulur: ***“Fatihə surəsi oxunmayan namaz naqisdir.”***³

Namazda iki surənin ardıcıl oxunmasının fəlsəfəsi bundan ibarətdir:

1) Quran daimi olaraq möminin canına və ruhuna hopub cərəyan etsin.

2) Surələri təkrarlamaqla Quran müsəlmanlar arasında yaşasın.

Səkkizinci imam (ələyhissəlam) bu həqiqəti Fəzl ibn Şazan üçün açıqlayıb belə buyurur:

“İnsanlara namazda qiraət oxumaq ona görə əmr olunub ki, O, (Quran) həmişə təravətli qalıb camaat arasında yaşasın və insanlar daim Onun

¹ “Mustədrəkul-vəsail”, 3-cü cild, səh. 36, hədis 17.

² “Mustədrəkul-vəsail”, 4-cü cild, səh. 158, hədis 5.

³ “Vəsailuş-şiə”, 4-cü cild, səh. 733, hədis 6.

elmindən bəhrələnsinlər. Məbada müsəlmanlar Qurandan qafil olsunlar!”¹

İmam Rizanın (əleyhissəlam) bu hədisinə əsasən bir neçə mətləbi açıqlamaq istərdik:

1. Əhli-beytin (əleyhimussəlam) rəvayətlərində Quranı öyrənməyin və öyrətməyin, hətta Onu üzdən oxumağın zəruri olduğu təkidlə bildirilmişdir. Bəzi rəvayətlərdə Quranın hər gün 50, bəzilərinə isə 200 ayəsinin üzdən oxunması sifariş edilmişdir. Bu barədə “Vəsailuş-şiə”, “Biharul-ənvar”, “Safi”, “Vafi” kitablarında çoxlu hədis və rəvayətlər mövcuddur. Bunlardan bir neçəsini zikr edirik:

a) Allahın elçisi (salləllahu ələyi və əlihi və səlləm) buyurur: ***“Sizlərdən ən yaxşıınız Quranı öyrənən və Onu başqasına öyrədəndir.”²***

b) İmam Sadiq (əleyhissəlam) buyurur: ***“Mömin üçün yaxşı olan ki, ölümündən qabaq Quranı öyrənmiş olsun, yaxud öyrənərkən ölüm onu yaxalasın.”³***

v) Həzrət Məhəmməd (salləllahu ələyi və əlihi və səlləm) buyurmuşdur: ***“Ən üstün ibadət Quran oxumaqdır.”⁴***

q) İmam Əli (əleyhissəlam) buyurmuşdur: ***“Quranı öyrənin və Onun barəsində dərin təfəkkürə dalın! Çünki O, möminin qəlbinin baharı və gülüstanıdır. Öz dərdlərinizə Quran vasitəsilə çarə***

¹ Yenə orada, 6-cı cild, səh.38, hədis 3.

² Yenə orada, səh.167, hədis 6.

³ Yenə orada, hədis 4.

⁴ Yenə orada, səh.168, hədis 10.

qılın! Çünki O, bütün fiziki və ruhi xəstəliklərə şəfa verəndir. Onu tərtillə oxuyub gözəlləşdirin! Ayələri barədə düşünün və ibrət götürün! Çünki O, ən mənfəətli və ən gözəl qissələri Özündə cəmləşdirmişdir.¹

d) Bəzi rəvayətlərdə bildirilmişdir ki, Behişt əhlinin dərəcələri, onların hansı miqdarda Quranı hifz etmələrindən asılıdır. Rəvayətlərin birində deyilir ki, Cənnətdə Quran əhlinə belə xitab olunur: ***“Quranı hər nə qədər əzbər bilirsənsə, oxu və yuxarı qalx!”***²

Bir çox rəvayətlərdə bildirilir ki, Quran Qiyamət günü ən gözəl surətdə zahir olub Onu oxuyanlara şəfaət verər. Rəvayətlərdə bizlərə də bacardığımız qədər Quran oxuyub Onu hifz etmək sifariş olunmuşdur.

2. Deyilənlərdən belə məlum oldu ki, mömin Quranı oxumaqla bərabər qəlbində hifz etməli və hər bir dəyişiklikdən Onu qorumalıdır. Quranın möcüzə olmasının nişanələrindən biri də Onun həmişə təravətli olmasıdır. Yəni Quran oxunduqca köhnəlmir və hər dəfə oxunduqda sanki mömini özünə cəzb edir. O başqa kitablar kimi deyil. Belə ki, əgər bir kitab iki ya üç dəfə oxunsa, insanı yorar. Lakin Quran oxunduqca sanki oxucunun Özünə qarşı susuzluğunu artırır.

3. Quranın qiraət edilməsində təkcə dilin və dodağın tərpənməsi kifayət deyil. Quran və rəvayətlərə nəzər saldıqda bir neçə həqiqətə şahid oluruq:

¹ “Nəhcül-bəlağə”, 110-cu xütbə.

² “Yuxarı qalx” kəlməsi Behiştin dərəcələrinə işarədir.

1) *Quranın buyuruqlarına əməl etmək*; Necə ki, hədisdə buyurulur: **“Bir çox Quran oxuyanlar var ki, Quran onlara lənət oxuyur.”**¹

2) *Qurani başa düşməklə Onun elminə yiyələnmək*; Qurani-Kərim “Məhəmməd” surəsinin 24-cü ayəsində, həmçinin bir çox başqa ayələrdə insanları təfəkkür edib düşünməyə dəvət edərək buyurur:

أَفَلَا يَتَذَكَّرُونَ الْقُرْآنَ أَمْ عَلَى قُلُوبٍ أَقْفَالُهَا

“Görəsən, onlar Quran barəsində düşünməzlər, yoxsa ürəklərinə qıl fıl vurulmuşdur.?!”

3) *Quranın moizələri, hekayələri, misalları, Cənnət müjdəsi və Cəhənnəm təhdidi qiraətin əsas mehvərlərindəndir*; Quran qiraətinin bəzi fəlsəfə və hikmətləri, yuxarıda zikr olunmuş nöqtələri yada salır.

4) *Səməvi kitab olan Quran başərin dünya və axirətini təmin etmək üçün nazil olmuşdur və bütün insanların hər iki aləmdə xoşbəxtliyə, səadətə çatması üçün bir sıra ictimai qanunlar müəyyənləşdirmişdir*;

Bunun üçün də hamı Qurani oxuyub Onun buyuruqlarına əməl etməklə yanaşı mənalarını düşünməyə və Onu qorumağa məsuldur. Bu prinsipə görə Quran dinin ən mühüm göstərişlərindən olan namazda qərar tapmışdır. Möminlər Onu öyrənməyə və öyrətməyə səy göstərməlidirlər ki, Quranın elmi, mahiyyəti, əhkamı, qanunları köhnəlikdən, xurafatdan və unutqanlıqdan amanda qalsın.

¹ “Biharul-ənvar”, 84-cü cild, səh.184.

PEYĞƏMBƏRİN
(salləllahu ələyhi və əlihi və səlləm)
QURAN VƏ İTRƏT HAQQINDA
OLAN SİFARİŞİ

Rəsuli-Əkrəm (salləllahu ələyhi və əlihi və səlləm) özünün 23 illik təbliğindən və Quran həqiqətlərinin yayılmasından sonra ömrünün axırlarına yaxın vəsiyyətinə belə buyurdu:

“Ey camaat! Mən sizin aranızdan gedirəm və sizə iki ağır əmanət tapşırıram. Bunlar Allahın kitabı Quran və mənim Əhli-beytimdir. Əgər hər ikisinə sığınsanız heç vaxt yolunuzu azmayacaqsınız. Həqiqətən, bu iki şey ümmətin arasında Qiyamətə kimi yaşayıb dinin düşmənlərini məğlub etməli, xalqa rəhbər və yol göstərən olmalıdır.”¹

İndiyə kimi din düşmənləri bu iki ağır və qiymətli əmanət qarşısında sipər kimi dayanaraq onları məhv etmək istəmişlər. Lakin Allah-təala onları qorumuş və qoruyacaqdır. Quran bu barədə buyurur:

إِنَّا نَحْنُ نَزَّلْنَا الذِّكْرَ وَإِنَّا لَهُ لَحَافِظُونَ

“Həqiqətən, biz Zikri (Qurani) nazil etdik və həqiqətən, biz Onu qoruyacağıq.”²

¹ Yenə orada, 2-ci cild, səh.226.

² “Hicr” surəsi, 9-cu ayə.

Əhli-beyt (ələyhimussəlam) barəsində həzrət Rəsul (salləllahu ələyhi və əlihi və səlləm) çoxlu hədislər buyurmuşdur. O cümlədən:

“Cənnətdə Kövsər hovuzunun yanında sizdən bu iki əmanət və necə rəftar edildiyi soruşulacaqdır.”¹

Mötəbər kitablardan sayılan “Kafi”də həzrət Peyğəmbərdən (salləllahu ələyhi və əlihi və səlləm) uzun bir hədis nəql olunmuşdur. Hədisin məzmunu belədir: ***“Fitnələr sizə hücum gətirdiyi zaman Qurana sığının. Çünki O, həm şəfaət edən, həm də şəfaət ediləndir. Hər nəyi halal edibsə, həqiqətdir. Hər kəs Quranı öz rəhbəri qərar versə, Quran onu Behiştə aparacaqdır. Hər kəs arxa çevirsə, Quran onu Cəhənnəm atəşinə doğru sürükləyəcəkdir. Quranın ecəzkarlığı sonsuz, qəribəlikləri isə köhnə deyildir. Məhz hidayət çıraqları Ondadır”²***.

Bu hədisdən bir neçə nəticə əldə edə bilərik:

1) Hər zaman müsəlmanlar çətinliyə düşüb zəlalətə və cəhalətə düşər olsalar, Qurana pənah aparıb haqqı batildən ayırmalıdırlar.

2) Qurana itaət etmək səadətə, Ondan üz çevirmək isə bədbəxtliyə səbəb olur.

3) Elm hər nə qədər inkişaf etsə, bir o qədər də Quranın həqiqətləri kəşf və zahir olacaqdır.

4) Quranın nuru vasitəsilə cəhalət zülmətindən azadlığa qədəm qoyulur, həyat suyunun elmi və hikməti üzə çıxır.

¹ “Biharul-ənvar”, 2-ci cild, səh.227.

² 2-ci cild, səh. 599, hədis 2. .

XATIRLAMA

Qurana ehtiyac fəlsəfəsi və onun incəliyi namazda daha da aydın olsun deyə, tanınmış şərq və qərb alimlərinin Quranın əzəməti və əhəmiyyəti barəsində dedikləri sözləri yada salmaq yerinə düşərdi.

1) Vaşinqton İrvink yazır: “Quran pak məzhəbdən və böyük qanunlardan ibarət olan bir kitabdır.”¹

2) Con Dav Penort deyir: “İslam aləminin ümumi qanunu olan Quran mədəni, ictimai, iqtisadi, hüquqi, hərbi, cinayi qanunlar toplumu, fiziki və ruhani sağlamlıq, dostluq, mehribanlıq, paklıq kitabıdır. Quran əhkamında insan üçün çətin mətləblər, qaranlıq proqramlar və ya zor gücünə icra edilən qanunlar yoxdur və gözə dəymir. İslam insanı aydın və düzgün bir yola yönəldir. Buna görə də İslam bütpərəst ərəblərə, ulduzpərəst sabiilərə, atəşpərəst məcuslara, rəbbiypərəst yəhudilərə və pəppərəst məsihilərə qələbə çalmışdır.”²

3) Əlhəqq Təyyar deyir: “Quran dünya və axirət xoşbəxtliyinin sərmayəsidir. Hər hansı bir millət Quranı gözləri üstünə qoyub Onun ali qanunlarına riayət edərsə, səadətə çatmışdır. Əksinə, hər kəs ondan üz çevirmişsə, uçuruma və həlakətə düşər olmuşdur.”³

4) Edmund Bork yazır: “Məhəmmədin şəriəti və İslam ayini elə tənzimlənib, səadət və xoşbəxtlik yolunu elə bəyan edib ki, yuxarı təbəqədən tutmuş ən

¹ “Kəlimət-tayyib”, səh.223.

² Həmin mənbə.

³ “Huccətul-baliğəh”, səh. 88.

aşağı təbəqəyədək bütün insanlar bu qanun və şəriətdən rahatlıqla bəhrələyə bilər. Bu cəhətdən də İslam ən güclü və ən üstün bir din olaraq bəşəriyyət üçün göndərilmişdir.”¹

5) Bernard Şou deyir: “Quranın nüfuzunun, qüdrətinin və əhkamının dünyanı ram etməsinə az qalmışdır. Belə getsə, 2060-cı ilə kimi Papa süqut edəcək və İslam bütün bəşəriyyətin yeganə dini olacaqdır.”²

6) Qustav Lobon yazır: “Müsəlmanların asimani kitabı sayılan Quranda məzhəbi, siyasi və ictimai qanunlar toplanmışdır. Belə ki, Quran dəyişməyən bir din kimi tanınmış və onun ictimai əhkamı, məsələləri sabit halda qalmışdır. İslam dininin ardıcılıqları illərlə kitab və sünnəyə zəncirvari, möhkəm bağlanaraq həmin yolda öz söylərini qüvvətləndirirdilər. Nəticədə indiyə kimi heç bir qüvvə Ona qalib gələ bilməmişdir.”³

7) Vilyem Mayor deyir: “Quran başdan-başa möhkəm dəlillərə malik bir kitabdır. Bu dəlillər Allahın vücudu, Yeganə Yaradanı tanımaq və Ona tərəf hidayət, həmçinin insanın yaxşı və pis əməllərinin əvəzi ilə bağlıdır. Bu kitab böyük rəhbər olmaqla yanaşı hər bir məsələni elə gözəl açıqlamışdır ki, insanın ruhuna nüfuz edərək əbədi həyatı və Qiyamət gününü onun yadına salır.”⁴

¹ “Ayine Eslam” kitabından.

² “Əhkamın fəlsəfəsi”, 1-ci cild, səh. 34.

³ “Kəlimut-tayyib”, səh. 233.

⁴ Yəni orada.

8) İngilis tarixçisi Tomas Karlil yazır: “Bəzi kitabları oxuyandan sonra onlar insanın zehmində dərin iz buraxır. Lakin onlar heç vaxt Quranla müqayisə oluna bilməz. Bu cəhətdən də etiraf etməliyik ki, Quranın ən birinci üstünlüyü və əsas bünövrəsi Onun mühüm məzmunları, məsələləri, seçilmiş ünvanları və pak hissiyyatlarla rabitəsidir. Deyilənlərdə heç bir şəkk-şübhə yoxdur. Əbədi səadətə və kamilliyə yetişmək üçün bütün fəzilətlər Quranda bildirilmişdir.”¹

9) Qladiston yazır: “Quran bütün müsəlmanların səadət mayası və müxaliflər arasında möhkəm bir sərhəddir.”²

10) Kental Virjil deyir: “İlahi tərəfindən göndərilmiş Quran əbədi bir üsula şamil olmaqla yanaşı müsəlmanların, o cümlədən yer üzündə yaşayan müxtəlif dinlərin və firqələrin də suallarına cavab vermişdir.”³

11) Napoleon Bonopart deyir: “Mən ümidvaram, tezliklə dünyanın məşhur alimlərini və mütəfəkkir insanlarını bir yerə toplayıb onların köməyi ilə elə bir qanun yaradacağam ki, binası və əsası Qurandandır. Çünki Quran haqq və həqiqətin yeganə əslidir. Bu əsl bəşər səadətini təmin edən əvəzsiz kitabdır.”

Həmçinin, başqa bir yerdə belə deyir: “Əgər İslamın və müsəlmanların kökünü yer üzündən silmək

¹ Yenə orada, səh. 232.

² “Təməddone Eslam”, səh.377.

³ “Mohəmməd (salləllahu ələyhi və əlihi və səlləm) peyambəri ke, əz no bayəd şənaxt”, səh. 56.

istəyirsinizsə, onlardan azan və Quranı oğurlamalısınız.”¹

Onun bu sözü bəlkə də İslama olan meylini bildirir. Çünki o, bu işin (azan və Quranı oğurlamağın) qeyri-mümkün olduğunu bilirdi. Napoleonun Quran və İslam əhkamı barəsindəki tərifləri kitabın 1-ci cildində zikr edilmişdir.

12) Lord Kerzen Qladistonun sözünü təsdiq edərək yazır: “Quran müsəlmanların əlində olduğu müddət ərzində məsihilər heç vaxt rahatlıq içində həyat sürməyəcəklər. Bunun üçün Avropada, bu kitabı şərq xanımlarının niqabı ilə örtməlidirlər.”²

SEYİD CƏMALƏDDİN ƏSƏDABADİNİN HEYRƏTEDİCİ HƏRƏKATI

Seyid Cəmaləddin Əsədabadi ruhani, öz dövrünün siyasətindən agah olan böyük şəxsiyyətlərdən sayılırdı. Onun məqsədi İslam ümmətinin azadlığı uğrunda çalışmaq, müsəlmanları qəflət yuxusundan oyatmaq və işğalçı qüvvələrin əlini İslam ölkələrindən kəsmək idi.

O, 1300-cü hicri qəməri ilində dünyaya bildirdi ki, Qurana və Onun qanunlarına riayət etmək insanı tərəqqiyə və səadətə çatdırır. Əksinə, hər kəs Quranın buyuruqlarından üz çevirsə, bədbəxtliyə və uçuruma yuvarlanasındır.

Seyid İslam və Avropa ölkələrinə çoxlu səfərlər etmişdi. O, hətta Parisdə “Urvətul-vusqa” adlı jurnal da

¹ “Cəhane Eslam”, səh. 165.

² Yenə orada, səh. 276.

çapdan buraxmışdır. Bu jurnal Şərq millətinin oyanışında böyük rol oynamışdır.

Seyid Cəmaləddin Əfqanıstana, Hindistana, Misirə, Türkiyəyə, İrana səfərlər etmiş və oradakı odlu çıxışları ilə əzəmətli İngiltərəni lərzəyə salmışdır. Nəhayət, 1314-cü ildə İstanbulda dünyasını dəyişmişdir.¹

Öz mənfəətlərinin əldən çıxdığını duyan qaniçən Avropa milləti jurnal buraxılan çapxananı bağlayıb Seyidi Parisdən çıxardılar. Bu şücaətli və yorulmaz islahatçı Misirə gələrək tanınmış alim, müfti şeyx Məhəmməd Əbdüh ilə əl-ələ verib “Vətən təşkilatı” adlı bir cəmiyyət yaratdı, Misir camaatını bu təşkilata üzv olmağa dəvət etdilər. Nəhayət, bu cəmiyyətə 40 nəfərdən artıq üzv yazılmadı.

Bu qrupun hədəfi Qurana və İslam hökmlərinə əməl etməkdən ibarət idi. Bu yolu canlandıran seyid Cəmaləddinin odlu çıxışları və xütbələri idi. O, həqiqətləri açıqlamaqla camaatı oyadırdı. Onun Misirdə təşkilatın bütün üzvlərinin toplandığı məclisdə söylədiyi xütbələrdən birinin xülasəsini nəzərinizə çatdırırıq:

SEYİD CƏMALƏDDİNİN SÖYLƏDİYİ ÇIXIŞIN XÜLASƏSİ

Ey Rəbbim! Sənin buyurduğun haqdır:

وَالَّذِينَ جَاهَدُوا فِينَا لَنَهْدِيَهُمْ سُبُلَنَا

¹ Seyidin anadan olduğu yer isə Həmədanın “Əsədabad” kəndidir. “Məşahire cəhan”, səh. 39.

“Hər kəs bizim yolumuzda çalışsa, həqiqətən biz onları öz yolumuza hidayət edəcəyik.”¹

Pərvərdigara! Həqiqətən də, Sənin buyurduğun haqqdır. Bu müqəddəs cəmiyyət Sənin adınla və Sənin dininə kömək üçün təşkil olunmuşdur. Sonra üzünü təşkilatın üzvlərinə tutub dedi: “Hörmətli ağalar! Bəşərin qiyamətə kimi səadətini təmin edən, İslam dininin müqəddəs qanunlarını açıqlayan Qurandır. Ah! Ah! Necə də bu müqəddəs Quran müsəlmanların qəfləti üzündən yalqız qalmışdır. Bu, müqəddəs Qurandır ki, nuru ilə geridə qalmış, eləcə də bu günkü dünyanı yüksək mədəniyyətə çatdırmışdır. Ah! Ah! Nə üçün Quran bu gün aşağıdakı işlərə həsr olunmuşdur:

-Quranın cümə axşamları qəbiristanlıqlarda oxunması;

-Oruc tutanların baş qatmaq və vaxt keçirmək üçün Quran oxuması;

-Məscidlərin küncündə yerləşdirilməsi;

-Evlərdə müqəvvaya çevrilməsi;

-Uşaqlara göz dəyməməsi üçün dua yazılması;

-Küçələrdə dilənmək üçün alət kimi istifadə edilməsi;

-Körpələrin qundaqdakı zinətinə çevrilməsi;

¹ “Ənkəbut” surəsi, 69-cu ayə.

- Səfərə çıxanların yükü;
- Cin vuranların silahına dönməsi;
- Gəlinlərin boyunlarından asılması;
- Qadınların bilərziyini əvəz etməsi;
- Şadlıq məclislərində zinət olması;
- Kitab satıcılarının sərmayəsi və s.

Ah! Bu asimani və müqəddəs kitab bu gün Hafızın “Divan”ından, Mövləvinin “Məsnəvi”sindən, Sədinin “Gülüstan”ından da aşağı səviyyəyə enmişdir. Əgər bu şerlərdən biri oxunsa, gözlərin, qulaqların və ürəklərin diqqəti ona yönələr. Görəsən, bu əzalar hansı faydaya çatacaq? Pərvərdigara! Biz Səni unutduq və Sən də həmçinin bizim qəlblərimizin aynasını müqəddəs kitabın həqiqətlərindən məhrum etdin. Biz ürəklərimizin surətini Sənin itaətindən çevirdik. Sən də buna görə bizim səadətimizi və şərəfətimizi zillətə və bədbəxtliyə çevirdin.”

Sonra Seyid Cəmaləddin kürsüdən enərək bu cümlələri bir neçə dəfə təkrar etməyə başladı: “İlahi! Biz Səni unutduq. Sən də bizi unuttun.”

Axırda qəşş edib yerə yıxıldı. O, təxminən 3 saat həmin vəziyyətdə qaldı. Nəhayət, həkimin yardımı ilə özünə gəldi və məclisi davam etdirdi.

MİSİR İNQİLABINA SƏBƏB OLAN ON YEDDİ MADDƏ

Həmin məclis davam edirdi. Bütün bu bədbəxtliklərə, zillətə və zülmə çarə axtarıldı. Nəhayət, hamılıqla belə bir yekdil fikrə gəldi: ***“Müsəlmanların əzəmətinin ümdə səbəbi İslamın müqəddəs qanunlarına əməl etməkdən ibarətdir. Buna görə yeganə çıxış yolu İslamın səadət bəxş edən qanunlarına əməl etməkdir.”***

Beləliklə, elə həmin məclisdə ciddi surətdə on yeddi maddədən ibarət bir proqram tərtib edildi. Üzvlərin hamısı bu maddələri əməli surətdə yerinə yetirəcəyinə söz verdi.

PROQRAMIN MƏTNİ

1. Bu təşkilatın hər bir üzvü gün ərzində Quranın ən azı bir hizbini¹ diqqət və təfəkkürlə oxumalıdır.
2. Vacib namazlar camaatla qılınmalıdır.
3. Əmr be məruf və nəhy əz münkər tərk olunmamalıdır.
4. Qeyri-müsəlmanlar İslama dəvət edilməlidir.
5. Məsihi təbliğçiləri ilə ən gözəl şəkildə dini və elmi bəhslər edilməlidir.
6. Kasıblara qarşı imkan daxilində maddi yardım olunmalıdır.
7. Hər hansı bir şəxs boynunda olan öz şəri vəzifəsini düzgün yerinə yetirməli və başqasının

¹ Bir cüz iki hizbdən ibarətdir. (Mütərcimdən).

ehtiyacından xəbərdar olsa, onu təmin etməyə çalışmalıdır.

8. Qohumlara, yaxınlara qarşı sileyi-rəhim yaddan çıxmamalı və yerinə yetirilməlidir.

9. Xəstələrə baş çəkilməlidir.

10. Əgər hər hansı bir müsəlman məsciddə və ya bazarda görünməzsə, axtarılmalı və olmamasının səbəbi araşdırılmalıdır. Əgər müşkülü olarsa, aradan qaldırılmalıdır.

11. Hər kəs zəruri səfərdən qayıdarsa, onun ziyarətinə və görüşünə gedilməlidir.

12. Maaşın və ya gəlirin vacib hissəsi haqqı olan şəxsə ödənilməlidir.

13. Dinin qayda-qanunlarından xəbərsiz olanlara məlumat verilməli və onlara biganəlik göstərilməməlidir.

14. Rəzil sifətlər sayılan təkəbbürü və lovğalığı özündən uzaqlaşdırmalıdır.

15. Müsəlman qardaşlarının xətalarına və səhvlərinə göz yummalıdır.

16. Camaata qarşı tündxasiyyət və qəzəbli olmamalıdır.

17. Camaata mənfəəti olmayan bir işi görməkdən, yaxud bir söz deməkdən çəkinməlidir.

Məclisin sonunda belə qərara gəldilər ki, bu təşkilat üzvlərinin hər birinin yanında qələm və kitabça olmalıdır. Hər zaman bu maddələrin biri yerinə yetirilərsə, elə həmin an onu kitabçada qeyd etməlidir. Yuxarıda zikr edilmiş bəzi maddələrin icrası üçün pul lazım olduğuna görə 40 nəfərdən ibarət olan üzvlər

qərara aldılar ki, ev əşyalarının artıqlarını satıb sadə yaşayışla qənaətlənsinlər və aylıq qazanclarının bir qismini təşkilatın büdcəsinə köçürsünlər, bu da təşkilatın gələcək işləri və fəaliyyətləri üçün bir yardım olsun.

MİSİRİN “VƏTƏN TƏŞKİLATI”NIN BİR AY ƏRZİNDƏ GÖRDÜYÜ İŞLƏR

Bu təşkilatın üzvləri seyid Cəmaləddinin rəhbərliyi altında 17 maddədən ibarət olan bu qərarlara ciddi surətdə əməl edərək bir ay ərzində görülən işləri qələmə aldılar. Bunlar aşağıdakılardan ibarət idi:

- 1) 1500 xəstənin görüşünə getmişdilər.
- 2) Səfərdən qayıdan 2700 nəfəri ziyarət etmişdilər.
- 3) Cəmiyyətdən kənarda qalmış, yaxud camaat namazında iştirak etməyən 500 müsəlmanın vəziyyəti ilə maraqlanmışdılar.
- 4) 12000 nəfərin müşküllərini həll etmişdilər.
- 5) 800 nəfər spirtli içkini və narkotikanı ataraq tövbə etmişdi.
- 6) Namaz qılmayan 1300 nəfər hidayət olmuş və namaza başlamışdı.
- 7) 400 əxlaqsız qadın tövbə edib hidayət olmuşdu.
- 8) Təşkilat üzvləri idarələrdə çalışan 80 nəfər ingilis məmurunu bu dövlətə xidmət etməkdən çəkindirilmiş, nəticədə onlar istefa verməyə məcbur olmuşlar.

9) Misirin 500 sərvətli şəxsini xaricdən, xüsusilə İngiltərədən gətirilmiş qiymətli əşyalar almaqdan çəkindirilmişdilər.

10) Lazım olan sərmayəni ticarətdə zərər çəkmiş 75 nəfərin ixtiyarında qoymuşdular.

11) 206 fəqir və yoxsulun xərclərini bir illik təmin etmişdilər.

12) 35 məsihini, 15 yəhudini və 70 bütperəsti İslama dəvət etmiş, nəticədə onlar haqq dini qəbul etmişdilər.

13) Misirdə İngiltərə dövlətini himayə edən məsihi təbliğatçıları ilə 44 məclis təşkil olunmuş və onlara 120 sual verilmişdi. Lakin bu təbliğatçılar həmin suallara cavab verməkdə aciz qalmışdılar.

Bəli, bu da 40 nəfərlik kiçik bir təşkilatın bir ay ərzində gördüyü işlər! Nəhayət, bu fəaliyyətdən bir müddət sonra Misirdə iqtisadiyyat üzrə mütəxəssis Lord Kromer adlı birisi gördü ki, İngilis dövlətinin bu ölkədəki nüfuzu 45 faiz azalmış, həmçinin İngiltərənin ticarətinə 35 faiz ziyan dəymişdir. Lord Kromer ingilis idarələrində işləyən 80 nəfərin istefa verdiyinə və onların əvəzinə başqa ingilislərin işləmək istəmədiyinə şahid oldu. O, ingilis kompaniyalarının, xüsusilə bərbəzək əşyaları satanların, müştərilər onlara müraciət etmədiklərinə görə fəryad çəkdiklərini görüb bir daha təəccüb etdi.

Digər tərəfdən Misirə məstedici içkilər və əxlaqsız qadınları gətirən dəllallar, həmçinin kino-teatrlarda fəaliyyət göstərən bəzi ingilis məmurları öz işlərindən əl çəkib başqa sahələrə üz tutdular.

Lord Kromer sonda belə nəticəyə gəldi ki, Misirdəki məsihi təbliğatçılarının 35 illik fəaliyyəti “Vətən təşkilatı”nın bir aylıq fəaliyyətindən 16 dəfə aşağı səviyyədədir. O, bərk qorxuya düşüb təcili surətdə Londona bu barədə ətraflı məlumat göndərdi.

LORD KROMERİN MƏLUMATI

“İngilis dövlətini təhlükədən xəbərdar edirəm: Əgər seyid Cəmaləddinin rəhbərliyi altında qurulmuş “Vətən təşkilatı” bundan sonra bir il də fəaliyyət göstərsə, nəinki Asiyada, Afirkada İngiltərənin siyasəti və ticarəti birdəfəlik məhv olacaq, hətta Avropa ölkələri bütün dünyada nüfuzunu itirəcəkdir.”

O, ikinci məlumatında belə yazır: “Vətən təşkilatı” bizim irəliləyişimizin qarşısını alan bir şimşəkdir. Buna görə də tez bir zamanda bu təşkilatın məhv olması üçün qərar çıxarılmalıdır.”

Üçüncü məlumatında belə yazır: “Misirin “Vətən təşkilatı” sanki 13 əsr bundan qabaq az bir müddət ərzində dünyanın dördüdə üç hissəsini öz əsarəti altına alan müsəlmanların bariz nümunəsinə çevrilib.”

Məsihi təbliğatçılarından biri “Baş kilsə”yə belə yazır: “40 nəfər müsəlmanın vücudunda qərar tutan bir Seyidin ruhunun 700 milyon məsihi və İncil övladları müqabilində qələbə çalmasından heyrətli bir iş yoxdur.”

“Port Səid” adlı xəstəxananın xarici həkimlərindən biri yazır: “Misirin “Vətən təşkilatı”nın

gördüyü heyrtləndirici işlər bundan sonra iyirmi il davam edərsə, çox keçməz ki, bütün Yer kürəsi onların oylağına çevrilər.”

İngiltərə bankının rəisi Londona belə bir xəbər verir: “Dövrün qəribə hadisələrindən biri də Avropa siyasətinin bu gün Misirdə, sabah isə bütün dünyada dini qanunlara riayət edən 40 nəfər müsəlmanın əli ilə dağılmasıdır.”

Nəhayət, bir-birinin ardınca gələn bu məlumatlar səbəbindən İngiltərə dövləti qorxuya düşüb belə bir əmr verdi: “Seyid Cəmaləddin sürgün olunsun. Şeyx Əbduh isə 3 il həbs cəzasına məhkum edilsin. Təşkilatın qalan üzvlərinə isə müəyyən cəzalar verilsin.”

Bu əmrdən bir müddət sonra ingilislər yenə də zəli kimi müsəlmanların canına daraşib qanlarını sormağa başladılar.

ÜÇÜNCÜ FƏSİL

NAMAZIN İCTİMAİ FƏLSƏFƏSİ

Namazın fəlsəfələrindən biri də cəmiyyət arasında nizam-intizam məsuliyyəti yaratmaqdan ibarətdir. Xüsusilə, camaat namazında nizamlı halda sıraya düzülmüş müsəlmanlar hərbi qulluqda cərgələnmiş əsgərlərə bənzəyir. Həmin əsgərlər hansısa bir məqsədə qulluq edirlər. Müsəlmanların da bu cür sıraya düzülməsi İslam dininin əzəmətini büruzə verir, bu dinin dostlarının və düşmənlərinin ruhunda dərin bir iz buraxır.

Namazın fəlsəfə və hikmətlərindən biri də əxlaqın gözəlləşdirilməsi, insanların günahlardan və bəyənilməyən işlərdən çəkindirilməsidir. Kimsə dələ deyə bilər:

“İnsanların cəzalandırılması üçün polis, məhkəmə və s. kifayət edir. Daha namazın adamı pis işlərdən çəkindirməsi nəyə lazımdır?” Cavab: Qoyulmuş qanunlar camaatın xəlvətdə gördüyü əməllərə təsir göstərə bilməz. Bu qanunların yalnız cəmiyyət arasında rolu var. Lakin namaz insanı aşkarda və gizləndə günahlardan çəkindirən batini bir polisə bənzəyir.¹

ETİMAD HİSSİ

¹ Quran “Ənkəbut” surəsinin 45-ci ayəsində belə buyurur: **“Həqiqətən namaz (insanı) günahlardan və pis işlərdən çəkindirir”.**

Namazın ictimai fəlsəfələrindən biri də camaat arasında etimad hissi yaratmasından ibarətdir. Məlumdur ki, cəmiyyətdə bir-birinə qarşı inam və etimad hissi olmazsa, aləmin quruluşu, nizam-intizamı pozular, nəticədə hər şey süquta və məhvə uğrayar. Etimad hissini aradan qaldıran hər bir əməl (yalan, xəyanət, töhmət, qeybət və s.) şəriətdə günah və qadağandır. Əgər insanların bir-birinə etimadı olmasa, onların alış-verişi rövnəq tapmayacaq və ortada soyuq rabbitələr, xoşa gəlməyən işlər baş verəcəkdir.

Etimad hissini hasil olması üçün ən yaxşı yol budur ki, qarşımızdakı insanın güclü iman sahibi olduğunu anlayaq. Onun Allahdan (günahlara görə) çəkdiyini, xəyanət etmədiyini, yalan danışmadığını qəlbimizdə hiss edək. Onun əməllərinin həqiqətinə diqqət yetirək. Bu nəticəyə çatmağın yolu budur ki, görək bu şəxs namazda iştirak edirmi, ya camaatla qaynayıb-qarışır mı?

İslam dininin buyuruqları asan olmaqla yanaşı ağıl və elmlə üst-üstə düşür. Belə ki, bu dinin əhkamlarında heç bir çətinliyə yol verilməmişdir. İslamda etiqadi¹ və əməli² müşküllər də yoxdur. Vacib namazları tək halda da qılmaq olar. Lakin daha yaxşıdır ki, bu namazlar camaatla qılınsın. Camaat namazının çox faydaları var. İnşallah bəzilərinə işarə olunacaq.

¹ Məsələn, bəzi məsihilər deyir: Allah üçdür və eyni halda birdir.

² Məsələn, yəhudilikdə olan bəzi çətin əməllər. Onların özləri belə bu əməlləri yerinə yetirmirlər.

Namazın ictimai təsirlərindən biri onun imkan daxilində məsciddə, yaxud müsəlmanların cəmi olduğu məkanda qılınmasıdır. Belə ki, camaat bu namazların ictimai faydalarından bəhrələnmə bilsinlər. Bu mətləb hədislərdə təkidlə bildirilmişdir.

Bir hədisdə belə buyrulur: ***“Qonşuluqda məscid ola-ola tək qılınan namaz – (kamil) namaz deyil.”***¹

Başqa bir hədisdə buyrulur: ***“Məsciddə olan mömin suda olan balığa bənzəyir.”***²

Onu da qeyd edək ki, məscidə gedib camaatdan qıraqda tək namaz qılmağın faydası yoxdur. Məscidə daxil olan müsəlman namazını camaatla birlikdə qılmalı, onun ictimai təsirlərindən də faydalanmalıdır.

Məscidlərin məqamının müxtəlif dərəcədə olduğu, həmçinin orada qılınan namazın savabının da müxtəlifliyi bir çox rəvayətlərdə zikr edilmişdir. Belə ki, hər bir namazın ictimai yönü güclü olarsa, həmin namazın savabı, təsiri və faydası da çox olacaqdır.

Rəvayətlərdə insanlar həm camaat namazına rəğbətləndirilir, həm də orada iştirak etməyənlər pislənir. Camaat namazına üzürsüz səbəbə görə gəlməyənlər “ümmətin yəhudiləri” adlandırılmışlar. Hətta onlarla rabitənin qırılması tövsiyə olunur.

CAMAAT NAMAZININ FƏLSƏFƏSİ

¹ “Kəşful-xifa”, 2-ci cild, səh. 294.

² “Mustədrəkul-vəsail”, 3-cü cild, səh. 356, hədis 2.

Hərbi xidmətdə olan əsgərlər günün müəyyən saatlarında meydana toplaşaraq komandirin əmrinə əsasən nizamlı şəkildə sıraya düzülür, əmr edilmiş hərəkətləri can-başla yerinə yetirirlər. Bu əsgərlərin bir amalı və iradəsi var. Onlar xüsusi bir əzəmət və vahid hədəflə özlərinin itaət hissini ürəkdən biruzə verirlər. Bu əməllər döyüş meydanına hazırlığı və nizam-intizamı bildirməklə yanaşı onların əzəmətini nümayiş etdirir.

Həmçinin, camaat namazında iştirak edən möminlər yuxarıda qeyd olunduğu kimi düzülürlər. Sıraya düzülmüş möminlərin hərəkətləri əsgərlərin hərəkətindən daha əzəmətli görünür. Başqa millətlər müsəlmanların bu vəhdətini müşahidə etdikdə istər-istəməz təsirlənirlər və düşmənlərin ruhiyyəsi zəifləyir.

Camaat namazı dinin şüarlarına təzimin nişanəsi hesab olunur. Bu təzim şəxsin itaət hissini, həmçinin məzhəbi nizam-intizamını daha da möhkəmləndirir.

Namaza düzülmüş bu sıralar döyüş zamanı güclü bünövrəsi olan sıraları xatırladır. Məhz belə bir məqamda arzu olunan ədalət və mehribanlıq yaranar. Əgər insanlar camaat namazına ciddi surətdə əhəmiyyət versələr, həmçinin namaz əhli olub ictimai zərurətlərə riayət etsələr, elə bir cəmiyyət yaranar ki, insanlar heç vaxt bir-birindən hürkməz, qorxmazlar. Bir-birlərinə etimad və inam bəsləyənlər artıq məhkəməyə, hər hansı bir rəsmi sənədə, polisə və s. ehtiyac duymaz. Hər kəs öz dini, ictimai, şəxsi və vicdani vəzifəsini düzgün yerinə yetirərsə, mağazaları bağlamağa və s. ehtiyac qalmaz. Belə olduqda camaat

bir-birindən oğurluq etməz və xəyanətə, zülmkarlığa, təcavüzə yer qalmaz. Nəticədə hamı eyni bir hədəfə qulluq edər, bir-birlərinə səmimiyyətlə yanaşar. Bu üstünlüklər möminlər arasında camaat namazında və namazın fəlsəfəsində özünü göstərir.

Fransalı alim Renan deyir: “Kaş mənə başdan ayağa cəlb edən məscidə heç vaxt ayaq basmayaydım. Başqa sözlə, kaş müsəlman olmağı heç vaxt arzulamayaydım.”¹

CÜMƏ NAMAZI VƏ İKİ BAYRAMIN² FƏLSƏFƏSİ

İşarə olunduğu kimi namazda əsas məsələ camaatın iştirakıdır. İşlərin asanlaşdırılması üçün tək halda namaz qılınmasına icazə verilmişdir. Lakin İslam şəriətində bəzi vacib namazların camaatla qılınması zəruridir. Məsələn, həftədə bir dəfə qılınan cümə namazı, həmçinin ildə iki dəfə qılınan fitr və qurban bayramı namazları camaatla qılınmalı və iki xütbə oxunulmalıdır.

Digər dinlərə nisbətə İslam dininin üstünlüklərindən biri də budur ki, insanların bir yerə cəmləşməsi tez bir zamanda, heç bir xərcsiz, asanlıqla başa gəlir. Buna görə də həmin cəmiyyətdə böyük xeyirlər və müsbət nəticələr əldə edilir. İslamda ictimai namazların bəzi faydalarını yada salaq:

¹ “Məktəbə Eslam”, 96-cı nömrə, səh.5.

² Qurban və fitr bayramları.

1) Moizə məclislərinin təşkili, öyrənmək və öyrətmək

İslam ictimaiyyətinin mühüm faydalarından, həmçinin namazın ictimai fəlsəfələrindən biri xütbə və moizə məclislərinin təşkili, öyrənmək və öyrətməkdən ibarətdir. Bilirik ki, insan ictimai bir varlıqdır. İnsan, heyvanların əksəriyyəti kimi tənha yaşamağı sevmir. Onlar cəmiyyət şəklində yaşayıb bir-birlərinin maddi və mənəvi ehtiyacını aradan qaldırmalıdır. Bundan başqa düzgün və ağılabatan bir yol ola bilməz. Çünki hər fərdin başqasına ehtiyacı var. Məsələn, həkim pinəciyə, nazir bənnaya, yaxud əksinə və s. ehtiyacıdır.

Mənəvi, əxlaqi, elmi işlərdə, həmçinin kamilliyə doğru hərəkətdə də bəşərin bir-birinə ehtiyacı vardır. Quran bu barədə buyurur:

وَشَاوِرْهُمْ فِي الْأَمْرِ

“Belə isə onlarla məşvərət et.”¹

Tənhalıqda və uzaq adalarda yaşayan insanların heyvanlardan çox da fərqli olmadığı artıq sübuta yetmişdir. Bəşərin elmi, ağılı və tərəqqisi məhz ictimai mühitdə kamilləşməyə qadirdir.

MƏSCİDLƏR QURANIN ÖYRƏNİLMƏSİ VƏ ÖYRƏDİLMƏSİ ÜÇÜN ƏN ÜSTÜN MƏKANDIR

¹ “Ali İmran” surəsi, 159-cu ayə.

İslamda məscidlər və məktəblər ictimai bir mərkəz, həmçinin elmin təkmil olduğu məkanlardır. Bu iki məkan bir-birini tamamlayır.

Məscid, yəni İslami bir universitet. Məscid, yəni dini təlim-tərbiyə üçün seçilmiş məkan. Məscid, yəni həqiqi və imanlı əsgərlər yetişdirən İslami bir hərbi meydan. Pişnamaz duran imam İslam ordusunun baş komandanı və sülhsevərlərin qalxanıdır. Arxasındakı camaat isə onun əmri altında tərbiyə olunan əsgərlərdən ibarətdir.

Hərbi xidmətdə olan komandirlər hər gün öz əsgərlərinə “sağa dön!”, “sola dön”, “addımla marş” və s. əmrlər verməklə onları tərbiyə edir, əsgərlərin qəlbinin dərinliklərində nizam-intizam hissini oyadır və onlara əmrə tabe olmağı öyrədir. Bu ona görədir ki, döyüş meydanında düşmənlərə qələbə çalmaqla onları zəiflətsinlər.

Həmçinin, camaat namazında arxada duranlar irəlidə durmuş imama itaət edərək onun hərəkətlərini eyni ilə təkrarlayır, özlərinin dini itaətini, məzhəbi nizam-intizamını və İslam əxlaqını qəlblərinin dərinliklərində gücləndirir və tərbiyə edirlər. Fərdin və cəmiyyətin saflaşdırılması üçün ən üstün yol xütbələr oxunmasıdır. Buna görə də din alimləri İslam elmlərini, Quranı, İlahi maarifi, İslam ümmətinin məzhəbi, siyasi və iqtisadi vəzifələrini xütbə və moizə şəklinə salmışlar. Bu xütbələr möminlərin cəm olduğu məscidlərdə cümə namazından qabaq, həmçinin iki bayram namazlarından və adi günlərdə qılınan namazlardan sonra həyata keçirilir.

Filosofların baxışı bundan ibarətdir ki, xütbə insanın təlim-tərbiyəsində böyük təsirə malikdir. Buna görə də Yunan filosoflarının çoxu camaata öz əqidə və fikirlərini xütbə formasında çatdırmışlar. Məsələn, Əflatunun, Sokratın və Ərəstunun şagirdləri öz müəllimlərinin söylədikləri xütbələri toplayıb kitab halına salmışlar. Bu alimlərin özlərindən bizim dövrümüzdə heç bir kitab gəlib çatmamışdır. Onların şagirdləri tərəfindən xütbələr kitab şəklində toplanmış və öz ustadlarının adlarını həmin kitablarda qeyd etmişlər.

Quran təlimlərinin və İslam maarifinin ən mühüm yayım vasitələrindən biri cümə ilə bayram namazlarıdır. Məhz bunlar vasitəsilə dini, siyasi, ictimai xütbələr müsəlmanlara çatdırılır, onların mənəvi və maddi problemləri həll edilir.

2) Nizam-intizamın təmini

Camaat namazlarının ictimai faydalarından biri də əvvəldə qeyd olunduğu kimi, dini və məzhəbi nizamın yaranışı və itaət hissidir.¹ Əgər sülh zamanında əsgərlərin təlimlərinə fikir versəniz, görərsiniz ki, yerinə yetirdikləri əməliyyatların çoxu cəm şəklindədir. Bu da onların komandirlərinin əmri ilə icra olunur. Bu əmr əsgərlərin ruhiyyəsində nizam-intizam hissini oyadır və bu hissi gücləndirir. Nəhayətdə isə döyüş

¹ Dünyanın məscidlərinə, xüsusilə Məkkə və Mədinədəki müqəddəs məscidlərə diqqət yetirməklə müxtəlif millətlərin, o cümlədən ağ və qara dərili, varlı və kasıb, güclü və zəif, kişi və qadın, qoca və cavan və s. təbəqələrin bir hədəfə itaət etdiklərinin, həmçinin möhkəm bir ipə sarılıb vəhdət simvolunu nümayiş etdiklərinin şahidi oluruq.

zamanı müsbət nəticələr əldə edilir. Camaat namazında isə bütün müsəlmanların diqqəti yalnız və yalnız öz Yaradanına yönəlir. Müsəlmanlar könüllü olaraq qabaqda duran imama iqtida və itaət edir, onun moizə və xütbələrini ürəkdən dinləyir və özlərini dinin qanunlarına riayət etmək üçün hazırlayırlar.

Əgər bir şəxs camaat namazının incəliklərini araşdırıb onu təhlil etsə, namaza tələsən müsəlmanın bir rəkətə belə gecikmək istəmədiyini görəcəkdir. Həmin müsəlman bu hərəkəti ilə öz imamına sadıqlığını və itaətini bildirmək istəyir. Bu əməlləri təkrar etməklə yavaş-yavaş onun qəlbində və əməllərində nizam-intizam çoxalır, iradəsi möhkəmlənir. Bu hiss get-gedə cəmiyyət arasında yayılır. Nəticədə, namaz insan ruhunda dərin iz buraxır, bu hiss onun ikinci təbii xasiyyətinə çevrilir.

3) Vəhdətin yayılması

İslami cəmiyyətin faydalarından və camaat namazının fəlsəfələrindən biri də müxtəlif millətlər arasında birlik və vəhdətin yaranmasıdır. Təbəqələr arasındakı fərqlərə (kasıb və varlı, qara və ağ dərili, güclü və zəif, fikrin və düşüncənin müxtəlifliyi və s.) baxmayaraq, camaat namazının vasitəsilə bir yerə toplaşib dini xütbələri eşitməklə vahid əqidə, vahid düşüncə, vahid kəlmə və vahid hədəf ətrafında birləşirlər. Bəli, böyüklərin dedikləri bir kəlam da bu həqiqəti təsdiq edir: *“Dinin gücü camaatın birliyindədir.”* Quran belə buyurur:

إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ إِخْوَةٌ

“Yalnız möminlər bir-birləri ilə qardaşdır.”¹

Doğrudan da, ayədə zikr olunan bu prinsip (qardaşlıq və birlik) müsəlmanlar arasında hakim olduğu zamanlar onlar Yer kürəsinə və elm aləminə hakim idilər. Lakin çox keçmədi ki, təfriqə nəticəsində düşmənlər onlara qələbə çaldılar. Nəticədə, pis və acınacaqlı vəziyyətdə yağların əsarəti altına düşdülər. Bu cəhətdən də pusquda durmuş düşmənlər həmişə müsəlmanlar arasında ixtilaf salır və onları bir-birilə vuruşdururdular ki, necə deyərlər, “bulanmış sudan balıq tutsunlar.” Quran isə bir daha vəhdəti yadımıza salaraq parçalanmamacağımızı əmr edir və buyurur:

وَاعْتَصِمُوا بِحَبْلِ اللَّهِ جَمِيعًا وَلَا تَفَرَّقُوا

“Hamınız Allahın ipindən (möhkəm) yapışın və (heç vaxt) ayrılmayın.”²

4) Camaatın mütəşəkkilliyi

Camaat və bayram namazlarının faydalarından biri də cəmiyyətin mütəşəkkilliyidir. Xalqın birliyində ağılasıgmaz faydalar və təsirlər mövcuddur. Məsələn, möhkəm bir ip təsəvvür etsək, onu qırmaq üçün müəyyən bir qüvvəyə ehtiyac var. Əgər iki ipi bir-birinə toxuyub qırmaq istəsək, dörd bərabər qüvvə lazım olar. Təcrübəyə əsasən, dörd qat artıq qüvvə o ipə təsir edə bilər. Əgər həmin ipi on qat toxuyub qırmaq istəsək, bu halda yüz bərabər qüvvənin olması zəruridir.

¹ “Hucurat” surəsi, 10-cu ayə.

² “Ali İmran” surəsi, 103-cü ayə.

Bu müqayisəyə əsasən camaat namazında nə qədər çox adam olarsa, din alimlərinin bu kəlamı (Dinin gücü camaatın birliyindədir) öz yerini tutub onların müqavimət qüvvəsini gücləndirəcəkdir. İş o yerə çatacaqdır ki, heç bir qüvvə onlara qalib gələ bilməyəcək. Bəli, yalnız birliyin sayəsində bütün işləri görmək mümkündür.

İslamın əvvəllərində düzgün icma və əqidə birliyi vasitəsilə güclü qüvvə təşkil olundu və müsəlmanlar yarım əsr ərzində Fransa və İtaliya sərhədlərindən tutmuş indiki İspaniya (Əndəlos), Ərəbistan, Afrikanın bəzi hissələrinə, Misirə, Həbəşə, hətta Asiyada Çin divarına kimi yayılaraq İslam hökmlərini hakim etdilər. Belə ki, dünya mütəfəkkirləri bu heyrətedici mənzərəni seyr etdikdə müsəlmanların tərəqqisinin fəlsəfəsini müxtəlif cür təfsir və şərh etməyə başladılar. Bu alimlərdən biri belə bir sualla – *“Müsəlmanların irəliləyişinin sirri və fəlsəfəsi nədən ibarətdir?”* – bütün insanlara müraciət edərək xahiş edir ki, cavab yazıb filan ünvana göndərsinlər. Yüzlərlə cavab gəldikdən sonra onları araşdırıb belə bir nəticəyə gəlir: *“Bunun fəlsəfəsi və sirri müsəlmanların güclü imanı və onların möhkəm birliyidir.”*

5) Dərdləşmə məkanı

Camaat namazının digər fəlsəfələrindən biri də insanların bir-birindən xəbər tutması, həmçinin müşküllərin həll olunub ehtiyacı olanlara yardım edilməsidir. Belə ki, hər gün kəndlərdə və şəhərlərdə bir neçə dəfə camaat namazı təşkil olunmaqla həmin məntəqənin əhalisi bir-birilə görüşüb vəziyyətlərindən

xəbərdir olur, ehtiyacı olanlara kömək əli uzadırlar. Əgər camaat namazında kimsə olmasa, möminlər onu bir-birilərindən soruşur. Xəstədirsə, yoxlamağa gedirlər. Nəhayətdə hər nə müşkülü varsa, əl-ələ verərək onu aradan qaldırmağa çalışırlar.

Bu dairə nə qədər geniş olarsa, ictimai faydalar da bir o qədər çoxalar. Buna görə də böyük məscidlərdə camaat, cümə və bayram namazları təşkil edilir, müxtəlif xütbələr və moizələr oxunur. İctimai-siyasi, dini və s. məsələlər açıqlanır, müsəlmanların dünyagörüşü və məlumatı artır. Nəticədə bir sıra müşküllər həll olunur, mənfəət əldə edilməsi ilə yanaşı ədalətə və kamilliyə doğru addım atılmış olur. Bu növ toplum cəhalətdən uzaqlaşma, aydın düşüncə, dost-düşməni tanıma, islahatlar, vəhdət və s. camaat namazının faydalarından sayılır.

İslamın üstünlüklərindən sayılan bu faydalar heç bir dində və məzhəbdə yoxdur.

6) Qardaşlıq və bərabərlik hissi yaradılması

Camaat namazının sirlərindən və faydalarından biri də müxtəlif insanların arasında mövcud olan qardaşlıq və bərabərlik hissidir. Bu, İslam dininin mühüm prinsiplərindəndir. Quran buyurur:

إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ إِخْوَةٌ

“Yalnız möminlər bir-birləri ilə qardaşdır.”¹

Başqa bir ayədə belə buyurulur:

¹ “Hucurat”, surəsi, 10-cu ayə.

يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّا خَلَقْنَاكُمْ مِنْ ذَكَرٍ وَأُنْثَىٰ وَجَعَلْنَاكُمْ شُعُوبًا وَقَبَائِلَ
لِتَعَارَفُوا إِنَّ أَكْرَمَكُمْ عِنْدَ اللَّهِ أَتَقْوَىٰ إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ خَبِيرٌ

“Ey insanlar, həqiqətən, biz sizi əvvəlcə bir ata və anadan (Adəm və Həvvə) yaratdıq, sonra isə müxtəlif qrup və qəbilələrə ayırdıq ki, bir-birinizi tanıyasınız. Həqiqətən, sizlərdən Allah yanında ən üstün şəxs təqvalı olanlarınızdır.”¹

Bu barədə Əhli-beytdən (ələyhimussalam) çoxlu rəvayətlər zikr olunmuşdur.

Böyük şairlərdən olan Sədi Şirazi deyir:

*Adəm oğlu bir bədənənin yarısı,
Yaranışca eyni gövhər sırası.
Bədənənin bir üzvü ağrısa əgər,
Əlbət o birilər də ağrı çəkər.*

İslamın bərqərar olmasından 14 əsr keçməsinə baxmayaraq, bu üsul əməli şəkildə təsdiqlənməkdədir. Belə ki, İslam qara və ağ dərilili insanları bir-birinə qardaş bilir, var-dövləti, məqamı üstünlük saymır. Hətta dünyanın inkişaf etmiş ölkələri bu günədək millətlər arasında qardaşlığı və bərabərliyi təmin edə bilməmişlər, təbəqə üstünlükləri aradan qaldırılmamışdır.

Hazırda Amerikada qara dərilili insanların institutları, avtobusları, restoranları və s. ağ dərililərdən ayırıdır. Qara dərililər həmişə ağ dərililərlə qaynayıb-qarışmaq və eyni cəmiyyətdə əl-ələ verib bərabərcəsinə aram həyat sürmək istəyirlər.

¹ “Hucurat”, surəsi, 13-cü ayə.

Göründüyü kimi bu bərabərlik və dostluq İslamın xüsusiyyətlərindən sayılır və yalnız İslam dinində mövcuddur. Müsəlman cəmiyyətində (camaat və bayram namazlarında, xüsusilə həcc mövsümündə) bu növ qardaşlıq və bərabərlik, həmçinin bütün imtiyazların ləğv olunması aydın şəkildə gözə çarpır. Varlı, kasıb, ağ, qara, hakim, fəhlə, bir sırada dayanaraq Allah dərgahında xüzu və xüsu ilə rüku və səcdə etməklə özlərinin ehtiyacı və zəif olduqlarını etiraf edirlər. Əslində hər kəs varlıdırsa, onun Allaha daha çox ehtiyacı var.

7) İlahi şüarları uca tutmaq

Bu cəmiyyətin ictimai fəlsəfəsindən biri də İslam dininin şüarlarına hörmət göstərmək və onları uca tutmaqdır. Çünki camaatın iştirakı ilə qurulmuş bu namazların əzəməti din düşmənlərinin və münafıqların gözüne ox olur. Bu da İslamın şüarlarını və Onun əzəmətini kafirlərin nəzərində cəlvələndirir, nəticədə başqa insanların bu dinə rəğbəti artır.

Bu səbəbdən də bir çox insanlar İslamın əzəmətini və əhkamını başa düşmüş və onu məntiqlə qəbul etmişlər. Bu şəxslər həmin məclislərdə (camaat və bayram namazlarında, həcc mövsümündə) müsəlmanların bir-birinə qarşı sonsuz səmimiyyətini, qardaşlığını müşahidə etmiş və İslam dininin mahiyyətini anlamışlar.

Bu məzhəbi yığıncaqlar bir daha İslam əleyhinə olan dar düşüncəli insanların nəzəriyyələrinin yalan və puç olduğunu göstərir. Belə ictimai ibadətlər sanki minlərlə müsəlmanın varlığından təşkil olunmuş imanı

bildirir. Bu iman fədakar və mömin bir insan obrazı yaradır. Belə məclislər İslam düşmənlərinin və münafıqların qarşısında duran məğlubedilməz bir qüdrəti ifadə edir.

Hər bir insan qeyri-İslami ölkələrdə məscidlər və ya müsəlman yığıncaqlarını gördükdə onun nəzərində İslam və Quranın əzəməti daha da böyüyür. O, bir daha vəhdətin əhəmiyyətini dərk edir. Bayram namazının səsi dünyanın müxtəlif yerlərində radio, televiziya və s. vasitələrlə yayıldığı zaman hər bir imanlı qəlbə sanki güclü təkan verir.

Budur Allah dininin şüarlarının əzəməti! Bu əzəmət təqva və paklığı zəruri edir.¹

8) Duaların müstəcəb olması

İctimai namazların başqa bir faydası duaların qəbul olmasıdır. Çünki bu cəmiyyət arasında müxtəlif insanlar, o cümlədən qəlbisınıq, kasıb və s. vardır. Onlar razü-niyaz və dua etməklə Allah-təaladan əfv olunmalarını, günahlarının bağışlanmasını, dünya və axirət işlərinin islahını istəyirlər. Buna görə də Haqq-təala rəhmət qapısı açaraq onların dualarını qəbul edəcək və onlar İlahi əfvə nail olacaqlar.

9) Qəflət yuxusundan oyanmaq

Camaat namazlarının başqa bir fəlsəfəsi insanlara xəbərdarlıq edib onları qəflət yuxusundan oyatmaqdır. Uyğun ibadəti tez-tez təkrar etməklə maddiyyat bataqlığında qərq olmuş insan mənəviyyat aləminə üz tutur. Çünki hər gün maddi problemlər içərisində olan

¹ “Öncoməne təbleğate Eslami”, 5-ci nömrə.

şəxsin başı elə qarışır ki, mənəvi vəzifələr, aqibəti haqqında düşünməyə, başqalarının halını soruşmağa və s. bəyənilmiş əməllərə macal tapa bilmir. Camaat namazı dünyaya məşğul insanlara xəbərdarlıq etmək və onları mənəviyyata yönəltmək üçün böyük vasitə sayılır. Bu namazlar insanı müvəqqəti də olsa, dünyadan üz çevirərək ətrafdakılara olan diqqətə sövq edir, təkəbbürlü insanı təvazökarlığa tərəf istiqamətləndirir. Nəhayətdə isə onu ali məqsədə və böyük hədəfə doğru hərəkətə sövq edir.

10) Qiyamətin xatırladılması

Bu namazların başqa bir fəlsəfəsi Qiyamətin və Axirət gününün əzəmətinin yada salınmasından ibarətdir. Bu barədə bir çox hədislər zikr olunmuşdur. Namazda insanların bir yerə cəm olması onların Qiyamət günü bir yerə toplaşib İlahi ədaləti qarşısında hesab verməsinə bənzəyir. Namaz qılmaq sanki yoxlama və təftiş rolu oynayır. Belə ki, namazını bitirib öz işinin ardınca gedən şəxs sanki Qiyamət haqq-hesabını qurtarıb ona təyin olunmuş cəzanın¹ ardınca gedir. Qısa surətdə desək, namaza durmuş minlərlə insan diqqəti yekdil surətdə bir hədəfə yönəldərək Yeganə Allahı acizliklə çağırır, Ona ibadət edirlər. Böyük məscidlərdə, xüsusilə həcc mərasimində yerinə yetirilən bu namazlar Axirət aləmindəki həqiqətlərin bir nümunəsinə bənzəyir.

¹ Ərəb dilində olan bu kəlmə həm mükafat və həm də əzab mənasını verir. (Mütərcimdən).

Məşhur hədislərin birində deyilir ki, namaz vaxtı çatdıqda xüsusi mələklər möminlərə (hətta yatmış olsalar belə) namazı xatırladıb deyir:

“Ayağa qalxın, çiyinizdə ağır yük olan və öz zərərinizə yandırdığınız günah atəşini namazın suyu ilə söndürün!”¹

Bu kimi rəvayətlərdən belə anlaşılır ki, atəşin üstünə tökülən su onu söndürdüyü kimi namaz da insanı pak etməklə yanaşı günahları ondan uzaqlaşdırır.

Bu şərif ayə də həmin nöqtəyə işarədir:

وَأَقِمِ الصَّلَاةَ طَرَفَى النَّهَارِ وَزُلْفًا مِّنَ اللَّيْلِ إِنَّ الْحَسَنَاتِ

يُذْهِبْنَ السَّيِّئَاتِ

“Günün iki vaxtı və gecənin əvvəlində namaz qıl. Həqiqətən, yaxşılıqlar pislilikləri aradan aparır.”²

“Ərbəine şeyx Bəhai” kitabında belə bir rəvayət var:

“Səhabələrdən biri naməhrəm qadını öpəndən sonra peşiman olub Peyğəmbərin (salləllahu ələyi və əlihi və səlləm) hüzuruna gəldi. Yuxarıdakı həmin mübarək ayə nazil oldu. Həmin səhabə soruşdu: “Bu bağışlanma mənə aiddir, yoxsa hamıya?” (Yəni, hər günahkarın günahı namaz vasitəsilə bağışlanır, yoxsa bu ayə yalnız mənə aiddir?). Həzrət buyurdu: “Sənə məxsus deyil, mənim bütün ümmətimə aiddir.”

¹ “Əmali”, şeyx Səduq, səh.586. “Ərbəine şeyx Bəhai”, 3-cü cild.

² “Hud” surəsi, 114-cü ayə.

Həmin kitabın başqa bir hissəsində Peyğəmbərimizdən (salləllahu ələyhi və alihi və səlləm) belə rəvayət edilir: *“Məni peyğəmbərliyə seçən Allaha and olsun ki, sizlərdən hər kəs namaz üçün ayağa qalxıb dəstəmaz almağa başlayanda onun bədən üzvlərindən¹ günahlar tökülər. Üzü qibləyə durub, diqqətini Allaha yönəldib iqamə deyərkən onun bütün günahları bağışlanar. O, yenicə anadan olmuş uşağa bənzəyər. Gündəlik beş dəfə qılınan namaz beş axar çaya bənzəyər. Hər gün bu beş çayda beş dəfə yuyunan insanın bədənində çirk qalmadığı kimi beş dəfə namaz qılan şəxsin əməlləri də günahlardan təmizlənər.”*

XATIRLAMA

Bu mübarək hədis bütün günahların (istər böyük günah, istərsə də kiçik) namaz vasitəsilə bağışlandığını göstərir. Bir neçə rəvayətdə isə yalnız kiçik günahların namaz vasitəsilə bağışlandığı bildirilir. Buna görə də mütləq olan birinci rəvayəti şərti olan başqa rəvayətlərdən önə keçirir. Ola bilsin, kimsə nöqsan tutub deyə bilər ki, burada kiçik günahlar nəzərdə tutulmur. Çünki əgər hər kəs böyük günahlardan çəkinərsə, “Nisa” surəsinin 31-ci ayəsinə görədir:

إِنْ تَجْتَنِبُوا كَبَائِرَ مَا تُنْهَوْنَ عَنْهُ نُكَفِّرْ عَنْكُمْ سَيِّئَاتِكُمْ وَنُدْخِلَكُمْ
مُدْخَلَ كَرِيمٍ

¹ Ola bilsin ki, məqsəd dəstəmaz üzvlərinin (üz, göz, ağız, əl və ayaqların) etdikləri günahlar olsun.

“Əgər nəhy edilmiş böyük günahlardan çəkinsəniz, kiçik günahlarınızın üstünü örtər və sizi yaxşı bir yerə daxil edərək.”

Bu ayəyə əsasən günahların bağışlanması daha namaza ehtiyac yoxdur.

Cavab: Kəbirə (böyük) günahlar olmadığı surətdə həm namaz, həm də kəbirə günahlardan çəkinmək hər biri ayrılıqda səgirə (kiçik) günahların bağışlanmasına səbəb olur. Kəbirə günahlar olduğu surətdə isə namaz səgirə günahların kəffarəsi olar. Rəvayətlərin zahiri mənası budur ki, namaz günahların kəffarəsidir. Bir halda ki, böyük günahlardan çəkinmək lazımdır.

“Həzrət Əli (əlyhissəlam) buyurur: ***“Beş namaz arasında olan günahların kəffarəsidir. Bir halda ki, böyük günahlara yol verilməsin.”***¹

Başqa bir nöqtə bundan ibarətdir ki, atəşi həmişə su ilə söndürmək olmur, çünki əgər şiddətlə yanan bir atəşin üstünə su töküb söndürmək istəsək, həmin su oksigen və hidrogenə parçalanacaqdır. Nəticədə parçalanmış oksigen atəş şölələrini daha da gücləndirəcək. Məsələn, əgər benzin yanarsa, onu su ilə söndürmək qeyri-mümkündür. Onu ya kimyəvi maddə, ya torpaqla söndürmək lazımdır. Buna əsasən deyə bilərik ki, günahlar da müxtəlif mərtəbələrədən ibarətdir və bəzilərinin bağışlanması üçün fərqli vasitələrə ehtiyac var. Belə günahlar namaz vasitəsilə bağışlanmaz. Məsələn, oğurluq, başqasının haqqını

¹ “Biharul-ənvar”, 82-ci cild, səh. 233.

tapdalamaq və s. kimi günahların bağışlanması üçün əvvəlcə camaatın haqqını ödəyib onlardan halallıq almaq lazımdır. Sonra isə tövbə və namazla həmin günahlar bağışlana bilər.

Qeyd:

Hədis və rəvayətlərdən məlum olduğu kimi namaz keçmiş günahlara görə bağışlanma vasitəsi sayılır. Həmçinin o, gələcək günahlardan qorunmaq üçün güclü bir vasitədir. Bu iddiamızın sübutu Quranın “Ənkəbut” surəsinin 45-ci ayəsidir:

إِنَّ الصَّلَاةَ تَنْهَى عَنِ الْفَحْشَاءِ وَالْمُنْكَرِ

“Həqiqətən, namaz (insanı) günahlardan və pisliklərdən çəkindirir.”

İncə bir nöqtə:

Yuxarıda zikr olunan hədisdən belə anlaşılır ki, günahların hərəsi bir atəşə bənzəyir. Xətakar adam əslində bu atəşi öz zərərinə hazırlamışdır. Bu da ki, Bərzəx və Qiyamət aləmində onun əməllərini təcəssüm etdirəcəkdir.

AYAT¹ NAMAZININ FƏLSƏFƏSİ

Günəş və ya ay tutulan zaman, həmçinin zəlzələ, yaxud təbii fəlakətlər baş verdiyi vaxt ayat namazının qılınması vacibdir. Bütün maddi və qeyri-maddi, həmçinin hər bir kiçik və böyük mövcudun İlahi nişanə olmasına baxmayaraq şəri hökmə əsasən ayat namazı bir neçə hadisə ilə bağlı vacib edilmişdir.

¹ Yəni nişanələr. (Mütərcimdən).

Məsumlardan **(ələyhimussəlam)** buyurulan hədislərdə ayat namazına səbəb olan hadisələrin hikməti belə açıqlanır ki, namazda diqqətimizi bir daha Həzrət Haqqa yönəldək və maddi aləmdən bir müddət ayrılıb mənəvi aləm haqqında düşünək. Düzdür, günəşin özü, onun parlaq nuru və şölələri, həmçinin çıxıb-batması, hərərəti, hər fəsildə istiliyinin müxtəlifliyi və tutulması – bunların hamısı ayatdır. Lakin şəri cəhətdən yalnız günəşin tutulması ayat sayılır. Belə ki, o, tutulmağa başlayarkən insanlar Məbdəyə (Allaha) qarşı diqqətlərini daha da artırırılar. Bu kimi hadisələrin təbii olmasına baxmayaraq əsl səbəbkarı Allahdır. Necə deyərlər; ***“Allah hadisələrin cərəyan etməsinin səbəbsiz olmasından çəkinər.”***

Deməli, ayat namazlarının fəlsəfəsi insanların diqqətini əzəmətli bir günə (Qiyamət gününə) yönəltməkdən ibarətdir.

İlahi nişanələr:

Dünya və mələkut aləmində mövcud olan hər bir şey, kiçikliyindən və ya böyüklüyündən, gözlə görünməsindən və ya görünməməsindən asılı olmayaraq Allahın nişanələridir. Müqəddəs kitab Quranı mütaliə etməklə insanın bir daha Yaradana və məada olan mərifəti artır. Həmçinin hər bir məxluq əlamət və nişanə olmaqla bərabər onun vasitəsilə Allaha doğru gedən yolu və aləmlərin Yaradıcısını rahat tapmaq mümkündür. Böyüklər demişkən: ***“Allaha doğru gedən yolun sayı bütün məxluqların sayı qədərdir.”***

Şair bu barədə belə deyir:

*Hər şeydə Allahın nişanəsi var,
Demək, yeganədir O Pərvərdigar.*

Yaxud Sədi deyir:

*Ağılın nəzərində ağacın hər yarpağı,
Allahı tanıtdıran kitabçanın yarpağı.¹*

Allah-təala Quranda Özünə aid olan işləri və bir çox yaranmışı “ayət” (nişanə) adı ilə tanıtdırır. Necə ki, Quran buyurur:

وَمِنْ آيَاتِهِ خَلْقُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَالاخْتِلَافُ أَلْسِنَتِكُمْ وَاللُّوَانِكُمْ

**“Həmçinin, asimanların və yerin yaradılışı,
dillərin müxtəlifliyi Onun nişanələrindəndir.”²**

Yaxud “Bəqərə” surəsinin 164-cü ayəsində buyurur:

إِنَّ فِي خَلْقِ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَالاخْتِلَافِ اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ وَالْفُلْكِ الَّتِي
تَجْرَى فِي الْبَحْرِ بِمَا يَنْفَعُ النَّاسَ وَمَا أَنْزَلَ اللَّهُ مِنَ السَّمَاءِ مِنْ مَاءٍ فَأَحْيَا
بِهِ الْأَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا وَبَثَّ فِيهَا مِنْ كُلِّ دَابَّةٍ وَتَصْرِيفِ الرِّيْحِ وَ
السَّحَابِ الْمُسَخَّرِ بَيْنَ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ لَآيَاتٍ لِقَوْمٍ يَعْقِلُونَ

**“Yerin və göylərin yaradılışında, həmçinin
gecə-gündüzün dövr etməsində, insanlara fayda
vermək üçün dənizdə üzən gəmilərdə, Allahın yeri
diriltmək və tərپənən hər canlıyı orada yaymaq**

¹Nəhavəndinin kitablarının birində (“Qolzar”, yaxud “Cənnətul aliyəh”) Sədi ilə müxalif olan bir şəxsin hekayəsini gördüm. O, yuxuda Sədini Behiştin bir guşəsində görür. Nida gəlir ki, Allah-təala Sədiyə bu məqamı onun bu şerinə görə vermişdir. Həmin şəxs yuxudan ayılıb Sədinin sorasına gedir. Sədinin həmin şəri zümzümə etdiyini görür. O, öz yuxusunu Sədiyə danışır ondan üzr istəyir və onun dostlarına çevrilir.

² “Rum” surəsi, 22-ci ayə.

üçün göydən yağdırdığı yağışda, küləklərin hərəkətində və göylə yer arasında ram olmuş buludlarda düşünən insanlar üçün nişanələr vardır.”

Həqiqətən də bütün mövcudlar Yaradanın hikmətini, qüdrətini, kamilliyini tanıtdırır. Bu mövcudların hamısı Allahı təsbih edir. “İsra” surəsinin 44-cü ayəsində buyrulur:

وَإِنْ مِنْ شَيْءٍ إِلَّا يُسَبِّحُ بِحَمْدِهِ

“ Hər bir mövcud Onu təsbih və həmd edir.”

Şair demişkən;

Aləmdə nə varsa gecə və gündüz,

Səni yada salıb etmədə təqdis.

Həzrət Əli (ələyhissəlam) buyurur:

“Hər nə gördümsə, ya ondan qabaq, ya ondan sonra, ya da ki, onunla birlikdə Allahı gördüm.”

İmam Hüseyn (ələyhissəlam) buyurur:

“Səni görməyən gözlər kor olsun!”(“Ərəfə” duasından).

Şair belə deyir:

Yer üzündə bitən hər ot, hər çiçək,

Yaşar “Ona şərikin yox”, söyləyəcək.

Allahı tanımağın yolları:

Allahın varlığını isbat etmək üçün çox dəlil var. Hər kəs özünü elə bir yolla Allaha çatdırmağa bilər ki, başqası həmin yolla müvəffəq ola bilməsin. Buna görə

də hər bir şəxs özünə münasib bir yolu seçib Allaha doğru addımlamalıdır.

İSTİFADƏ OLUNAN MƏNBƏLƏR

1. “Qurani-Kərim”.
2. “Nəhcül-bəlağə”.

3. “Əl-ihdicac”, Təbərsi, Darul-usvə, Tehran. 1413 h.q.
 4. “Vəsailuş-şiə”, Hurr Amili, Muəssisətu-Alul-bəyt, Qum. 1409 h.q.
 5. “Mən la yəhzuruhul-fəqih”, şeyx Səduq, Muəssisəye nəşre Eslami, Qum.
 6. “İddətud-dai”, ibni Fəhəf Hilli Əsədi, Tehran.
 7. “Ət-təhzib”, şeyx Tusi, Darut-təarif, Beyrut. 1401 h.q.
 8. “Mustədrəkul-vəsail”, Hüseyn Nuri, Muəssisətu Alul-bəyt, Qum. 1408 h.q.
 9. “Biharul-ənvar”, Məhəmməd Baqir Məclisi, Muəssisətul-vəfa, Beyrut. 1403 h.q.
 10. “Kəşful-xifa”, İsmail ibni Muhəmməd İcluni, Məktəbətü daritturas, Beyrut.
 11. “Kafi”, Məhəmməd ibni Yəqub Kuleyni, Dəftəre nəşre fərhanə Eslami. 1361 h. ş.
 12. “Əmali”, şeyx Səduq, Muəssisətul-ələmiyy, Beyrut.
 13. “Uyunu-əxbarir-Riza”, şeyx Səduq, Mənşurate cəhan,
 14. “Təvhid”, şeyx Səduq, Muəssisəye nəşre Eslami, Qum.
 15. “Fəlsəfeye-əhkam”, Əhməd Ehtimam.
 16. “Kəlimut-tayyib”, seyid Əbdul Hüseyn Tayyib.
 17. “Monazire”, doktor Pir, Haşimi Nejad.
 18. “İləluş-şəraye”, şeyx Səduq, daru əhyait-turas, Beyrut,
- İstifadə olunmuş başqa mənbələr bunlardır: “Dəlailul-əimmə”, “Nasixut-təvarix”, “Xoda dər təbiət”, “Məarife Cəfəri”, “Məbaniye fəlsəfe”, “Əsrarus-səlat”, “Tətimmətul-muntəha”, “Həyatul-qulub”, “Təməddone Eslam və ərəb” və s.

İrad və təkliflərinizi aşağıdakı ünvana yazma bilərsiniz: